

26592.

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE İHRACATI TEŞVİK TEDBİRLERİ
VE BU TEŞVİKLERİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MEHMET ŞAHİN

HAZIRLAYAN: HATİCE ERKEKOĞLU

KAYSERİ 1993

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: İHRACAT TEŞVİKİNİN EKONOMİK ANALİZİ.....	5
1.1. İHRACATI ARTIRMA SORUNU.....	5
1.1.1. Döviz Darboğazı ve İhracat.....	5
a) Döviz İhtiyacının Artma Sebepleri.....	5
Kalkınma İhtiyacı.....	6
Gelir Artışı.....	6
Tüketim Kalıbının Değişmesi.....	6
b) Döviz Kaynakları.....	7
Borçlanma.....	7
Yabancı Sermaye Girişi.....	8
İhracatın Finansman Dışında Sağladığı Faydalar.....	8
1.1.2. Kalkınma ve İhracat.....	9
Kalkınmanın İtici Gücü Olarak İhracat.....	9
Sektörlerarası Bağlantılar Yoluyla Yaptığı Etkiler.....	10
İhracatın İktisadi Gelişmeyi Uyarması İçin Gerekli Şartlar.....	13
1.1.3. İhracat Teşviklerinin Gerekliliği.....	14
1.1.4. Etkin Bir Teşvik Sistemi Nasıl Olmalıdır?.....	17
Genel Olarak Etkin Teşvik Sisteminin Özellikleri.....	18
Bela Balassa'ya Göre Etkin Teşvik Sisteminin Özellikleri.....	19
1.2. İHRACATI TEŞVİK TEDBİRLERİ.....	20
1.2.1. İhracatta Prim Sistemi.....	21
1.2.1.1. İhracatçıya Döviz Tutma Yetkisi Verilmesi...22	
1.2.1.2. İhracatçıya Döviz Tahsisinde Bulunma (Özel İthal Lisansları).....	22
1.2.1.3. İhracat Sertifikaları Çıkarma.....	23

1.2.1.4. Çoklu Kur Uygulaması.....	24
1.2.2. Mali Teşvikler.....	25
1.2.2.1. Antrepo veya Serbest Bölge Uygulaması.....	26
1.2.2.2. İhracatta Vergi İadesi.....	27
1.2.2.3. Vergi Muafiyet ve İndirimleri.....	30
1.2.3. İhracatta Finansman Kolaylıkları.....	30
1.2.3.1. İhracat Kredileri.....	31
1.2.3.2. İhracat Kredi Sigortası.....	31
1.2.3.3. Ucuz Girdi Temini.....	32
1.2.4. Devlet Pazarlama Yardımları.....	33
1.2.5. Kur Politikası.....	34
a) Aşırı Değerlenmenin Etkileri.....	34
İç Piyasanın Cazip Hale Gelmesi.....	34
Korumanın Getirdiği Maliyet.....	35
b) Düşük Değerlenmenin Etkileri.....	35
c) Kur Politikası Uygulaması.....	36
1.2.5.1. Esneklik Yaklaşımı	
(Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı).....	39
1.2.5.1.1. Esneklik Yaklaşımında	
Devalüasyonun Başarısı.....	40
1.2.5.2. Arz Yönlü Yaklaşım (Supply-Side Approach)....	42
a) Nisbi Fiyat Seviyesi.....	44
b) Maliyetler.....	46

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE İHRACATIN TEŞVİKİ..... 47

2.1. İHRACAT TEŞVİKLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	47
Osmanlı İmparatorluğu Dönemi.....	47
Cumhuriyet Dönemi.....	50
2.2. KALKINMA PLANLARINDA İHRACATLA İLGİLİ ÖNGÖRÜLEN TEŞVİKLER	
VE UYGULAMADAKİ DURUM.....	54
2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....	54
2.2.1.1. Öngörülen Teşvikler.....	55
2.2.1.2. Teşviklerin Uygulanması.....	56

Vergi İadesi.....	56
933 Sayılı Kanun.....	57
İhracat Kredi Sistemi ve Döviz Tahsisi.....	59
2.2.1.3. İhracattaki Gelişmeler.....	59
2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....	63
2.2.2.1. Hedefler ve Öngörülen Teşvikler.....	63
2.2.2.2. Teşviklerin Uygulanması.....	64
Selektif Krediler.....	64
Fon Uygulaması.....	65
933 Sayılı Kararın Bazı Maddelerinin İptali.....	66
İhracatın Teşvikine İlişkin Kararlar.....	67
2.2.2.3. İhracattaki Gelişmeler.....	70
2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....	75
2.2.3.1. Öngörülen Teşvikler.....	76
2.2.3.2. Teşviklerin Uygulanması.....	77
İstihsal Vergisi İadesi.....	77
Vergi İadesi.....	78
2.2.3.3. İhracattaki Gelişmeler.....	80
2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....	84
2.2.4.1. Öngörülen Teşvikler ve İhracat Hedefleri.....	85
Öngörülen Teşvikler.....	85
İhracat Hedefleri.....	87
2.2.1.2. Teşviklerin Uygulanması.....	89
Vergi, Resim, Harç İstisnası ve Vergi İadesi.....	89
İstihsal Vergisi Muafiyeti.....	90
Teşvik Belgeli İhracat Kredisi Kullanım Esasları.....	90
İhracat Kredisi Muhtevasının Genişletilmesi.....	91
Bankaların Sınai Mamulleri İhracatı İle	
İlgili Kredi Tahsisi.....	91
İhracatı Teşvik Fonu.....	92
Kurumlar Vergisi İstisnasında Yapılan Değişiklik.....	93
2.2.1.3. İhracattaki Gelişmeler.....	94
2.2.4.4. Türkiye'de 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirlerini	
Hazırlayan Ortam ve Politika Değişikliğinin	

Nedenleri.....	98
Dünyadaki Durum.....	99
Türkiye'nin İthalata Bağımlılığı.....	101
Dış Borçları.....	101
İç Piyasanın Cazip Hale Gelmesi.....	102
2.2.4.5. 24 Ocak Kararları İle Alınan İhracat Teşvik	
Tedbirleri.....	103
Devalüasyon.....	105
Kredi Tahsisleri.....	106
Vergi, Resim ve Harç Muafiyeti.....	107
Faiz Farkı İadesi.....	107
Döviz Transfer ve Tahsisinde Öncelik.....	107
İhracatı Teşvik Fonu.....	108
Geçici İthal İzni.....	108
Yeni Devalüasyonlar.....	108
2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....	109
2.2.5.1. İhracat Hedefleri ve Öngörülen Teşvikler... ..	110
2.2.5.2. Teşviklerin Uygulanması.....	111
Uygulanmasına Son Verilen Teşvikler.....	111
Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu.....	111
KDV İstisnası.....	112
Dış Ticaret Sermaye Şirketleri ve Avantajları... ..	113
İhracat Kredileri.....	113
Vergi İadesi.....	114
Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF).....	115
Kur Politikası.....	115
2.2.5.3. İhracattaki Gelişmeler.....	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BAZI TEŞVİK TEDBİRLERİNİN İHRACAT ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ..... 121

3.1. Vergi İadesinin İhracat Üzerine Etkisinin Analizi.....	121
3.2. Merkez Bankası İhracat Kredilerinin İhracat Üzerine Etkisinin Analizi.....	125

3.3. Döviz Kuru Politikasının İhracat Üzerine Etkisinin Analizi.....	130
3.4. İmalat Sanayii İhracatı İle Vergi İadesi, İhracat kredileri ve Reel Döviz Kuru İlişkisi.....	136
SONUÇ.....	143
KAYNAKLAR.....	147

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1	İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1963-1967).....	60
Tablo 2	Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızları (1962-1967).....	61
Tablo 3	Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1963-1967).....	62
Tablo 4	İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1968-1972).....	71
Tablo 5	Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızları (1967-1972).....	71
Tablo 6	Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1968-1972).....	72
Tablo 7	İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1973-1977).....	81
Tablo 8	Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızları (1972-1977).....	82
Tablo 9	Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1973-1977).....	82
Tablo 10	İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1979-1983).....	95
Tablo 11	Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızları (1978-1983).....	96
Tablo 12	Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1979-1983).....	97
Tablo 13	İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1985-1989).....	117
Tablo 14	Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızları (1984-1989).....	118
Tablo 15	Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1985-1989).....	119
Tablo 16	Sanayi Ürünleri İhracatı, Vergi İadesi ve Merkez Bankası İhracat kredisi (1980-1990).....	125
Tablo 17	Ticari Banka ve Reeskont Kredilerinin Faiz Oranı.....	127

Tablo 18	Nominal ve Reel Döviz kurları, Düşük Değerlenme İndeksi.....	135
Tablo 19	Sanayi Ürünleri İhracatı, Vergi İadesi, İhracat Kredileri, Reel Döviz Kuru Artış Hızları ve Faiz Oranları.....	139
Tablo 20	Artış Hızı Verilerine İlişkin Regresyon Sonuçları ve İlgili İstatistikler.....	141
Tablo 21	Logaritmik Regresyon Sonuçları ve İlgili İstatistikler.....	142

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Sekil No</u>	<u>Seklin Adı</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 1	Vergi İadesi ve İhracat ($X=1.95+0.34 Y$ Denkleminde İlişkin Regresyon Doğrusu ve Gözlem Değerleri).....	123
Şekil 2	İhracat Kredisi ve İhracat ($X=28.02+0.02 K$ Denkleminde İlişkin Regresyon Doğrusu ve Gözlem Değerleri).....	127
Şekil 3	Faiz Oranları ve İhracat ($\ln X=8.19+1.13 \ln F$ Denkleminde İlişkin Regresyon Doğrusu ve Gözlem Değerleri).....	129
Şekil 4	Reel Döviz Kuru ve İhracat ($\ln X=5.11+0.57 \ln RDK$ Denkleminde İlişkin Regresyon Doğrusu ve Gözlem Değerleri).....	133

GİRİŞ

İhracat; kısa dönemde, az gelişmiş ülkelerin kalkınma süreci içinde ihtiyaç duydukları yatırım ve ara malı ithalatını döviz darboğazına girmeden karşılamalarına yardımcı olur. Uzun dönemde ise, uluslararası işbölümüne uygun bir kaynak dağılımı gerçekleştirerek ülke ve dünya refahının artmasına katkı sağlar. Az gelişmiş ülkeler iktisadi kalkınmalarının ilk aşamalarında ithal ikamesi politikasına ağırlık vermişler, bu sebeple de ihracatın geliştirilmesine yönelik politikalar ikinci planda kalmıştır. Ancak ithal ikamesi politikası, kalkınma için gerekli döviz tasarrufunu sağlayamayınca, bu ülkeler ihracatın teşviki politikalarına önem vermeye başlamışlardır. Özellikle, tarım ürünlerine dayanan ihracatlarını sanayi ürünleri lehinde değiştirerek artırmak için çeşitli teşvik tedbirleri uygulamışlardır. Bu ülkeler maliyet yüksekliği sebebiyle pahalı olarak ürettikleri malları dış piyasalarda satmakta zorluk çekmektedirler. Üretim maliyeti yüksekliği dezavantajını ortadan kaldıracak ölçüde, ihracatın teşvik tedbirleriyle desteklenmesi zorunlu hale gelmiştir.

Bugün gelişmiş veya az gelişmiş olsun, hemen hemen bütün ülkeler ihracatlarını desteklemektedirler. Türkiye'de de ihracatı teşvik etmek amacıyla, uzun zamandan beri ekonomi politikasının bir aracı olarak sübvansiyonlar ve devlet yardımları uygulanmıştır. İthal ikamesi stratejisinin geçerli olduğu 1960 ve 1970'lerde de uygulanmış olan ihracatı teşvik tedbirleri 1980'den itibaren daha

sistematik bir şekilde düzenlenmiş ve bu tarihten itibaren de ekonomi politikasının önemli bir aracı olarak kullanılmıştır. 1980'lerde uygulamaya konan dışa dönük, ihracata ağırlık veren politikalarla birlikte, Türkiye'nin ihracatında önemli gelişmeler olmuştur.

Genel olarak ihracatı teşvik tedbirleri ürün maliyetlerini düşürerek veya ihracatçının gelirini artırarak ihracatı kârlı kılan bütün tedbirleri içine almaktadır. Başlıca ihracatı teşvik tedbirleri ihracatta prim sistemi, mali teşvikler, ihracatta finansman kolaylıkları, devlet pazarlama yardımları ve kur politikasıdır. Herbiri ihracat üzerinde aynı derecede etkili değildir. Burada esas problem, her biri ihracat üzerinde aynı derecede etkili olmayan tedbirlerin ihracatı artırmada ne ölçüde uygun birer araç olduklarının belirlenmesidir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de uygulanan ihracatı teşvik tedbirlerinin neler olduğunu ve ihracatı ne ölçüde desteklediğini ortaya koymak ve bu doğrultuda gelecekte hangi teşvik tedbirinin ihracat üzerinde etkili olabileceğini göstermeye çalışmaktır.

Türkiye'de uygulanan ihracatı teşvik tedbirlerini tanıtmak amacıyla çok sayıda çalışma yapılmışsa da; bunlarda teşvik tedbirleri, kısaca tanıtılmakta ve ihracat üzerine etkilerine fazlaca değinilmemektedir. Bu çalışmada teşvik tedbirleri biraz daha ayrıntılı incelenmiş, ekonometrik yöntemlerle ihracat üzerine

etkileri araştırılmıştır. Bu yönüyle benzer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Türkiye'de ihracatın teşviki bir çok kanun, kararname, tebliğ, vs. ile düzenlenmiştir. Bu mevzuatın en önemli özelliği dağınık olması ve sık sık değişmesidir. Dolayısıyla, ihracata uygulanan teşvik tedbirleri arasındaki ilişkiyi tesbit etmek, zaman zaman zorluklar arzemektedir.

Çalışmanın metodolojisine gelince; ihracat ve teşvikler arasındaki ilişki yıllar itibarıyla dinamik yöntem kullanılarak ortaya konmuştur. Birinci ve ikinci bölümde tarama metodu, üçüncü bölümde ise, ekonometrik yöntem kullanılmıştır. Bunun için de StatWorksTM programından yararlanılmıştır.

Türkiye'de ihracatı teşvik tedbirlerinin incelenmesi, ilk beş kalkınma planıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca, bazı teşvik tedbirlerinin kısa süreli uygulanması sebebiyle; teşvik tedbirlerinin tamamı istatistiki analize dahil edilememiştir. İhracatın teşviki 1980'den sonra ağırlık kazanmış ve bu yıldan sonra teşvik tedbirleri daha sistematik bir biçime gelmiştir. Bu sebeple istatistiki analiz 1980 yılı sonrasını kapsamaktadır. Analizde vergi iadesi, düşük faizli Merkez Bankası ihracat kredileri ve kur politikası bağımsız değişken, sanayi ürünleri ihracatı da bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımlı değişken olarak, toplam ihracat yerine sanayi ürünleri ihracatının alınmasının sebebi, teşviklerin büyük ölçüde tarım ve madencilik

ürünlerinden ziyade, sanayi ürünleri ihracatını kapsamaktadır. İlk önce bağımsız değişkenlerden her birinin ihracat üzerindeki etkisi tek tek denenmiş ve ikinci aşama olarak çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca vergi iadesi 1989 yılında kaldırıldığından, daha ileriki yıllar analize dahil edilmemiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ihracatı artırmanın ekonomik yönü üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Türkiye'de uygulanan teşvik tedbirlerinin daha iyi anlaşılması için genel olarak ihracatı teşvik tedbirleri anlatılmıştır. İkinci bölümde ise, ilk beş plan döneminde planlarda öngörülen ihracat teşvikleri ve uygulamadaki durum incelenmiştir. Ayrıca, ihracatın GSMH'ya oranı, ihracat artış hızı ve sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı gibi bazı göstergelerin ne yönde değiştiği anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise, ihracat teşviklerinden bazılarının ihracatı ne yönde etkilediğini ortaya koyabilmek amacıyla bir regresyon analizi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACAT TEŞVİKİNİN EKONOMİK ANALİZİ

1960'lerden sonra dünya ekonomisinde kendini hissettiren işsizlik, dış rekabet ve teknolojik yarış, ihracatın artırılmasını gerekli kılmış ve çok sayıda ülke ihracatlarını hızla geliştirmek için büyük çabalar sarfederken çok çeşitli teşvik tedbirlerini de uygulamışlardır.

Bu bölümde önce ihracatı artırma sorunu başlığı altında; döviz darboğazı ve ihracat, ihracatla kalkınma ilişkisi üzerinde durularak, ihracat teşviklerinin gerekliliği anlatılacak ve daha sonra etkin bir teşvik sisteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulacaktır. Son olarak ise, ihracatı teşvik tedbirleri incelenmeye çalışılacaktır.

1.1. İHRACATI ARTIRMA SORUNU

1.1.1. Döviz Darboğazı ve İhracat

a) Döviz İhtiyacının Artma Sebepleri: Günümüzde, devletlerin iktisat politikalarında dış ticaret politikaları daha fazla yer almakta ve diğer politika tedbirleriyle birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Bütün dünya ülkelerinde, fertlerin ve toplumun refah seviyelerinin yükseltilmesi ortak iktisat politikası hedefi haline gelmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek, yatırımların artırılmasıyla sanayileşmenin ve

kalkınmanın hızlandırılması ve sonuç olarak da üretim ve tüketimin artırılmasına yönelik sorunların çözümlenmesiyle mümkün olur.

Kalkınma İhtiyacı: Birçok az gelişmiş ülkenin kalkınma hareketinin hızlandırılması ve toplumsal refahın yükseltilmesini dış ödeme güçlükleri sınırlamaktadır. Bu ülkelerde dış ticaret sürekli açık vermekte ve çoğu defa ödemeler bilançosu sermaye hareketleri ile dengeye getirilmeye çalışılmaktadır.

Bu ülkelerde, yatırım mallarının büyük ölçüde teknoloji ve sermaye yetersizliği sebebiyle ülke içinde üretilmemesi, ithalatı zorunlu kılmaktadır. Yatırımların gerçekleşmesi ve üretim sürecinin devamlılığı için yatırım mallarının yanısıra ham madde, yardımcı madde ve diğer bazı girdilerin ithali gerekmekte, dolayısıyla ithalatın karşılanması için gerekli döviz ihtiyacı da artmaktadır.

Gelir Artışı: İthalat artışına sebep olan bir diğer unsur da, gelir artışıdır. Az gelişmiş ülkelerde kalkınma süreci içerisinde yatırımların artmasıyla gelir de günden güne artmaktadır. İthalatın gelirin bir fonksiyonu olması sebebiyle gelir artışıyla birlikte yabancı mallara olan talep de artmaktadır.

Tüketim Kalıbının Değişmesi: Ayrıca az gelişmiş ülkelerde tüketim kalıbının gelişmiş ülkeler yönünde değişme eğilimi de bu ülkelerde ithalatın artmasına sebep olmaktadır. Buna yol açan

başlıca unsur ise, iletişimin gelişmesidir. Böylece, ülke içinde üretilmeyen ve daha önce talep edilmeyen bazı mallar talep edilmeye başlanmaktadır. Şöyle ki, televizyon, gazete, dergi, dış seyahatler, vb. araçlar sayesinde herhangi bir ülkedeki yenilikten diğer ülkeler haberdar olmakta ve bundan yararlanmak istemekte, dolayısıyla tüketim kalıbı da değişmektedir. Kendi kültüründe olmayan ve tanınmayan ve dolayısıyla ihtiyaç duyulmayan bazı malların diğer toplumlarda tüketildiği görülmekte ve söz konusu mallar için tüketim arzusu doğmaktadır. Böylece bu tür mallar için oluşan talep artışı o malların ithal edilmesini veya yurt içinde üretilmesini teşvik etmektedir.

Özetle, mevcut yatırımların tamamlanması, yeni yatırımların başlatılması, üretimin ve istihdamın artırılması, tüketim ihtiyaçlarının karşılanması için ithalat yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla ithalatın karşılanması için de dövize ihtiyaç duyulmaktadır.

b) Döviz Kaynakları: Bir ülke, döviz ihtiyacını, ihracat dışında, dış borçlanma, yabancı sermaye akımı, işçi gelirleri, turizm gelirleri gibi bir kaç yoldan sağlayabilir. Ancak bu yollar kısa vadede döviz ihtiyacını karşılamakla birlikte, uzun vadede kesin bir çözüm değildir.

Borçlanma: İthalatın borçlanma yoluyla karşılanması kısa vadeli bir çözümdür. Uzun vadede borçların anapara ve faizlerinin ödenmesi yine dövize ihtiyaç gösterecektir.

Yabancı Sermaye Girişi: Aynı şekilde yabancı sermaye de ülkeye ilk geldiğinde yararlı olmakta, ancak uzun vadede kâr transferleri büyük boyutlara ulaşarak ülkenin ithalat kapasitesini azaltıcı etki yapabilmektedir. İhracat ve ithal ikamesi etkileri de dikkate alınarak Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından yapılan bir çalışmada, çok uluslu şirketlerin bazı az gelişmiş ülkelerin ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yaptığı saptanmıştır¹.

Dolayısıyla, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik bunalımlar, savaş vb. gibi belirli dönemlerde döviz gelirleri istikrarsız olacaktır. Ancak, bu dönemler dışında, döviz ihtiyacının ödemeler dengesinin en önemli kalemleri arasında yer alan ihracat ile sağlanması en sağlıklı ve kalıcı yoldur. Bu nedenle, ihracat gelirlerinin artırılması ithalatın finansmanı yönünden hayati bir önem taşımaktadır. Bu yüzden ihracatın teşviki ve geliştirilmesi, bir ülkenin ithalat ihtiyacının karşılanması, kalkınmayı ve buna paralel olarak yatırımları öngörülen ölçüde gerçekleştirebilmek açısından büyük önem kazanmaktadır.

İhracatın Finansman Dışında Sağladığı Faydalar:

İhracat gelirlerinin ithalatın finansmanını sağlama yanında daha bir çok yararı vardır. Az gelişmiş ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması sebebiyle mevcut olan, kısır döngünün kırılmasında, ihracat gelirlerinin artmasıyla birlikte gelir düzeyinin yükselmesi büyük rol oynayacaktır. Keynesyen iktisada göre, ihracattaki artış milli

¹ Cem Alpar, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1980, s. 95.

geliri ihracat artışından daha fazla artırır. Bu artış dış ticaret çarpanı ile açıklanabilir. Dış ticaret çarpanı, ihracat yönünden açıklanacak olursa; ihracattaki bir artış bu endüstride çalışanların gelirlerini yükselterek daha fazla harcama yapmalarına sebep olur. Böylece milli gelir giderek zayıflayan dalgalar halinde artar. Bu artış marjinal tasarruf ve marjinal ithalat eğilimine bağlıdır. Tasarruf ve ithalat milli gelirden bir sızıntı niteliğinde olduğundan bu eğilimler ne kadar düşükse, ihracattaki artışın milli geliri artırma etkisi, bir başka deyişle dış ticaret çarpanı o kadar büyük olacaktır. Öte yandan gelir artışlarıyla birlikte, tasarruflar artacak böylece yatırımlarda artış sağlanacak, dolayısıyla gelir düzeyi yükselecektir.

Pek çok az gelişmiş ülkede yurtiçi piyasaların dar olması sebebiyle, talep, kârlı üretim düzeyinin yani optimum üretim kapasitesinin altında kalmaktadır. Kurulacak işletmeler ihracat yapmak suretiyle dış piyasalara da yönelebilirlerse üretim düzeyi kârlı hale gelebilir. Bir başka deyişle piyasa küçüklüğü engeli ortadan kalktığı için, işletmeler optimum üretim ölçeğinde kurulabilecektir.

1.1.2. Kalkınma ve İhracat

Kalkınmanın İtici Gücü Olarak İhracat: İktisatçılar arasındaki yaygın görüşe göre; ihracatın geliştirilmesine yönelik politikalar ekonomik kalkınma için itici güç oluşturur. Şöyle ki; firmalar uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için maliyet,

kalite, araştırma ve pazarlamaya yönelik en yeni teknikleri benimseyecekler, böylece de ihracata yönelme ülkedeki teknolojik gelişmeleri olumlu yönde etkileyecektir.

Sektörlerarası Bağlantılar Yoluyla Yaptığı Etkiler:

İhracata yönelmenin teşvik edilmesi ile birlikte yerli firmaların üretimleri genişleyeceğinden ülkede yeni iş alanları açılacak, kapasite kullanımı, istihdam ve gelir seviyesi artacaktır. Şöyle ki, ihracat kesiminde üretimin genişlemesi hem bu sektörde girdi olarak kullanılan ve diğer sektörler tarafından üretilen mallara talep yaratır, hem de bu kesimde çalışanların gelirlerini dolayısıyla tüketim taleplerini artırır.

Bu sürükleyici etki sayesinde ekonominin geri kalan kesimlerinde üretimin artması ve ileri teknolojilerin kullanılması imkânı doğar. Öte yandan da ihraç edilebilir malların bollaşması, ucuzlaması ve kalitesinin iyileşmesi sayesinde, bu malları girdi olarak kullanan diğer endüstrilerin kurulması veya mevcutlarının geliştirilmesi sağlanmış olur. Öte yandan özellikle az gelişmiş ülkelerde, tarım ürünleri ihracatı sebebiyle aleyhte olan ticaret hadleri, sanayi ürünleri ihracatının artmasıyla lehe dönebilir. Böylece iktisadi gelişme olumlu yönde etkilenmiş olur.

Diğer bir deyişle: ihracat artışı, milli gelir seviyesini yükseltir ve ihracatın genişlemesine bağlı olarak ihracata yönelik üretim yapan sektörler ekonomide öncü sektör haline gelerek diğer

sektörlerin gelişmesine katkıda bulunur². R.F.Emery'ye göre ekonomik büyüme ile ihracat arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır. Bununla beraber ekonomik büyümeyi genellikle ihracat artışı kamçılar. Bunun tersi daha az muhtemeldir. Bu araştırmacı 1953-63 yılları için, 50 ülke üzerinde istatistiki bir deneme yapmış ve ihracattaki her %2,5'lik artışın kişi başına hasıladaki %1'lik artışa sebep olduğu sonucuna varmıştır. Ancak bu analizde olgular arasındaki "dinamik etkileşim" ihmal edilmiştir. Oysa, bir dönemdeki ihracat ekonomik büyümeyi kamçılarken, sonraki dönemde ekonomik büyüme (üretim artışı) ihracatı daha yüksek bir seviyeye çıkarmaktadır³. Bela Balassa'nın gerçekleştirdiği bir araştırma projesi de ihracatı teşvik tedbirlerinin genel olarak bu tedbirleri uygulayan ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur⁴. Tam istihdamın sağlandığı bir ülkede dış talepte ülke lehine bir gelişme, dış ticaret hadlerinin düzelmesine ve ticaretten sağlanan kazancın artmasına sebep olur. İhracatın artması iç piyasa darlığı engelini ortadan kaldırarak, iç tüketim fazlası üretim için pazar sağlar ve uluslararası işbölümünü teşvik ederek üretimde ihtisaslaşmaya ve verimlilik artışına sebep olur⁵.

İhracat artışının kalkınmayı ne ölçüde teşvik edeceği ülkeden ülkeye farklılık gösterir. İhracat artışı üretim artışına sebep

² Rıdvan Karluk, **Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 237/158, Eskişehir, 1981, s. 41.

³ Cihan Dura, **Türkiye Ekonomisi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 19, Kayseri, 1991, s. 59.

⁴ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, 3. b. İstanbul, 1991, s. 215.

⁵ Karluk, **Türkiye'de İhracata Yönelik...**, s. 42.

olarak ekonominin gelişmesine doğrudan bir etki yapar. Bu etkinin yanında başka bir etki de her ihracat ürününün üretim fonksiyonunun farklı olmasıyla ilgilidir. Bu durum ihracat artışının kalkınmayı ne kadar artıracacağı veya teşvik edeceği konusunda önemlidir. Biraz daha açıklanacak olursa, değişik ihracat ürünlerinin değişik girdi katsayılarına sahip olması değişik geriselleme bağıllık yaratır. Eğer ihracat sektörü üretiminde bir gelişme olursa üretimdeki girdi katsayıları ve bağıllıklara göre diğer kesimlerde de üretim artar⁶.

İhracatın genişlemesi ile birlikte artan üretim ekonomide dışsal ekonomilerinin ortaya çıkmasına yol açar. Bu da maliyetlerin düşmesine ve yeni üretim metodlarının bulunmasına sebep olur. Üretim kapasitesi üzerindeki baskı, üretimde teknolojik yenilikleri teşvik eder. Aynı baskı yatırım seviyesini yükselterek büyümeyi hızlandırabilir. İhracat sektöründeki gelişme, ekonomide efektif talebi artırarak diğer malların talebinde bir genişlemeye yol açar. Ayrıca, ihracat yapan sektörlerin üretimde kullandıkları faktörlerin talebi artacağından bu faktörlerin gelirlerinin yükselmesine sebep olur⁷.

İhracat gelirlerinin miktarı belli bir yıldaki ithalat hacmini tayin eder. Bu sebeple büyük çaplı kalkınma yatırımlarının dış finansmanının sağlanarak yüksek bir kalkınma hızının elde edilmesi için, ihracat gelirlerinin hızla artması ve bunu sağlayacak tedbirlerin alınması şarttır⁸.

⁶ A.g.e., s. 43.

⁷ A.g.e., s. 44.

⁸ Veysel Yayan, *İhracatı Teşvik Tedbirleri ve Türkiye'de İhracatın Teşviki*, DPT Yayın, No: 1757 SPD: 332, Ankara, 1981, s. 1.

İhracata yönelik politika, korumacılık yerine işletmeleri dış rekabete açtığı için, üreticilerin davranışlarında ve üretimin yapısında önemli değişikliklere sebep olabilmektedir. Dış rekabet monopollerleşmeleri önleyerek işadamlarını yeni malların bulunması, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde sürekli harekete geçirecektir. Bu da ekonomiye daha büyük bir dinamizm kazandırır ve gelişmeyi hızlandırır⁹.

İhracatın İktisadi Gelişmeyi Uyarması İçin Gerekli Şartlar: Bir ekonomide ihracat artışının ekonomik gelişmeyi uyarıcı etkide bulunabilmesi için ekonomide bazı olumlu şartların bulunması gerekir. Bu şartları şu şekilde özetlemek mümkündür¹⁰: Ekonomide yüksek bir ihracat hızı olmalıdır. İhracat sektöründeki gelişmenin istihdam ve reel gelir üzerinde dolaysız ve olumlu bir etki yaratması için ihracat ile sağlanan gelirin daha az bir kısmının tüketime gitmesi gerekir. İhracat gelirlerinin büyük bir kısmının yatırımlara ayrılması, ihracatın gelişmesinin üretim fonksiyonları üzerinde olumlu değişiklikler yaratması, ihracat sektörünün ekonominin diğer sektörleri ile ileri ve geri bağlantılarının yüksek olması ve ihracattan sağlanan gelirin uzun bir süre dalgalanmadan kalabilmesi gereklidir. Bu şartların ne kadarı gerçekleştirilebiliyorsa o ekonomide ihracat artışının ekonomik kalkınmayı uyarması da o kadar fazla olacaktır.

⁹ Tefvik Pekin; Temel Ergun, **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, No: 6, İzmir, 1984, s. 37.

¹⁰ Karluk, **Türkiye'de İhracata Yönelik...**, ss. 44-45.

1.1.3. İhracat Teşviklerinin Gerekliliği

Sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşme çabası içinde olan az gelişmiş ülkelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilmeleri oldukça zordur. Çünkü bu ülkelerin öncelikle sınai mal üretim ve ihracatları gelişmiş ülkelerin yıkıcı rekabeti ile karşı karşıyadır. Gelişmiş ülkeler özellikle sınai ürünleri daha ucuza ve daha kaliteli ürettiklerinden az gelişmiş ülkelerin hiç değilse belli bir süre üretim ve ihracata teşvik tedbirleri uygulamak zorunlu olmaktadır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin sınai ürün ihraç edebilmeleri, önce; o ürünün ülke içinde mümkün olabilen en düşük maliyetle üretmelerine, daha sonra da ihracatını sağlayacak teşvik tedbirlerine bağlıdır¹¹.

Hızlı bir ekonomik gelişme sağlanması yoluyla bir ülkede toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi, bu hızlı gelişmeyi konjonktür dalgalanmaların etkileri ile birlikte sürdürebilecek bir ekonomik güce ve yapıya ulaşılması ve bu ekonomik gelişmenin dış kaynaklara bağıllık derecesinin azaltılması zorunluluğu, bazı alanlarda destek ve teşvikleri gerekli kılmaktadır. Bunların da başında ihracatın desteklenmesi ve teşvik edilerek yönlendirilmesi politikası gelmektedir.

İhracatı teşvik tedbirleri, ihracatı artırıcı ve ihraç mallarını çeşitlendirici özellikteki tedbirlerdir. Bu tedbirler,

¹¹ A.g.e., s. 125.

ihraç mallarının arzı, talebi ve fiyatları ile ilgili sorunları çözebildiği ölçüde başarıya ulaşabilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde geleneksel ihraç ürünleri yanında sanayi ürünleri ihracatının artırılarak ekonomik yapının değiştirilmesi ve uluslararası piyasalarda rekabet imkânlarının artırılması teşvik tedbirleri ile mümkün olmaktadır. İhracatı teşvik tedbirleri ise; ihraç mallarının maliyetini düşüren dolayısıyla ihracatı kârlı hale getiren tüm tedbirleri kapsamaktadır.

Arz yetersizliği, endüstriyel, mali ve ticari yapıdan kaynaklanan olumsuzluklar gibi sebepler yüzünden, az gelişmiş ülkelerde malların maliyetleri sanayileşmenin ilk dönemlerinde gelişmiş ülkelere kıyasla çok yüksektir. Dolayısıyla bu ülkeler uluslararası piyasalarda pazarlama ve dağıtım sistemini kurmuş, tecrübe kazanmış gelişmiş ülkelerle eşit koşullarda mücadele edememektedir. Ayrıca ithal ikamesi politikası ile üretilmiş sınai mamüllerin ihraç fiyatları genellikle dünya fiyatlarının üstünde olmaktadır. Bu ülkelerdeki yüksek enflasyon sebebi ile döviz fiyatları aynı oranda artmadığı takdirde, iç piyasa cazip hale gelmektedir. Fiyat yüksekliği sebebiyle iç piyasanın cazip olduğu durumda da ihracatın teşviki gerekli hale gelmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse, yerli sanayilerin gelişmesi sonucu hammadde ihracatının azalması, bazı ihraç mallarının talep elastikiyetinin düşük olması, ihraç piyasalarında rekabet şartlarını bozucu etkenlerin bulunuşu, pazar araştırması, kalite kontrolü ve organizasyonların yetersizliği, maliyet, kalite,

finansman, sigorta, vergi, ihracat mevzuatı, ambalajlama, depolama v.b. konulardaki sorunların fazla olması ihracatın gelişmesini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. Bu sebeple de ihracat teşvikleri gerekli hale gelmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde ihraç mallarını tarım ürünleri ve madenlerin oluşturması ve bunları değer ve miktar olarak yeterince artırma imkânının bulunmaması nedeniyle ihracatın teşviki özel bir önem taşımaktadır. Bu nedenle döviz gelirlerinin artırılması ve ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması amacıyla ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi sorunu doğmaktadır. Bu da teşvikleri gerekli kılmaktadır.

Ayrıca, diğer ülkelerin verdiği teşviklere karşı bir tedbir olarak da ihracatçıya teşvik verilebilir. Devletin altyapıya önem vermemesinden kaynaklanan olumsuzlukların giderilmesi veya diğer ülkelere göre vergilerin ağır olmasından kaynaklanan maliyetlerin azaltılması amacıyla da teşvik tedbirleri uygulanabilir.

Özetle, ihracatın artması yurt içinde üretilen mallara, uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazandırılması, hızlı ekonomik gelişme hedefi, ihraç mallarının çeşitlendirilmesi, ihracatı zorlaştıran faktörlerin ortadan kaldırılması gibi nedenlerle ihracatın teşviki gerekli hale gelmektedir. Ancak bunların etkin bir şekilde uygulanması da önemlidir. Bu sebeple aşağıda etkin bir teşvik sisteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulacaktır.

1.1.4. Etkin Bir Teşvik Sistemi Nasıl Olmalıdır?

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı için arz yönünden iki önemli faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi; ihracata yönelik endüstrilere yeterli teşvikin sağlanması, diğeri ise; mevcut döviz kurunun istikrarlı ve ihracatçıları özendirerek düzeyde tutulmasıdır. Ayrıca, ihracatçıların zarar görmemesi için ihracatın farklı coğrafi bölgelere dağıtılması da önemlidir¹².

Bir ekonomide ihracatın geliştirilmesi amacıyla teşvik tedbirleri uygulanıyorsa; bunun sonucunda ihracat artmalı, ekonomide uygun bir kaynak tahsisi sağlanmalıdır. İthal ikamesine ve ihracata dönük sanayilere aynı korumayı sağlamayı amaçlamalıdır. Ekonomi açısından ihracattan sağlanacak bir dolar, ithal ikamesinden sağlanan bir dolara eşit olmalıdır¹³.

Yurt içi pazar ile ihraç pazarları için yapılan üretime sağlanan teşvikler, o alanda ölçek ekonomilerinin ve teknik gelişmenin ortaya çıkmasına yardımcı olmalıdır. İhracat teşvik edilirken ithalatçı ülkenin misilleme yapmasına yol açılmamalıdır. Pazarlama için bilgi toplama maliyetleri ve ihracatçının içerde karşılaşabileceğinden daha fazla riskle karşılaşması gibi yabancı pazarlara girmenin getireceği ek giderler uygun teşviklerle

¹² Cem Alpar, *Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*, Turhan Kitabevi Yayınları, No: 11, 2. b., Ankara, 1982, s. 101.

¹³ Karluk, *Türkiye'de İhracata Yönelik...*, s. 116.

karşılmalıdır. Teşvikler yeni pazarlar kazanılana kadar sürmeli sonsuza kadar devam etmemelidir¹⁴.

Genel Olarak Etkin Teşvik Sisteminin Özellikleri:
İhracatı teşvik tedbirlerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için birkaç noktanın gözönünde bulundurulması gerekir¹⁵. Bunlardan birincisi; teşvik tedbirlerinden mümkün olduğu kadar özel üretim yardımlarından kaçınmaktır. Çünkü böyle bir politika, etkinlikten uzak sanayilerin kurulmasına sebep olur. Şöyle ki, böyle bir teşvik bir bakıma ihracatçıya mali yardım niteliğindedir ve mali yardım, özellikle belli bir kesimde üretimin sağlanması için yapılıyorsa, daha sonra bunları ortadan kaldırmak zorlaşır.

İhracatı teşvik tedbirlerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için ikinci kural, teşviklerin mümkün olduğu kadar yeni ihraç ürünleri ile sınırlandırılması veya ihracat potansiyeli olan üretimin teşviki için kullanılmasıdır. Buradaki amaç, zaten varolan ihracata daha fazla kâr sağlamak değil, başlangıç aşamasındaki ihracatın önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır.

Üçüncü olarak; ihracatı teşvik tedbirleri mümkün olduğu kadar ululararası tarife korumalarına ve misillemelere yol açmayacak nitelikte olmalıdır.

Bunlara ilaveten selektif teşvikler uygulanırken belirli sanayilerin uluslararası rekabete dayanma şansları esas

¹⁴ A.g.e., s. 117.

¹⁵ A.g.e. ss. 117-118.

alınmalıdır. Eğer yüksek maliyetle üretim yapan kesimler korunur ve ihracatları teşvik edilirse, bu kesimler cesaretlendirilirken düşük maliyetli kesimler hayal kırıklığına uğratılabilir. Ayrıca İhracatı teşvik tedbirlerinde arzu edilen etkinliğe ulaşabilmek için bu tedbirlerin istikrarlı olması gerekir. Yani belli bir dönem içinde keskinlik ve kararlılığa sahip olmaları gerekir. Aksi takdirde kendilerinden beklenen fayda sağlanamaz.

Bela Balassa'ya Göre Etkin Teşvik Sisteminin

Özellikleri: Bela Balassa'nın yaptığı uygulamalı araştırmalar ihracata yönelik politikaları başarıyla uygulayan ülkelerde sanayileşmenin daha sağlıklı olarak gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Bela Balassa'ya göre uygun bir teşvik politikası şu şekilde olmalıdır¹⁶:

Sağlıklı bir ihracatı teşvik politikası, ihracat artışını, etkin kaynak dağılımını ve kârlılık prensibini amaçlamalıdır. İhracata yönelik ve ithal ikamesine dayalı sanayilere eşit teşvik tedbirleri uygulanmalıdır. Gümrük tarifeleri ve ihracat sübvansiyonları her iki sanayi grubuna da eşit koruma sağlayacak şekilde uygulanmalıdır.

İhracata yönelik olarak üretilen mamullerin imalinde kullanılan ham madde ve yarı mamulleri üreten alt sanayi kolları üretim aşamasında teşvik edilmelidir. Vasıflı işgücü yetiştirmeye

¹⁶ Erkut Onursal, "İhracatı Teşvik Politikası ve Gelişmiş Bazı Ülkelerde Teşvik Tedbirleri Uygulaması", **Dış Ticarete Durum**, Turktrade Yayını, No: 23-24, (Ocak 1991), s. 9.

ve teknolojik gelişmeye katkısı bakımından imalat sanayii ihracatı teşvik tedbirlerinden azami ölçüde yararlandırılmalıdır.

İhracatı teşvik tedbirlerinin mali külfeti dolaylı vergilerle karşılanmalı, lüks tüketim vergilendirilmelidir. Teşvikler istikrarlı olmalı ihracatçıya güven vermeli, ancak devamlı uygulanacağı beklentisine de sürüklememelidir. Çünkü bu teşviklerin uzun süre uygulanması ithal ikamesi sanayiine verilen uzun süreli teşviklerdekine benzer olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde emek yoğun ihracat ürünlerine yönelmek istihdam seviyesinin artmasına da katkıda bulunur.

1.2. İHRACATI TEŞVİK TEDBİRLERİ

Ülkeler, kısa dönemde ihracatlarını artırmak, uzun dönemde kaynaklarını ihracat sektörlerine kaydırmak ve ihracatlarının kompozisyonunu değiştirmek amacıyla, ülke şartlarına uygun olarak çeşitli ihracat teşvikleri uygulayabilmektedirler¹⁷. Bir ülkenin döviz ihtiyacını karşılamak amacıyla, ihracatı artırıcı nitelikte aldığı tedbirlere ihracatı teşvik tedbirleri denir. İhracatı teşvik tedbirleri, ihracatçının maliyetlerini düşürerek veya gelirlerini artırarak ihracat yapmayı kârlı hale getirir. Ülkeler arasında büyük farklılık göstermekle birlikte, ihracatı teşvik tedbirlerini dört ana başlık altında toplanmaktadır: 1. İhracatta prim sistemi, 2. Mali teşvikler, 3. Girdi teşvikleri, 4. Devlet pazarlama

¹⁷ Onursal, a.g.m., s. 10.

yardımı¹⁸. Ancak, döviz kurunun piyasada serbestçe belirlenmediği ekonomilerde kur politikası da ihracatı teşvik aracı olarak kullanılmaktadır. Aşağıda dört teşvik tedbirine ilave olarak kur politikası da incelenmeye çalışılacaktır.

1.2.1. İhracatta Prim Sistemi

İhracat primleri, ihracatçıları teşvik ve himaye etmek amacıyla ihracatçılara yapılan ödeme ve verilen hak ve avantajlardır. Bu sistem, yerli paranın aşırı değerli olduğu ve ithalatın gümrük vergileri ve kotalarla çeşitli şekillerde kısıtlandığı durumlarda uygulanmaktadır. Bu nedenle prim sistemi kısmi bir devalüasyon veya katlı kur niteliğindedir. Bir başka deyişle; bütün sektörlerle aynı kur uygulanırken ihracat sektörüne prim verilmesi, yalnızca ihracat sektörü için bir devalüasyon yapılmış gibi etki göstermekte yani, bu sektöre ek bir avantaj sağlamaktadır. Üreticilere de verilmekle birlikte primler genellikle ihracatçılara verilir. Üreticilere verilen teşvikler ihracatı dolaylı olarak etkiler. Üreticiye yeterli miktarda prim verilmesi halinde, üretim maliyeti düşerek üretim miktarı artar. Böylece eskisine göre daha bol ve ucuz hale gelen malları ihraç etmek kolaylaşır. İhracatçıya doğrudan verilen primler ihraç malının maliyetine etki ederek ihracatçının, ihraç malını maliyetinden daha düşük fiyata satmasına imkân vermektedir¹⁹.

¹⁸ Rıdvan Karlık, *İhracatta Vergi İadesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1984, s. 7.

¹⁹ Onursal, a.g.m., s. 11.

İhracatta prim sistemi çeşitli şekillerde uygulanmaktadır. Bunlardan başlıcaları; ihracatçıya döviz tutma yetkisi verilmesi, ihracatçıya döviz tahsisinde bulunma (özel ithal lisansları), ihracat bonoları ve sertifikaları çıkarma, çoklu kur uygulamasıdır. Şimdi bunlara kısaca değinilecektir.

1.2.1.1. İhracatçıya Döviz Tutma Yetkisi Verilmesi

İhracatta prim sisteminin uygulama şekillerinden biri ihracatçıya elde ettiği dövizlerin bir kısmını veya tamamını kullanma hakkı verilmesidir. Bu kullanma çeşitli şekillerde olabilir; Yurt dışında bir bankada tutma, ihtiyaç duyduğu ham madde ve yatırım mallarının ithalatında kullanma veya pazarlama v.b. faaliyetler için harcama yapma gibi²⁰. Böylece ihracatçının dış piyasaya yönelik olarak ürettiği malların üretiminde kullanacağı maddelerin ülkeye ucuza ithal edilmesine ve döviz kontrolünün uygulandığı durumlarda ihraç mallarının dış piyasalarda tanıtımı için yapılan giderlerin yasal yollardan karşılanmasına imkân verilmiş olmaktadır²¹.

1.2.1.2. İhracatçıya Döviz Tahsisinde Bulunma (Özel İthal Lisansları)

İhracatçının ihraç edeceği malların üretiminde kullanılan yabancı girdilerin ithali için çoğu ülkelerde ihracatçıya transfer önceliğine sahip döviz tahsisi yapılır. Bunun anlamı ihracatçılara

²⁰ Cevat Gerni, *Dış Ticaretin Finansmanı*, TOEB Yayın, Ankara, 1990, s. 5.

²¹ Onursal, a.g.m., s. 11.

özel ithal lisansları verilmesidir. Özel ithal lisansları ile ihracatçılara ihraç tutarlarının belli bir yüzdesi kadar ithalat yapma imkânı sağlanmaktadır. Kambiyo kontrolü uygulanan ve döviz kıtlığının yaygın olduğu ülkelerde bu kolaylık ihracatın teşvikinde büyük bir öneme sahiptir. Bu döviz tahsisleri resmi kur üzerinden yapılmakta ve resmi kurun piyasa kurundan çok daha düşük olduğu durumlarda, ihracatçıya milli para cinsinden, piyasa kuruna göre çok daha ucuza ithal girdi temin edilebilme imkânı sağlamaktadır²².

1.2.1.3. İhracat Sertifikaları Çıkarma

Prim sisteminin üçüncü şekli ihracatçının, ihracat karşılığı elde ettiği dövizleri, bir sertifika ile belgelemesi halinde, başka firmalara satabilme imkânının sağlanmasıdır. Yani bu sistemin esası, ihracatçıların dövizlerini başkalarına satma hakkıdır. Böylece ihracatta bulunması arzu edilen sektörlerdeki ihracatçılar sattıkları sertifikaların bedeli karşılığı sübvansede edilmektedir. Bu sertifikaları ciro etme imkânı da vardır. Resmi kur piyasa kurundan düşükse aldığı sertifikaları serbest piyasada satma imkânına kavuşan ihracatçı, yerli para cinsinden, resmi kura göre, daha yüksek gelir elde edecektir.

Örneğin, 1000\$ değerinde ihracat yapan, bir A malının ihracatçısı ihraç değerinin %20'si kadar sertifika alabiliyorsa, resmi döviz kuru 8000 TL ve piyasa döviz kuru resmi kurun iki katı ise, alınan sertifika TL cinsinden %20 fazla gelir sağlayacaktır.

²² Gerni, a.g.e., ss. 5-6.

Bu ise %16,7²³ oranında devalüasyonla aynı etkiyi yapmaktadır. Böylece, çoklu kur sisteminde olduğu gibi devletin sık sık hassas düzenlemeler yapması, döviz kazanan ve kullanan çeşitli kesimler arasında ayırım yapması gibi müdahaleci rolü sınırlandırılmış ve bu görev piyasa güçlerine bırakılmış oluyor²⁴.

1.2.1.4. Çoklu Kur Uygulanması

Prim sisteminin dördüncü şekli çoklu döviz kuru sistemidir. Paranın dış değerini denge değerini üstünde sürdürmeye çalışmanın zorluklarını ve dezavantajlarını bilen, fakat açık bir devalüasyondan kaçınmak isteyen ülkeler bazen bu sisteme başvururlar. Ülkenin özellikle güçlü bir piyasaya sahip olduğu ihraç ürünlerinden sağlanan gelirlere veya temel gıda maddeleri, sermaye malları ya da öncelikli endüstrilerin girdileri gibi önem verilen ithalata, diğer ülkelerin parasına nisbetle yüksek resmi değerlendirme (high official valuation) uygulanır²⁵.

Çoklu kur uygulaması ile genç endüstrileri koruma, kalkınma için gerekli olan maddelerin düşük fiyatla temin edilmesi, lüks malların talebinin kısılması, sermaye çıkışının önlenmesi, arzulanan bazı dövizlerin ekonomiye girişinin avantajlı hale getirilmesi amaçlanmaktadır²⁶.

²³ A.g.e. s. 7'deki hesaplama yöntemi kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

²⁴ A.g.e., ss. 6-7.

²⁵ A.g.e., s. 6.

²⁶ Onursal, a.g.m., s. 11.

Resmi kurdan sapma ölçülerinin belirlenmesinde ödemeler dengesinde gereksiz bozulmalara yol açılmamasına, çeşitli işletmelerle ilgili sosyal ve siyasal önceliklerin gerekli ölçüde dikkate alınmasına, istenen ihracat tipi teşvik edilirken ithalat ile diğer muamelelerin uygun hacim bileşimlerinin sürdürülmesine dikkat etmek gerekmektedir. Çok hassas ve karmaşık kararları ve değişen şartlar çerçevesinde sık sık ideal ayarlamaları gerektirdiği için böyle bir sistemi başarmak çok zordur²⁷.

İhracatı teşvikte kullanılan çoklu kur ve döviz bonoları araçları, uzun dönemde etkin bir ekonomik yönetimi engelleyip bozabilmektedir. Çünkü resmi kurla denge kuru arasındaki fark sabit kalmayıp açılma eğilimi göstermektedir. Açılan bu farkı telafi etmek için yapılacak yeni ayarlamalar da ayrıca bürokratik zorluk ve problemler doğurmaktadır. Kaynakların yanlış tahsisi ve kısa vadeli spekülatif yatırımlar üretken yatırımların yerini alır. Ekonomik durgunluk ve dengesizliklerle öyle bir noktaya varılır ki yüksek oranlı bir devalüasyon ve kur rejiminde değişiklik yapma gibi şiddetli bir değişiklik kaçınılmaz hale gelir. Bu sebeple tedrici ve sürekli bir ayarlama süreci, daha çok tercih edilen bir teşvik politikasıdır²⁸.

1.2.2. Mali Teşvikler

Mali teşviklerle, ihraç malının üretiminden satışına kadar bünyesine giren çeşitli vergi ve benzeri yüklerin kaldırılması

²⁷ Gerni, a.g.e., s. 6.

²⁸ A.g.e., s. 7.

suretiyle ihracatın teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Maliyet artırıcı vergiler, ithal girdiler için alınan gümrük vergileri, dahilde alınan istihsal vergileri, çeşitli muamele vergileri gibi çeşitli kaynaklardan doğmaktadır. Dış rekabet imkânı sağlamak için, bu şekilde ortaya çıkan vergi yükünü hafifletmek veya tamamen ortadan kaldırmak için antrepo veya serbest bölge uygulaması, ihracatta vergi iadesi, vergi muafiyet ve indirimleri gibi yöntemler uygulanmaktadır. Aşağıda bu yöntemler açıklanacaktır.

1.2.2.1. Antrepo veya Serbest Bölge Uygulaması

Eğer ihraç edilecek mallar antrepolarda veya serbest bölgelerde üretilirse vergiler baştan itibaren tabakkuk etmemiş olacağından dolayı birtakım karmaşık bürokratik işlemlere gerek kalmadan ihracat teşvik edilmiş olur²⁹.

Antrepo uygulaması ile ihracatçı ürünlerini piyasaya sürerken en uygun zamanı bekleme imkânına kavuşmaktadır. Bu şekilde depolama ve stoklama giderlerinden tasarruf edilebilmektedir³⁰.

Serbest bölge uygulamasının da ihracatı teşvik açısından faydaları çeşitlidir. Bu bölgede bulunan ihracatçı firmalar ihtiyaç duydukları malları ana ülkeden temin ettikleri ölçüde ihracat artar. Çünkü serbest bölgeye mal satışı ihracat sayılmaktadır. ihracat açısından bir diğer katkı, ihracat işlemlerinde hız ve

²⁹ A.g.e., s. 8.

³⁰ Engin Erdoğan, *Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 110, Eskişehir, 1985, s. 66.

kolaylık sağlanmasıdır. Şöyle ki, ihracatçı tarafından malların önce serbest bölgeye getirilmesiyle ihracat formaliteleri tamamlanmış olacağı için, dışarıyla ihracat bağlantıları yapılırken ihracat formaliteleri araya girmemiş olmaktadır. Serbest bölgeler reeksport işlemlerinin yapılmasına da elverişlidir. Malın serbest bölgeye giriş çıkış işlemleri ortadan kalktığı için serbest bölgeler reeksport yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bölgeler, mamul ve yarı mamul maddeleri daha kolay bir şekilde dış pazarların tercihlerine uygun hale getirebilmektedir. Şişeleme, paketlenme, ambalajlama malzemeleri gümrüksüz olarak temin edilebildiği için, üretim maliyeti düşmekte, kalite yükselmektedir³¹.

1.2.2.2. İhracatta Vergi İadesi

İhraç mallarının imalinde kullanılan ithal malları için ödenen gümrük vergileri ve dahilden alınan vergiler, bu malların fiyatını, dolayısıyla ihracat maliyetini artırmaktadır. İhracatçının dış piyasalarda fiyat yönünden rekabet edebilmesi, bu vergi yüklerinden kurtarılmasına bağlıdır³².

İhraç malının üretiminde kullanılan ithal girdi üzerindeki gümrük vergisi, söz konusu malın etken koruma oranının negatif olmasına yol açabilir. Ara mallar üzerine konan gümrük vergisi oranı, nihai mal üzerine konan gümrük vergisi oranından ne kadar

³¹ Ahmet İncekara, *Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Uygulaması-Nezuarı*, Temel Yayınları, No:18, İstanbul, 1986, ss. 30-31.

³² Karluk, *İhracatta Vergi İadesi...*, s. 8.

düşük olursa etken koruma o kadar büyük olur³³. Dolayısıyla ihracat endüstrilerindeki etken korumanın çok düşük veya negatif olması gibi olumsuz bir sonucun ortaya çıkmaması için ihraç malları üretiminde kullanılan ithal girdiler için alınmış olan gümrük vergileri ve içeride tahakkuk ettirilen diğer vergiler ihracat sırasında geri ödenmektedir veya bunlardan muaf tutulmaktadır. Böylece ihracatın teşviki sağlanmaktadır.

İhracatta vergi iadesi ile kısa dönemde ülke içinde üretilen mallara ihracat yapma imkânının sağlanması, yani dış piyasalardaki aynı cins ve kalitedeki mallara karşı rekabet gücü kazandırılması, uzun dönemde ise ihracat içinde işlenmiş ürün payının artırılması, yani ihracatın yapısının değiştirilmesi amaçlanmaktadır³⁴.

Vergi iadesi uygulaması ile ihracatın toplam hacminin artırılması yanında, selektif vergi iadesi uygulaması ile ihraç ürünlerinin çeşitlenmesi ve sanayi ürünlerine yönelmesi sağlanabilir. İhracatta vergi iadesi sistemi ile vergi iadesine konu olan ürünün üretim süreci içinde ödenen ithal maddelerine ilişkin gümrük vergileri ve diğer vergi, resim, harç, v.b. etkiler yaratan mükellefiyetler kısmen veya tamamen ihracatçıya iade edilmektedir. Bu ödeme ürünün üretim süreci sırasında ödediği vergi, resim ve harçlardan daha fazla olmamaktadır. Vergi iadesi

³³ Mehmet Şahin, İthal İkamesi Politikasının Başarısızlığı Üzerine Bir Tablil Denemesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Kayseri Üniversitesi İşletme Fakültesi, Kayseri, 1982, s. 55.

³⁴ Karluk, İhracatta Vergi İadesi..., s. 8.

sisteminde her mal için üretim sürecindeki tüm mali yüklerin geri verilmesi söz konusu olmamaktadır³⁵.

İhracatta vergi iade sisteminin başarıya ulaşabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. Bunlardan ilki, ihracatı teşvik edilen malın arzının elastik olmasıdır. Böylece ihracat teşviki ile birlikte söz konusu malın arzı artabilir. İkinci şart ise dahili üretime karşı dış talebin elastik olmasıdır. Dış talep esnek olmadığı takdirde bir malın üretiminin artması bir anlam taşımayacaktır³⁶.

Ayrıca az gelişmiş ülkeler çelişkili bir durum ile karşılaşabilmektedirler. Şöyle ki ithal girdiler üzerindeki vergiler kaldırılınca ihracatçılar bunları daha ucuza temin edebilecekleri için yerli girdi kullanmak istemeyeceklerdir. Dolayısıyla bu girdilerin yerli üretimi talep düşmesi nedeniyle olumsuz yönde etkilenecektir. Öte yandan ithal malı girdiler üzerine tarife konulması durumunda yerli girdi üretimi ve kullanımını teşvik edilmiş olur. Ancak bu kez de pahalı girdi kullanımını sebebiyle, ihracatçının rekabet gücü olumsuz yönde etkilenir. Bu paradoksal durumdan kurtulmanın yolu "telafi edici" tedbirler uygulamaktır. Bu yöntemle bir taraftan yerli girdi kullanımının teşviki için gümrük tarifesi uygulanırken, diğer taraftan ihracatçının düşen rekabet gücünü yükseltmek için ihracatçıya

³⁵ A.g.e., s. 9.

³⁶ Onursal, a.g.m., s. 12.

ödemede bulunmaktadır. Yani gümrük tarifelerinin negatif etkisi dolaysız ödemelerle dengelenmiş (off-set) olmaktadır³⁷.

1.2.2.3. Vergi Muafiyet ve İndirimleri

İhracata yönelik mali teşviklerden bir kısmı da çeşitli vergilerin muafiyet, istisna ve indirimleri şeklindedir. Satış, üretim, tüketim, gelir, kurumlar, gümrük, ihracat ve diğer vergi, resim ve harçlar bu kapsam içindedirler. Birçok ülkede ihracat gelirleri kurumlar veya gelir vergisinden muaf tutulmaktadır. Ayrıca yeni yatırımlara hızlandırılmış amortisman ve yatırım indirimi gibi kolaylıklar sağlanmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisi, bazı ülkelerde farklı oranlarda alınmakta, bazı ülkelerde de hiç alınmamaktadır. Çünkü bu vergiler ihracatçıları uluslararası piyasalarda rekabet edemez hale getirmektedir. Bu sebeple, hemen hemen her ülke, ihracatçıları bu tür vergi ödemekten muaf tutmuştur³⁸.

1.2.3. İhracatta Finansman Kolaylıkları

İhracatta finansman kolaylıklarının amacı ihraç mallarının üretimindeki girdilerin ucuz ve kolaylıkla temin edilmesini sağlamaktır. Bu tedbirler ihracat kredileri, ihracat kredi sigortası, ucuz girdi temini olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Aşağıda bunlar sırasıyla açıklanacaktır.

³⁷ Gerni, a.g.e., s. 9.

³⁸ Onursal, a.g.m., s. 12.

1.2.3.1. İhracat Kredileri

Yatırım, üretim ve ihracat bedellerinin tahsili ile ilgili herhangi bir aşamada sağlanabilen düşük faizli kısa ve uzun vadeli kredilerin tümünü ihracat kredileri olarak mütalaa edebiliriz. Bu finansal teşviğin gayesi, ihraç mallarının üretiminde kullanılan girdilerin ucuz ve kolaylıkla sağlanmasını temin etmektir. Bu nedenle ihracat ve diğer döviz kazandırıcı projelerin düşük faizle verilecek krediler ile finansmanı yapılmaktadır. Bu krediler, kısa veya uzun vadeli olabilmekte, üretim veya ihracat aşamalarında verilebilmektedir³⁹. İhracat kredilerinden, uzun vadeli istikrazlar (long-term loans), ihracat projelerinin yanı sıra döviz kazandırıcı potansiyeli olan tüm projelere düşük faizli olarak verilmektedir. Üretim kredileri, özellikle ihracatçıya ithalatını, hammadde envanterini, satışlarını v.b. finanse etmek için kısa vadeli ve genellikle düşük faizli olarak verilmektedir. İhracat kredileri, satıcı ve alıcı kredileri, devlet destekli resmi kredilerden oluşmaktadır. Kredilerin uygun şartlarda elde edilebilir olması, sıkı para politikasının ve yüksek faiz oranlarının söz konusu olduğu dönemlerde daha fazla önem kazanmaktadır⁴⁰.

1.2.3.2. İhracat Kredi Sigortası

Finansal teşviklerin diğer bir uygulama şekli ihracat kredi sigortasıdır. Vadeli olarak yapılan ihracat risk unsurunu da beraberinde getirdiğinden, ihracatçıları muhtemel risklere karşı

³⁹ Karluk, *İhracatta Vergi İadesi...*, s. 9.

⁴⁰ Gerni, a.g.e., s. 10.

korumak amacıyla bir sigorta sistemi geliştirilmiştir. İhracat kredi sigortası, üretim aşamasından alacağın tahsiline kadar geçen süre içinde ihracatçıların doğabilecek riskleri karşılamaya imkân sağlayan bir sistemdir⁴¹. Bu uygulama ile hem ihracatçıya kredi sağlanmakta, hem de kredinin sigortası ve garantisi temin edilmektedir⁴². İhracatçıların karşı karşıya oldukları çeşitli riskler vardır. Bunlar ithalat kredi riski, mal yükleme ve ödeme arasındaki gecikme riski, kur riski, siyasi risk şeklinde olabilir. Dört ana ihracat riski iki başlık altında toplanabilir: İlk üç risk ticari, dördüncü de siyasi risk niteliğindedir. Bu iki tür riske karşı kendini sigortalayabilen ihracatçı o ölçüde ihracat yapmaya istekli olacaktır⁴³. Gelişmiş ülkelerde ihracatı teşvik tedbirleri arasında sigorta ve garanti sistemi çok önemli bir yer tutmaktadır⁴⁴. İhracat sigortaları ile ticari bankaların ihracat faaliyetlerine desteği daha büyük ölçüde sağlanmaktadır⁴⁵.

1.2.3.3. Ucuz Girdi Temini

Ucuz (sübvansiyonlu) fiyatla ham ve yarı mamul madde temini, ulaştırma ücretlerinde indirim yapılması, kalifiye personel yetiştirilmesi v.b. teşvikler de, sermaye kullanımından tasarruf sağlayacağı için finansal teşvik kapsamına girmektedir⁴⁶.

⁴¹ Ünal Altıntaş; Bahtiyar Uzunoğlu ve İsmail Belgin, **Dışsatım Kredi Sigortası ve Uygulama Yöntemi**, DPT Yayını, No: DPT:1691-IPD: 409, Ankara, 1979, s. 2.

⁴² Onursal, a.g.m., s. 12

⁴³ "İhracatın Finansmanı ve Resmi İhracat Kredi Bankaları", **Dış Ticaretle Durum**, Turktrade Yayını, No: 13, (Kasım Aralık 1988), ss. 34-35.

⁴⁴ Onursal, a.g.m., s. 12.

⁴⁵ Gerni, a.g.e., s. 10.

⁴⁶ Onursal, a.g.m., s. 12.

1.2.4. Devlet Pazarlama Yardımları

Az gelişmiş ülkelerde firmalar küçük ölçeklidir ve dış piyasalarda pazarlama araştırması yapacak güçte değildir. Bu yüzden ihracatçı firmaların dış piyasalara ürünlerini pazarlarken karşılaşacakları güçlükleri çözümlenmede devletin yardım etmesi gerekmektedir. Mevcut firmaların büyümesi ve üretim kapasitelerinin optimum düzeye çıkarılması amacıyla veya büyük ölçekli pazarlama firmalarının kurulması amacıyla finansal destek sağlanmaktadır. Bu finansal destek de ihracatın geliştirilmesi amacıyla yapılan her türlü faaliyete katkıda bulunarak gerçekleşmektedir. İhraç malları kalitesinin artırılması için üretimde çalışacak personeli eğitmek amacıyla hizmet içi kurslar düzenlenmekte, ihraç mallarının dış piyasalarda tanıtımının yapılması için firmaların uluslararası fuar ve sergilere katılmaları teşvik edilmekte, ambalajlama ve yeni model geliştirme (design) gibi faaliyetleri devlet ya büyük ölçüde desteklemekte ya da bizzat kendisi yapmaktadır.

Devlet bütün bu hizmetleri düşük ücretle veya ücretsiz olarak gerçekleştirmektedir⁴⁷. Bunların devlete maliyeti diğer teşvik tedbirlerinin maliyetinden daha düşük seviyede olmaktadır. Çünkü maliyetler, sübvansiyonların aksine sabit niteliktedir. Yani, ihracat miktarına bağlı olarak artmamaktadır. Pazarlama yardımları gelişmiş ülkelerde oldukça ileri düzeyde gerçekleştirilmiştir⁴⁸.

⁴⁷ Karlık, İhracatta Vergi İadesi..., s. 8.

⁴⁸ Gerni, a.g.e., s. 11.

1.2.5. Kur Politikası

Devlet müdahalesi ile yönlendirilen döviz kuru politikası, önemli bir dış ticaret politikası aracı haline gelmekte ve dış ticaretin yönlendirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabilmektedir⁴⁹.

Ödemeler bilançosu açıklarının süreklilik kazandığı az gelişmiş ülkelerde çoğunlukla döviz kurunun serbest piyasalarda arz ve talep kurallarına göre belirlenmesine izin verilmemekte, döviz kuru kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. Bu şekilde belirlenen kur eğer denge döviz kurunun üstünde veya altında ise aşırı veya düşük değerlenmiş olmaktadır⁵⁰.

a) Aşırı Değerlenmenin Etkileri: Eğer yerli para aşırı değerli durumda ise, iki yolla ihracatı azaltıcı yönde etkide bulunur. Bunlardan birincisi, iç piyasanın cazip hale gelmesi suretiyle ihracata yönelik üretim ve yatırımların azalması, ikincisi ise, ithalat kontrolü uygulaması sebebiyle ihraç malının maliyetinin artmasıdır.

İç Piyasanın Cazip Hale Gelmesi: Az gelişmiş ülkelerde, kalkınma sürecinin neden olduğu arz tıkanıklıkları ve darboğazların olması, makro düzeyde ekonominin yönetimindeki başarısızlıklar, bu ülkelerdeki enflasyon oranının ticari ilişkide bulunduğu

⁴⁹ Taner Berksoy, *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, Belge Yayınları, 1. b., İstanbul, 1982, s. 230.

⁵⁰ Berksoy, a.g.e., s. 230.

lkelerdeki enflasyon oranından daha yüksek olmasına sebep olmaktadır. Bu ülkelerde döviz kurunun aşırı değerlenmemesi için sık aralıklarla devalüasyon yapılması gerekmektedir⁵¹. Böylece döviz kuru değişmelerinin en önemli sebebi; i ve dış nisbi fiyat değişmelerindeki fark olmaktadır.

Bir ülkede döviz fiyatları başlıca ticaret ortaklarındaki ve söz konusu ülkedeki enflasyon farkları kadar artmazsa bir yandan ihracat artışı yavaşlar ve ithalat artışı hızlanır, öte yandan ihracata yönelik üretim ve yatırımlar azalır ve i piyasanın cazip hale gelmesi kaçınılmaz olur⁵². Bir başka deyişle aşırı değerlenmiş kur, ihracatı engelleyici ve caydırıcı, ithalatı ve iç piyasaya yönelik üretimi ihracata kıyasla daha çekici ve kârlı kılar⁵³.

Korumanın Getirdiği Maliyet: Aşırı değerlenmiş kur, koruma ile ilgili olarak da ihracatı olumsuz yönde etkiler. Aşırı değerlenmiş kur uygulandığı durumlarda ithalatı kısmak amacıyla ithalat kontrolü uygulanır. Böylece ihracatçının kullandığı yerli ve yabancı girdilerin maliyetleri yükselir. Bu ise ihraç mallarının rekabet gücünün azalmasına sebep olarak ihracatı caydırıcı etkide bulunur⁵⁴.

b) Düşük Değerlenmenin Etkileri: Aşırı değerlenmiş kur politikasının aksine düşük değerlenmiş kur politikası, ihracatı

⁵¹ Emin arıkı, *Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve zm Yolları*, Adım Yayınları, Yayın No: 22, 1. b., Ankara, 1991, s. 231.

⁵² arıkı, *Türkiye'de Ekonomik Güçlükler...*, s. 84.

⁵³ Berksoy, a.g.e., s. 232.

⁵⁴ A.g.e., s. 32.

artırıcı bir etkide bulunduğu için önemli bir ihracatı teşvik aracı olarak kullanılabilir. Düşük değerlenmiş bir politikayla dış ticarete konu olan malları üretmenin ve iç piyasaya göre dış piyasanın kârlılığı yükselerek ihracat için bir teşvik oluşturur.

İthal ve ihraç malları fiyatlarının yani dış ticarete konu olan malların fiyatlarının yerli para cinsinden yükselmesi bu malların tüketiminin azalmasına sebep olur. Tüketimin bu malların dışına kayması hem ithalatı azaltır hem de ihracat için daha fazla malın ortaya çıkmasına yol açar⁵⁵.

Ayrıca bir ülkede gerçekçi kur yerine aşırı değerlenmiş kur bulunuyorsa, devalüasyon bir teşvik aracı olarak kullanılabilir. Bu ülkelerde kur politikası sınai ürün ihracatını özendirici veya en azından sınai ürün ihracatını caydırıcı etkiyi ortadan kaldırıcı şekilde uygulanmalıdır.

c) Kur Politikası Uygulanması: Sınai ürün ihracatını teşvik etmek veya en azından kurların aşırı değerlenmesinden dolayı ortaya çıkan sınai ürün ihracatını caydırıcı etkileri ortadan kaldırmak için, kur politikası aşağıdaki şekillerde uygulanabilir⁵⁶:

1. Serbest Piyasada Belirleme: Döviz kurunun serbest piyasada belirlenmesine imkân verilebilir. Ancak bu şekilde ulusal

⁵⁵ Emin Çarıkçı, **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1983, s. 82.

⁵⁶ Berksoy, a.g.e., s. 233.

paranın aşırı değer kaybederek ekonomide büyük hasara yol açacağı endişesi bu yöntemin benimsenmesini imkânsızlaştırabilmektedir.

2. Kontrollü Dalgalanmaya Bırakma: Döviz kuru kontrollü dalgalanmaya bırakılabilir. Bu yöntemde ise döviz kurlarının değişmesi için belirli bir esneklik tanınmaktadır. Bir başka deyişle döviz kurlarının belli sınırlar içinde dalgalanmasına izin verilmektedir. Ekonominin makro düzeyde yönetimi etkili değilse ve ithalat eğilimi nisbeten yüksekse bu yöntem de döviz kurlarının serbest belirlendiği yönteme benzer etkiler doğurur.

3. Katlı Kur ve Sübvansiyon Uygulanması: Özellikle toplam ihracatın büyük kısmını birincil ürünlerin oluşturduğu ülkelerde, döviz kuru serbest piyasada belirleniyor olsa bile, bu denge döviz kuru sınai ürün ihracatını olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü denge döviz kuru ihraç edilen birincil ürünlerin ulusal ve uluslararası birim maliyetlerinden etkilenecektir. Bu denge kuru sınai ürünlerin dış piyasalarda rekabetçi olmasına yetmeyebilir. Bu durumda sınai ürünlere rekabet gücü kazandırmak amacıyla ya sınai ürünlere denge kurundan yüksek bir kur uygulayan bir katlı kur sistemi uygulanacak veya denge kur uygulanması durumunda, sınai ürünler ihracatı çeşitli yollardan sübvansiyon edilecektir.

4. Devalüasyon: Eğer bu üç yöntem uygulanamıyorsa devalüasyonlarla ulusal paranın değeri sık sık ayarlanacaktır. Genellikle az gelişmiş ülkelerde devalüasyon yoluyla ulusal paranın değerinin sık aralıklarla düşürülmesi yoluna gidilmektedir. Bu

yöntem iki şekilde uygulanabilir. Döviz kuru, uzun aralıklarla ve şok etkisi yaratacak şekilde yapılan devalüasyonlarla düzenlenebilir veya değişen kaygan kur (sliding peg) politikası uygulamasıdır.

Uzun aralıklarla devalüasyon yapılması yöntemi yaygın olarak kullanılmasına rağmen eğer ülkede yüksek oranlı bir enflasyon mevcutsa bu yöntem, kurum sık sık aşırı değerlenmiş hale gelmesini engelleyememektedir. Öte yandan uzun aralıklarla yüksek oranda devalüasyon yapılarak ekonomide yaratılan şok etkisi kısa süreli de olsa ekonomide önemli dengesizliklere yol açmaktadır. Hatta dengesizlik olacağından çekinilmesi sebebiyle devalüasyon kararı ertelenebilmektedir. Devalüasyonun uzun aralıklarla yapılması ulusal para cinsinden gelirini düşünen ihracatçıyı bir belirsizlik ortamına sürüklemekte ve onu adeta kur riski altında tutmaktadır.

Kaygan kur yaklaşımı ve mini devalüasyon yöntemi uzun aralıklarla yapılan şok etkili devalüasyonun sakıncalarını ortadan kaldırmaktadır. Kurun çok sık aralıklarla ve hatta günlük olarak belirlenmesine dayanan bu yöntemde döviz kurlarının aşırı değerlenmesi önlenmektedir. Özellikle enflasyonun yüksek ve sürekli olduğu ekonomilerde bu yöntem ihracatçılar açısından daha olumlu sonuçlar doğurabilir⁵⁷.

İster sık aralıklarla, ister kaygan kur şeklinde olsun yapılan devalüasyonların ve kur ayarlamalarının ihracat üzerine

⁵⁷ A.g.e., s. 234.

etkilerini teorik olarak aşağıdaki yaklaşımlar yoluyla incelemek mümkündür⁵⁸:

- a) Esneklikler yaklaşımı (Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı),
- b) Arz yönlü yaklaşım.

1.2.5.1. Esneklikler Yaklaşımı (Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı)

F. Machlup'a göre, devalüasyonun ihracatı artırıp artırmıyacağını veya belli bir oranda yapılan devalüasyonun ihracatı hangi oranda artıracadıını en iyi şekilde esneklikler yaklaşımı veya nisbi fiyat yaklaşımı ölçer. Bu yaklaşım doğrudan doğruya ihracat ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi arz-talep ilişkisi şeklinde gösterir. I. Kravis ve R. Lipsey'e göre, bu yaklaşımın esası, döviz kuru değişmelerinin bir ülke mallarının diğer ülke mallarına göre nisbi fiyat oranını değiştirmesidir. Bu değişmeler ise miktar değişmelerini uyaran temel faktördür. Bu temel bir varsayım olarak alınarak, analizler bu varsayıma dayandırılmaktadır⁵⁹.

Bu yaklaşıma göre, devalüasyon ihracat gelirlerini artırır. Devalüasyonla birlikte ihraç malları yabancı para cinsinden diş tüketiciler için ucuzlar. Ülkenin ihraç ettiği malların diş talep

⁵⁸ Ömer Abuşoğlu, *Döviz Kuru Politikası ve ihracat Üzerine Etkisi, 1980-1988 Dönemi*, TOBB Yayını, No: 154, Ankara, 1990, s. 72.

⁵⁹ A.g.e., ss. 72-73.

esnekliğine bağlı olarak ihracat hacmi genişler. Bu ise ülkenin döviz gelirlerini artırır⁶⁰.

Esneklik yakşımına göre, döviz kuru ihracat problemlerinde anahtar rolü oynamaktadır. Döviz kuru sadece talep yetersizliği problemini değil, aynı zamanda arz yetersizliği problemini ortadan kaldıracak bir araçtır. Yani döviz kuru ayarlamalarıyla hem ihraç malına olan talep artacak hem de ihraç malı arzı artacaktır. İhracat arz ve talebi üzerindeki reel etki bunların fiyat esneklikleri ölçüsünde ortaya çıkar. Ancak bu etkinin devamlı olup olmayacağı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yani bu etkinin ne kadar süreceği konusu tartışmalıdır⁶¹.

Bu yaklaşım mukayeseli statik analize dayalı kısmi bir yaklaşımdır. Fiyat dışındaki diğer faktörleri sabit kabul etmektedir ve eksik istihdamdaki bir ekonomi için düşünülmüştür. Başarısı da, ekonominin eksik istihdamda olmasına bağlıdır. Sadece ekonominin mevcut üretim yapısı altında nisbi fiyat bozulmalarından kaynaklanan bir ihracat tıkanıklığı durumunda geçerlidir⁶².

1.2.5.1.1. Esneklikler Yaklaşımında Devalüasyonun Başarısı

Devalüasyonun başarılı olabilmesi için daha önce de anlatıldığı gibi ihraç mallarının dış talep esnekliğinin yüksek

⁶⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Uygulama)**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 232.

⁶¹ Abuşoğlu, **Döviz Kuru Politikası...**, ss. 73-74.

⁶² A.g.e., ss. 74.

olması gerekir. Ayrıca, ihrac mallarının arz esnekliğinin de yüksek olması gerekmektedir. İhrac malının arz esnekliğinin 1 olduğu bir durumda ihracat gelirlerindeki net değişme sıfır olur. İhrac malının arz esnekliği sıfırsa dış talep ne olursa olsun üretim aynı kalacağından, fiyatlardaki düşüş ihracat yoluyla gelen dövizlerde düşüğe sebep olacaktır. Bu yüzden devalüasyonun yaratacağı talep artışını karşılayacak şekilde ya mal stoğu bulunmalı ya da atıl kapasite olmalıdır. Bu da ancak devalüasyonla birlikte üretime yönelik teşviklerin verilmesi ile olur.

Devalüasyonun asıl amacı döviz kurunun aşırı değerlenmişliğini ortadan kaldırmaktır. Devalüasyondan sonra iç fiyatların sabit tutulması gerekmektedir. Aksi takdirde fiyat artışları döviz kurunu tekrar aşırı değerlenmiş hale getirir. Böylece devalüasyonun olumlu etkileri ortadan kalkar.

İç ticarete olduğu gibi, uluslararası ticarete de alışkanlıklar ve gelenekler çok etkili olmaktadır. Örneğin, bazı ülkelerin çayının veya kahvesinin kaliteli veya kalitesiz olması gibi. Bu durumlarda o mallara karşı fiyat talep esnekliği düşük olacaktır. Yani devalüasyonla birlikte bu mallara karşı talep çok az değişecektir. Çünkü, fiyat değişmelerine karşı bu malların talepleri yeterince duyarlı değildir. Bu durumda devalüasyon yapmakla istenilen amaca ulaşılamayacaktır⁶³.

⁶³ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat ..., ss. 239-241.

1.2.5.2. Arz Yönlü Yaklaşım (Supply-Side Approach)

Arz yönlü yaklaşım, ihracat sektöründe maliyetten veya talepten kaynaklanan (içerdeki talep enflasyonu gibi) olaylar tarafından yönlendirilen nisbi fiyat bozulmaları durumunda ortaya çıkan ihracat tıkanıklıklarının döviz kuru ayarlamaları yolu ile giderilmesi esasına dayanmaktadır. K. Nashashibi tarafından ileri sürülen ve IMF tarafından da kabul edilen bu görüş IMF'nin istikrar programları paketinde döviz kurunu belirlemede önemli bir gösterge olarak kullanılmıştır. Nashashibi'ye göre ülkelerin iç fiyat yapılarında, dünya veya ihracat piyasalarındaki fiyat seviyesine göre bir bozulma olduğunda böyle bir yaklaşım etkin bir araç olarak kullanılabilir⁶⁴.

Söz konusu yaklaşım ihraç mallarının arz esnekliğinin devalüasyon sonucunda artacağını ileri sürmektedir. Adı geçen yaklaşım esneklikler yaklaşımından daha ileri bir safhayı teşkil eder. Geleneksel esneklikler yaklaşımında arz esnekliği bulunurken geçmiş dönemlerdeki ihracatın seyri takip edilir ve bulunan esnekliğin sabit olduğu varsayılır. Bu yeni görüşe göre ise devalüasyon, ihracatı artırıp ithalatı kısmak gibi geleneksel fonksiyonlarını yerine getirmesi yanında kaynakları ihracat sektörlerine kaydıran bir güçtür. Yani, geleneksel yaklaşımın kabul ettiği gibi arz esnekliği sabit olmayıp, devalüasyonla birlikte artmaktadır. Bir başka deyişle "döviz kurunun ihracatı etkileme derecesi arz esnekliğine bağlı olmakla birlikte ihracatta yapısal

⁶⁴ Abuşoğlu, Döviz Kuru Politikası..., s. 75.

gelişmeler ve kaynak tahsisleri sağlayabileceği kabul edildiğinden, arzda kaymalar meydana getirebilecek ve arzı daha esnek hale getirebilecek bir güç olarak görülmektedir⁶⁵."

"Bu yaklaşım kaynak dağılımının ihracat sektörlerine doğru devalüasyon vasıtasıyla, nasıl yönlendirileceği konusunu açıklama gayretinde değildir. Bunu genel bir varsayım olarak kabul eder ve buna dayalı olarak genel bir döviz kuru belirleme metodu geliştirmeye çalışır⁶⁶."

Arz yönlü politika içinde katlı kur uygulaması düşünülmemekte yeknesak bir kur politikası benimsenmektedir. Bunun dışında farklı sektörlerdeki fiyat ve maliyet şartları dikkate alınacaksa ekonomideki genel fiyat seviyesi ve satınalma gücü gibi genel eğilimlerin dışında bir takım kriterlerin kullanılması gerekmektedir. Bu kriterler, her sektör için iç üretim maliyetleri ile dünya fiyatları karşılaştırılması sonucu elde edilecek rekabet göstergeleridir. Genel fiyat seviyesi ve satın alma gücü gibi ekonominin temel parametre ve göstergelerinin dışında rekabet göstergeleri gibi özel bir takım göstergelerden hareket ederek ayarlama oranı tesbit edildiğinden denge döviz kuru kavramı da farklı boyutlar kazanmaktadır. Denge kuru; döviz arz ve talebini eşitleyen kur olmasına karşılık, bu yaklaşımda, "denge döviz kuru, temel ihraç ürünlerinin maliyet yapısına uygun kaynakların, ihraç edilebilir mal sektörlerine kaymasına yetecek ve yapısal değişmeyi

⁶⁵ A.g.e., s. 78.

⁶⁶ A.g.e., s. 74.

tesvik edecek bir kurdur⁶⁷." Çünkü ihracatı genişletmek için fiyat tesviki sağlayacak, nisbi fiyat bozulmalarını ve arz darboğazlarını giderecek şekilde kur ayarlama mekanizması yönlendirildiği zaman etkinlik sağlayacaktır. Yani, döviz kuru ayarlamasının ihracatı artırmadaki başarısı ihracat sektörlerinin tümünü ne ölçüde kapsayabildiğine bağlıdır. Bunlar, kapsanabildiği oranda, arzın kur değişmelerine tepkisi büyük olacaktır.

Bu yaklaşımın en önemli özelliği döviz kurundaki değişmelerin ihracat üzerine etkisini iki yönlü olarak ele almasıdır. Bunlar:

- a) İhraç mallarının yurtiçi ve dışı nisbi fiyat seviyeleri,
- b) İhraç sektörlerindeki maliyetlerdir.

a) Nisbi Fiyat Seviyesi: Bu iki noktada ortaya çıkabilecek bozulmaların, bunları telafi edecek şekilde yapılan döviz kuru ayarlamalarıyla ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedir. Böylece, hem arz hem de talep kaynaklı ihracat tıkanıklıkları ortadan kalkacaktır. Bu yüzden döviz kuru sadece ihraç mallarına olan talebi artırmak için bir nisbi fiyat avantajı yaratmakla kalmıyor aynı zamanda ihracat arzını ve ihraç malı üretiminin kârlılığını artıracak bir araç olma görevini üstleniyor. İhracat yapmanın kârlılığı devalüasyon yoluyla artırıldıkça kaynaklar ihracat sektörlerine kayacak ve ihracat sektörleri genişleyecektir. Döviz kuru, ihracatta nisbi fiyat avantajı sağlama yanında, ihraç malı arzı için yapısal değişme sağlayacak ve ihracat arz

⁶⁷ A.g.e., s. 77.

esnekliğini artıracak bir araçtır. Yani, döviz kuru ihracat üretiminin artırılması ve bu üretimin fiilen ihracata dönüşmesi için büyük görevler üstlenecektir.

Döviz kuru iç ve dış fiyat seviyelerinin denkleştirilmesi ve daha da iyileştirilmesi yoluyla ihracatı artırma fonksiyonunu ifa eder. İç ve dış nisbi fiyat ve maliyetlerin farklılaştığı durumlarda döviz kurunda yapılacak bir devalüasyon veya ayarlama hem ihracatın kârlılığını hem de ihraç mallarının dışarda rekabet edebilme imkânını artırır. Bu döviz kurunun ekonominin mevcut üretim şartları altında ihracatı uyarma fonksiyonudur. Daha sonra kaynak dağılımı fiyat teşvikleri yoluyla ihraç sektörleri yönünde değişir. Böylece ihraç malı arzı daha fazla uyarılır. Böyle bir politika ithal talebini kısar ve kaynakları daha kârlı olacağı varsayılan ihraç sektörlerine doğru yönlendirir. Nisbi fiyat ve maliyet yapısının bozulmasından sonra ihracat sektörlerinin tekrar kârlı hale getirilmesi amacıyla yapılan devalüasyon ithal mallarının iç fiyatlarını etkiler ve ithal malları daha pahalı hale gelir. Bu durumda ithal girdi kullanan ihracat endüstrileri daha fazla yerli girdi kullanımına yöneleceklerdir. Böylece kur değişimleri iç kaynakları ihracat yönlü olarak tahsis edecek ve ihracat yapmanın kârlılığı korunduğu ölçüde ihraç sektörleri genişleyecektir. Ancak bu etki zamana bağlı olarak gelişebilecektir⁶⁸.

⁶⁸ A.g.e., s. 76.

Devalüasyonun ihracat mallarının yurtiçi ve dış nisbi fiyat seviyeleri bakımından etkisi daha çok halihazırda ihracat edilen veya ihracat edilebilir mallar için geçerlidir.

b) Maliyetler: Yaklaşımın maliyetlerle ilgili yönünde ise mevcut ihracat sektörlerinden çok potansiyel sektörler dikkate alınmaktadır. Kur ayarlamalarında sadece fiili ihracat değil, belli bir destekle ihracata açılma ve gelişme potansiyeli olan marjinal ihracat sektörleri de dikkate alınmaktadır. Bu aşamada potansiyel ihracat ürünlerinin üretim maliyetleri ile dünya fiyatları arasındaki ilişki dikkate alınmaktadır. Yeter seviyede bir kur ayarlamasına gidildiğinde marjinal ihracat sektörlerinin de ihracata açılmasını mümkün kılacak şekilde maliyet farkları ortadan kaldırılabilecektir. Ancak yapılacak devalüasyonun büyüklüğü maliyet farklarını mutlaka ortadan kaldıracak ölçüde olmalıdır. Böyle bir uygulamanın sonunda, yüksek maliyetlerden dolayı dışa açılmayan marjinal ihracat sektörleri olarak nitelendirilebilecek genç endüstriler kârlılık sınırına getirilebilir ve mukayeseli maliyetlerden dolayı ortaya çıkan ihracat engelleri kaldırılabilir⁶⁹.

⁶⁹ A.g.e., ss. 76-77.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATIN TEŞVİKİ

İhracatın artırılması ve ihracat içinde sanayi ürünleri payının artırılmasında ihracat teşvikleri bir araç olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de de ihracat teşvikleri ihracatın artırılması, ihracatta sınai mamul payının artırılması, dış piyasalarda fiyat ve kalite rekabetinin gerçekleştirilmesi ve ihracata elverişli ürün fazlasının oluşturulmasında bir araç olarak uzun zamandan beri kullanılmaktadır. Bu bölümde kullanılan ihracatı teşvik tedbirleri anlatılacaktır.

2.1. İHRACAT TEŞVİKLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi: 1838 Ticaret Anlaşması ile, ithalat serbest bırakılmıştır. 1854'den sonra ihracatı artırmak ve ithal ikamesi sansyine önem vermek gibi, girişimlerde bulunulmuş, 1881'den sonra ipek ve tütün ihracatı teşvik edilmiştir. Osmanlı devletinin ihratı artırmak için bir politika gütmeye başlaması 1908 yılından sonra görülmeye başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğunun dış ticaret politikası "ihracatı sınırla, ithalatı artır" şeklinde özetlenebilir¹. Bu politika doğrultusunda ihracata önem verilmemiş, 1838 Ticaret Anlaşması ile ithalat da serbest bırakılıp gümrükler düşürülünce dış ödeme güçlükleri aşılmaz boyutlara çıkmış, ödemelerin karşılanabilmesi için dış borçlanma yoluna gidilmiştir.

Osmanlı Devleti, ilk dış borcun alındığı 1854'den sonra devamlı borçlanmaya başlamıştır. Yabancılar, kaynakları çok zengin olan bu ülkenin borçlarını geri ödeyebilmesi için, bu kaynakların seferber edilmesine bir bakıma yardımcı olmak zorunda kalmışlardır. Böylece Osmanlı Devleti, yabancıların tavsiyelerine uyarak ihracatı artırmak, ithal ikamesi sanayiine önem vermek gibi girişimlerde bulunmuştur. Örneğin Fransa ile yapılan 29 Nisan 1861 ticaret anlaşmasıyla Türk mallarının ihracında Fransa'ya sağlanmış olan kapitülasyon haklarından yararlanarak, Fransız tüccar ve eksperlerinin Türk mallarını ihraç konusunda aktif olmalarını sağlayacak hükümler getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa fabrika kurmak suretiyle pamuktan iplik yapımına, 1880 yılında İzmir'de Halkapınar'da başlanmıştır. Bu münasebetle 1863 tarihinde "Pamuk Zıraatının Terviç ve Teksiri Hakkında Emir Buyurulan Mukaddemce Beyanname-yi Mahsuse ile Neşir ve İlan Olunan Müsaadat-ı Seniye" adlı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla, kıraç ve çorak sahalarda pamuk ekenlerden mahsul miktarının % 10'u kadar alınan Aşar Vergisi'nin

¹ Dura, a.g.e., s. 63.

beş sene müddetle alınmaması ve yerli pamukları kullanarak iplik haline getiren fabrikalar yapımında ithal edilecek makinalardan bir defaya mahsus olmak üzere gümrük vergisi alınmaması kararlaştırılmıştı. Ayrıca, pamuk ipliği ihracında gümrük resmi alınmayacağı ifade edilmiştir.

Özellikle işlenmiş mal miktarını artırmak için teşvik tedbirleri, 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi tarafından yürütülmüştür. Duyun-u Umumiye İdaresi, Bursa'da bir ipekçilik okulu açmıştır. İpek böceği hastalıklarına karşı üretim alanlarında sağlık ve mücadele merkezleri teşkil etmiş, verimli tohum ithalinde aktif bir rol oynamıştır. Bu sayede 1880 yılından 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin ipek iplik ve kumaş ihracatı beş altı kat artmıştır. Ayrıca Osmanlı tütünlerinden imal edilen çeşitli sigara ve puroları, çeşitli ülkelerde pazarlayarak önemli bir döviz kaynağı yaratmıştır.

Ancak devletin ihracatı artırmak için özel bir politika gütmeye başlaması 1908 yılından sonra görülmeye başlamıştır. Esasını "Milli İktisat Politikası" anlayışının oluşturduğu bu dönemde kapitülasyonları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir politika uygulamaya kondu. Bu politika başlangıçta model olarak, yerli girdileri işlemek suretiyle ihraç etmeye dayalıydı ve esnaflık imkânları ile sınırlanmıştı. Daha sonra şirketleşme ile fabrika sistemine geçirilmesini öngörmüştür. Bu şekilde oluşturulan politika bir iki yıl olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak çeşitli girişimler, İtalyan ve Balkan Savaşları ve daha sonra Birinci Dünya

Savaşı dolayısıyla devletin vadettiği destekten yoksun kalmışlardır. Bu girişimlerden bazıları kendi imkânları ile bu savaşlar boyunca da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Fakat şirketleşme yolu ile fabrika sistemine geçiş pek etkili olmamıştır².

Cumhuriyet Dönemi: İhracatı teşvik tedbirleri, sürekli gelişen ekonomik şartlara bağlı olarak değişen dinamik bir yapıdadır. Bu sebeple, kullanılan araçların nitelik ve niceliği zaman içinde oldukça büyük bir değişim göstermektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, sanayinin teşvik ve korunmasına önem verilmiştir. 1923'te Birinci İzmir İktisat Kongresi yapılmış, 1927'de on beş yıllık süre için Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1923-1929 döneminde devletçi karma ekonomi fikri, iktisadi politikada hakim olmuştur³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin en önemli sorunu hızlı sanayileşme ve kalkınmadır. Bu dönemde ihracata pek önem verilmemiş uzunca bir süre ithal ikamesi yoluyla kalkınma politikası izlenmiştir⁴.

1930 yılında "1705 sayılı Ticarete Tağşişin Men'i ve İhracatın Mürakabe ve Korunması Kanunu" çıkarılarak ilk defa ihracatın artırılmasına yönelik bir hareket gerçekleştirilmiştir⁵.

² DPT, **Döviz Kazandırıcı Faaliyetlerin Teşviki Politikaları**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT:2199-ÖİK:349, Ankara, 1990, ss. 1-3.

³ A.g.e., s. 3.

⁴ Karluk, **İhracatta Vergi İadesi...**, ss. 24-25.

⁵ A.g.e., s. 25.

1936 yılında Ticarete Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması hakkındaki 1705 Sayılı Kanuna ek 3018 Sayılı Kanunla ihracat ile uğraşacak olan tüccarların ruhsat almaları şartı getirilmiştir⁶.

Aynı yıl ihraç mallarının standardını sağlamak amacıyla Standardizasyon Müdürlüğü kurulmuştur. Daha sonra ihracatı daha iyi organize etmek amacıyla ihracatçı birlikleri kurulmuştur⁷.

Almanya'nın çöküşü Türkiye'nin dış ticaretinde bir tıkanıklığa sebep olmuştur. Çünkü Almanya Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahipti. 1945-1946 yıllarında kliring ve takas anlaşmalarının önemi azaldı, dünya piyasalarındaki fiyatlar Türkiye'nin ihracatını etkilemeye başlamıştır⁸.

1956 yılında 6802 sayılı İstihsal Vergileri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla ihracata bazı vergi teşvikleri getirilmiştir. Eğer bir mamul ihraç edildiği şekliyle verginin konusuna girmekte ise, doğrudan veya dolaylı olarak ihraç edilip edilmediğine bakılmaksızın istihsal vergisinden muaf tutulmuştur. 6802 sayılı kanunun 6. maddesine göre bu muafiyet iki şekilde olabilir. Vergiye tabi imalatın tamamı ihracata yönelik ise istihsal vergisi tahakkuk

⁶ Erhan Bener, "Türkiye'de Dış Ticaret Rejimi", **Dış Ticaret ve Ekonomi Gelişme**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul, 1969, s. 164.

⁷ Karluk, **İhracatta Vergi İadesi...**, s. 25.

⁸ Y. Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 160.

ettirilmez. Kısmen ihracata yönelik ise, vergiye tabi mamul üretim yerinden çıkmadan önce vergi dairesine verilecek ihracat beyannamesi üzerine vergi tarh ve tahakkuk ettirilir. Böylece tescil olan vergi, vergi dairesinden alınan nakliye tezkeresi tarihinden itibaren altı ay içinde, malın usulüne uygun olarak ihraç edildiğini gösteren ve gümrük dairesinden alınan bir belgenin, vergi dairesine ibraz edilmesiyle silinir.

İhracat safhasında uygulanan istihsal vergisi muafiyetine ilave olarak, ham ve yardımcı madde tedarik ve imalat safhasına ilişkin istihsal vergisi muafiyeti uygulaması bu kanunla getirilen ihracat teşvikidir.

İster ithal edilsin, ister yurt içinden satın alınsın, ham ve yardımcı maddelerin satın alınması halinde, bu maddelerle ilgili ödenmiş bulunan istihsal vergisi iade olunur. Vergiye tabi ham ve yardımcı maddelerin müessesede imal ediliyor olması halinde, ihraç konusu mamul vergiye tabi ise bu maddeler için istihsal vergisi ödenmez, ihraç konusu mamul vergiye tabi değil ise bu maddeler için istihsal vergisi ödenir. Bu şekilde ödenen istihsal vergisi nihai mamul ihraç edilirse geri iade edilir⁹.

1950-58 döneminde ihracatı teşvik etmek için bir süre ihraç primleri, bir süre de deblokaj sistemi uygulanmıştır. Takas ve kliring sistemine de yer verilmiştir. Ayrıca bu dönemde döviz

⁹ Ayşenur Narlı, **İhracatı Teşvik Tedbirlerinin Tarihsel Gelişimi**, Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1989, ss. 38-40.

kıtlığı sebebiyle zor durumda kalan bazı ihracatçılara ihrac ettiği malların karşılığı elde ettiği d6vizlerin %10'nu kendi ihtiyaçları için kullanmalarına izin verilmiştir. Bu uygulama da takas gibi sonuç vermiřtir¹⁰.

Bütün bu gelişmeler sonucunda 4 Ağustos 1958 tarihinde İstikrar Kararları alınmıştır. Bu tedbirlerle bütçe, para, kredi, kambiyo ve kur politikaları düzenlenmiş ve dış ticaret rejiminin piyasada mal arzını artıracak şekilde düzenlenmesi öngörölmüştür. İhracat liberalleştirilmiştir. Sadece bazı malların ihracında lisans uygulaması devam etmiştir. Özel takas yasaklanmış deblokaj yolu ile ihracata son verilmiştir. İhraç mallarının dünya piyasa fiyatlarına uygunluğunun tesbiti için fiyat tescili sistemi uygulaması kararlařtırılmıřtır¹¹. İhracatı artırmak amacıyla Türk Lirası ABD doları karşısında %221 oranında devalüe edilerek 1 ABD doları=9 TL olmuştur.

Özetlenecek olursa, Osmanlı Devleti döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ihracat teşviklerine fazla önem verilmemiştir. Ancak 1958 yılında, 6802 sayılı kanunla, ihracata bazı vergi teşvikleri getirilmiştir. 1958 İstikrar Kararları ile de, ihracat liberalleştirilmiştir. Buraya kadar anlatılanlardan da göröldüğü gibi, planlı dönemden önce ihracatın teşviki için özel bir çaba gösterilmemiştir. Aşağıda kalkınma planlarında ihracatla ilgili öngörölen teşvikler ve uygulamadaki durum anlatılacaktır.

¹⁰ Bener, a.g.e., s. 168.

¹¹ A.g.e., s. 170.

2.2. KALKINMA PLANLARINDA İHRACATLA İLGİLİ ÖNGÖRÜLEN TEŞVİKLER VE UYGULANADAKİ DURUM

1961 Anayasası ile kalkınmanın plana bağlanması öngörülmüştür. Bu amaçla, Devlet Planlama Teşkilatı Kurulmuştur. 1963 tarihinde, planlı kalkınma dönemine girilmiştir. Bu tarihten sonra, ihracatın artırılmasına önem vermeye başlanmıştır. Ancak, 1980 yılından itibaren ihracatın teşvikine daha özel bir önem vermeye başlanmıştır. Beş yıllık kalkınma planlarında bazı teşvik tedbirlerinin uygulanması hedeflenmiş ve öngörülmüştür. Bunlar da çeşitli tebliğ ve kararnamelerle uygulamaya konmuş, ihracatta da çeşitli gelişmeler olmuştur. Burada ilk beş kalkınma planı dönemi bu açılarından incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yılları arasında uygulanmıştır. Bu planın uzun süreli amaçlarından biri cari ödeme açığının azaltılmasıdır. On beş yıllık bir süre içinde dış ticaret hacmi büyüyecek ve daha yüksek hacimlerde dengeye gelecektir. Ayrıca dış ticaret politikasının ve gelişme yönlerinin statik mukayeseli üstünlük durumuna göre belirlenmesinin hatalı olacağı dikkate alınarak dinamik mukayeseli üstünlüklere göre gelişme hedefi belirlenmiştir¹². Bunun için de ihracatın çeşitli tedbirlerle teşviki öngörülmüştür.

¹² DPT, Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıl, 1963-1967, Ankara, 1963, s. 41.

2.2.1.1. Öngörülen Teşvikler

Bu dönemde döviz kıtlığı kalkınmayı engelleyen en önemli sebeplerden biri olarak görülmüştür. Bu sebeple on beş yıl içinde ihracatı artırmaya yönelik olarak büyük çaba sarfedilecektir. Ancak ihracatı artırma çabalarının, bir başka deyişle ihracat teşviklerinin kısa sürede sonuç vermeyeceği düşünülerek; bu ilk beş yılda ithal ikamesine büyük ağırlık verilerek döviz tasarrufu sağlanacaktır¹³.

Ihracat gelirlerinin artırılması için de, geleneksel ihraç mallarının satışını mümkün olduğu kadar artırmak, bunları daha fazla ihraç etme yollarını aramak, dış talebi artış gösteren yeni mallar ihraç ederek ihracatın yapısını değiştirmek gerekecektir¹⁴.

Bu plan uygulanırken, ihracatçı kredisi problemi kesin olarak halledilerek ihracatçılara stok yapmaya da imkân verecek şekilde yeteri kadar kredi sağlanması düşünülmüştür. Vergi yönünden teşvik tedbirleri alınması gerektiği, özellikle ihraç mallarının maliyetine giren bütün dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya geri verilmesini sağlayacak pratik bir vergi düzenine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu vergi iadesinin ihracatta yapı değişikliğini sağlamak için daha çok mamul madde ihracına uygulanması düşünülmüştür¹⁵.

¹³ A.g.e., s. 42.

¹⁴ A.g.e., s. 509.

¹⁵ A.g.e., s. 523.

2.2.1.2. Teşviklerin Uygulanması

Vergi İadesi: Üretim aşamasında ödenen çeşitli vergi, resim ve harçların, bu ürünlerin ihraç edilmesi durumunda ihracatçıya geri ödenmesi şeklinde uygulanan vergi iadesi¹⁶ birinci plan döneminde ihracata uygulanan en önemli teşvik tedbiridir¹⁷. Özellikle geleneksel olmayan ihraç ürünlerine uygulanan daha yüksek vergi iade oranları ile sınai ürün ihracatını artırarak ihracatta yapısal değişme sağlamak ve rekabet gücü kazandırmak amaçlanmıştır.

Planlı dönemle birlikte Türkiye'nin ihraç etmiş olduğu bazı sanayi malları üzerindeki vergi, resim ve harçların dış pazarlardaki rekabet gücünü büyük ölçüde zayıflattığı görülmüştür. Bu sebeple üretim süreci içinde alınan vergi, resim ve harçların geri verilmesi ile Türk mallarının uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artabileceği düşünülmüştür. Bu amaçla 261 sayılı "İhracatı Geliştirmek Amacı ile Vergilerle İlgili Olarak Hükümetçe Alınacak Tedbirlere Dair Kanun" 27.6.1963 tarihinde kabul edilerek 5.7.1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk maddesinde kanunun amacı şu şekilde belirtilmiştir. Buna göre Türk mamullerine ihraç gücü kazandırmak amacı ile ihracatı teşvik etmek için ihraç fiyatlarındaki vergi, resim, harç ve benzeri etkiler gösteren diğer mükellefiyetleri muafiyet ve istisnalar yaratmak veya iade etmek suretiyle ve gerektiğinde mevcut mali mevzuattaki ihracata yönelik

¹⁶ Okan Aktan, "GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye'nin İhracatı Teşvik Politikası: Geçmişi ve Geleceği" 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, Dış Ekonomik İlişkiler, Cilt 1, İzmir İktisat Kongresi, 1991, s. 2.

¹⁷ Narlı, a.g.e., s. 44.

muaflik, geçici kabul ve iade hükümlerini de geri bırakarak tamamen veya kısmen bertaraf etmeye ve bu maksatla gerekli usulleri yaratmaya, bunların uygulanmasını mümkün kılacak şartları hazırlamaya, bu usul ve şartlarda gerekli değişimleri yapmaya Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır¹⁸. 5.12.1963 tarihinde ihracatta vergi iadesi uygulaması ile ilgili 6/2453 sayılı ilk kararname kabul edilmiştir. Vergi iade sistemini yürütme görevi Ticaret Bakanlığı'na bağlı İhracatta Vergi İade Komisyonu'na (İVİK) verilmiştir. İlk vergi iadeleri ise 1964 yılında verilmeye başlanmıştır¹⁹. Bu dönemde ihraç ürünlerine verilen vergi iadeleri her mal için ayrı ayrı hesaplanmaktaydı. Özellikle geleneksel olmayan ihraç ürünlerine daha yüksek vergi iade oranları uygulanmaktaydı. Böylece sanayi ürünleri ihracatının daha fazla teşvik edilmesi amaçlanmaktaydı²⁰.

933 Sayılı Kanun: 1967 yılında yatırımları ve ihracatı teşvik etmek amacıyla 933 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu kanunun 3. maddesinin A bendinde ihracatı teşvik edilecek maddeleri ihraç eden ihracatçılara tanıtma, pazar araştırması ve ilk yerleşme faaliyetlerine yardımcı olmak amacıyla kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların birlikleri veya ihracatçı birlikleri veya istihsal ve satış kooperatifleri ve bunların birlikleri eliyle tesis edilecek bir fondan ödünç verilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu bende göre, bu fonun kurulmasında ve ödünç verme

¹⁸ Karluk, *İhracatta Vergi İadesi...*, s. 63.

¹⁹ Engin Erdoğan, *24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 1988, s. 36.

²⁰ Aktan, a.g.m., s. 2.

işlemlerinde uygulanacak esas, şart ve usuller, ödünç alanın ödünç verme mukavelesindeki hükümlere uymasını sağlayacak tedbirler ve denetleme yolları ile bu fondan hangi ihraç mallarının yararlanacağı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile tesbit edilecektir.

Yukarıdaki fıkra hükümlerinin, yurt dışında iş alacak Türk müteşebbislerinin tanıtma ve ilk yerleşme faaliyetlerine yardımcı olması amacıyla da uygulanabileceği belirtilmiştir. Ancak bu konu Bakanlar Kurulu kararnamesi ile düzenlenirken bu müteşebbislerin dış memleketlerde aldıkları işlerin kapsamı ve yurda getirecekleri döviz miktarı dikkate alınacaktır.

933 sayılı kanunun B bendinde 27 Haziran 1963 tarihli ve 261 sayılı kanunun birinci maddesi ile ihraç malları hakkında Bakanlar Kuruluna verilen yetkilerin üç durumda kullanılabileceği belirtilmiştir. Bunlar ithalatı ikame edecek ve Bakanlar Kurulu kararnamesi ile tesbit edilecek mallar, döviz geliri sağlayan ve Bakanlar Kurulu kararnamesi ile tesbit edilecek hizmetler ve yurt içinde yabancı turistlerce yapılacak harcamalar hakkındadır.

Bu kanunun 3. maddesinin C bendinde ihracatın kalkınma planı ve yıllık planlar dahilinde geliştirilmesi ve düzenlenmesi için gerekli tedbirlerin Bakanlar Kurulu kararnamesi ile alınacağı belirtilmiştir.

933 sayılı kanunun 4. maddesi ile bu maddede adı geçen kanunlarda öngörülen teşvik tedbirlerini uygulamak ve bu amaçla

gerekli belgeleri müteşebbislere vermekle görevli olmak üzere Başbakanlığa bağlı bir "Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu" kurularak, DPT bünyesinde göreve başlamıştır. Böylece İYİK'in görevi sona ermiştir. Bu büroda ilgili bakanlıklardan yeteri kadar personelin kadroları ile çalıştırılması ve geçici süreli görevler için sözleşmeli uzman istihdam edilmesi öngörülmüştür²¹.

İhracat Kredi Sistemi ve Döviz Tahsisi: I. BYKP döneminde ihracat kredisi sisteminin yerleştirilmesi düşünülmüşse de bununla ilgili önemli bir uygulamaya gidilmediği görülmektedir. Ayrıca ihraç konusu mamuller için gerekli olan ham ve yardımcı maddelerle ambalaj maddelerine döviz tahsisi esaslarına dair yönetmelik, ithalat yönetmeliğinde öngörüldüğü gibi 1965 yılında hazırlanmış, ancak döviz tahsisi olmamıştır²². Bu dönemde ambalaj kalitesinin iyileştirilmesi, standartların yaygınlaştırılması ve ihracatçıya kredi temin edilmesi ile ilgili çalışmalar oldukça yetersiz kalmıştır²³.

2.2.1.3. İhracattaki Gelişmeler

İhracat teşviklerinin ihracat üzerinde etkili olup olmadıkları, üçüncü bölümde ayrıca incenecektir. Ancak bundan önce ihracattaki gelişmeler, ihracat/GSMH oranı, ihracat artış hızı ve

²¹ Anayasa Mahkemesinin 23, 24 ve 25.10.1969 tarih ve E.1967/41, K. 1969/57 sayılı kararı, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, S. 8, ss. 29-31.

²² DPT, *Döviz Kazandırıcı Faaliyetlerin...*, s. 5.

²³ Onursal, a.g.m., s. 24.

ihracatın yapısı kriterlerine göre, ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu plan döneminde ihracatın GSMH içindeki payında çok önemli bir değişme olmamıştır. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, başlangıçta (1963) de bu pay %5 iken 1967 yılında %4,6 ya düşmüştür.

Tablo 1: İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1963-1967)

YILLAR	-Cari fiyatlarla-		(MİLYON TL)
	GSMH	İHRACAT	YÜZDE (2/1)
	(1)	(2)	(3)
1963	66.801,4	3.313	5,0
1964	71.312,8	3.697	5,2
1965	76.726,3	4.174	5,4
1966	91.419,0	4.415	4,8
1967	101.480,6	4.701	4,6

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990, Yayın No: 1510, Ankara, 1992, s. 392. (3) nolu sütun, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

1963-1967 yılları arasında Türkiye'de ihracatın GSMH'daki payı ortalama %5 iken 1960-65 yılları arasında ihracatın milli gelirdeki payı Hong Kong'da %41, Japonya'da %8,6, Kore'de %2,9, Singapur'da %26,4, Tayvan'da %15,1 olmuştur²⁴. Bu dönemde Türkiye, Hong Kong, Japonya, Singapur ve Tayvan'a göre, ürettiği malın daha az, Kore'ye göre ise, daha fazla kısmını ihraç eder durumda idi.

²⁴ Edward K. Y. Chen, *Hyper-Growth in Assian Economies: A Comparative Study of Hong Kong, Japan, Korea, Singapore and Taiwan*, The Macmillan Press Ltd., London, 1979, s. 110.

Tablo 2: Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızları
(1962-1967)

YILLAR	(BİN DOLAR)				
	İTHALAT (M)	İHRACAT (X)	DIŞ TİCARET AÇIĞI (2-1)	İTHALAT ARTIŞ HIZI (M2-M1)	İHRACAT ARTIŞ HIZI (X2-X1)
	(1)	(2)	(3)	M1 (4)	X1 (5)
1962	619.447	381.197	-238.250	-	-
1963	687.616	368.087	-319.529	11,0	-3,4
1964	537.229	410.771	-126.458	-12,9	11,6
1965	571.953	463.738	-108.215	6,5	12,9
1966	718.269	490.508	-227.761	25,6	5,8
1967	684.669	522.334	-162.335	-4,7	6,5

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990..., s.392. Diğer sütunlar, 1. ve 2. sütunlardan yararlanarak hesaplanmıştır.

Tablo 2'den de görüldüğü gibi, bu dönemde dış ticaret açığında bir iyileşme görülmüştür. Dış ticaret açığı 1963 yılında 320 milyon dolar iken 1967 yılında 162 milyon dolara inmiştir. Görülen bu iyileşme, ihracatın ithalattan daha hızlı artmasından kaynaklanmıştır. Bu beş yılda ihracat artış hızı²⁵ ortalama olarak yıllık %6,5 iken ithalat artış hızı %2,0 olmuştur. Bu dönemin

²⁵ Ortalama yıllık artış hızı hesaplanırken $V = \left(\sqrt[t]{\frac{X_n}{X_1}} - 1 \right) \times 100$ formülü

kullanılmıştır. Burada;

V ; ihracat veya ithalat ortalama yıllık artış hızını,

t ; hesaplanan döneme ait yıl sayısını,

X_n; hesaplanan döneme ait son yıl ihracat veya ithalat rakamını,

X₁; hesaplanan döneme ait ilk yıl ihracat veya ithalat rakamını,

ifade etmektedir

başlangıcında ihracat artış hızı %10'un üzerine çıkmıştır. Ancak 1965 yılından sonra ihracat artış hızı yavaşlamıştır.

Tablo 3: Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1963-1967)

(MİLYON DOLAR)

	1963		1964		1965		1966		1967	
	X	%	X	%	X	%	X	%	X	%
TARIM	284	77,2	312	75,9	352	75,9	379	77,2	420	80,5
MADENCİLİK	11	3,0	15	3,6	21	4,5	23	4,7	21	4,0
SANAYİ	73	19,8	84	20,5	91	19,6	89	18,1	81	15,5
TOPLAM	368	100,0	411	100,0	464	100,0	491	100,0	522	100,0

Kaynak: TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1990, s. 84, Tablo 59.

Not: X; İhracat rakamını göstermektedir.

Bu dönemde yapılmazı öngörülen sanayi ürünleri ihracatına yönelik yapı değişikliği gerçekleştirilememiştir. Tablo 3'de de görüldüğü gibi 1963'de 368 milyon dolar olan toplam ihracatın %18'i sanayi ürünü idi. Ancak istenenin tersine bu pay 1967 yılında daha da küçülerek %15 olmuştur.

I. Beş Yıllık Plan Döneminde öngörülen ihracat hedeflerine genellikle ulaşılmıştır. Bu dönemdeki ihracatın önemli bir özelliği, yapısında bir değişme görülmemesi ve tarımsal karakterini korumasıdır²⁶.

²⁶ Onursal, a.g.e., s. 24.

2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1967 yılında hazırlanarak 1968 yılında uygulanmaya başlanmıştır. İhracatın yapısının sanayi ürünleri lehine değiştirilmesi öngörülmüştür. Bunun için de, çeşitli teşvikler uygulanmıştır. Şimdi uygulanacağı belirtilen ve uygulanan teşvik tedbirlerini görelim.

2.2.2.1. Hedefler ve Öngörülen Teşvikler

Bu planda döviz gelirlerinin öngörülen seviyelere ulaştırılması için, ihracatın yapısında köklü bir değişiklik yapılması öngörülmüştür. Sanayi ürünleri ihracatı hızlı bir şekilde artırılabilecektir. Ayrıca ihracata yönelik sanayiler kurulmasına ve teşvik edilmesine öncelik verileceği belirtilmiştir²⁷.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ayrıca, yeni pazarlar araştırılacağı ve mevcut pazarların devam ettirilmesine çalışılacağı, yeni pazarlar bulmak, bu pazarları ihraç mallarımıza alıştırabilmek ve birikmiş stokları eritebilmek amacıyla ikili ticaret anlaşmaları sistemi üzerinde durulacağı, ihracatçılar arasındaki iç rekabetten doğan döviz geliri kayıplarını azaltmak için kendi aralarında iş birliği yapmalarının teşvik edileceği, ihracatı artırma konusunda meydana gelen güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla teşkilatlanma durumunun gözden geçirileceği,

²⁷ DPT, Kalkınma Planı: İkinci Beş Yıl, 1968-1972, Ankara, 1967, ss. 119-120.

ihracatın teşviki yönünden ihracatçının muhtaç olduğu gerekli pazarlama bilgilerinin bir merkezde toplanacağı belirtilmiştir²⁸.

2.2.2.2. Teşviklerin Uygulanması

16.9.1968 tarihinde 6/10649 sayılı İhracatın Teşviki ve Geliştirilmesi Esaslarına Dair Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla şu teşvik tedbirleri alınmıştır²⁹: 1. İlk defa kısa vadeli ve düşük maliyetli ihracat kredisi sağlanmıştır. 2. Mamullerini ihraç eden veya edecek olan veya yurt içinde yabancılara serbest döviz karşılığında satan veya satacak olan imalatçılara, transfer önceliğine sahip döviz tahsisi sağlanmıştır. Bu döviz tahsisi satılan mamüllerin imalinde kullanılan ham ve yardımcı maddelerle, ihracında kullanacakları ambalaj malzemeleri ithali için yapılacaktı. Ayrıca bu tahsisin yapılabilmesi için imalatçı tarafından hazırlanan projenin teşvik bürosu tarafından uygun görülmesi şartı vardı. 3. Merkez Bankası nezdinde selektif kredi fonu kurulacağı belirtilmiştir. Kredi veren kuruluşlara normal ve düşük faiz arasındaki farkın tamamının ve nihai riskin %50'sinin bu fondan sağlanması kararlaştırılmıştır.

Selektif Krediler: 1980 öncesinde ihracat kredileri selektif ve özel ihracat kredileri olmak üzere iki kaynaktan sağlanmaktaydı. 1968 yılında vergi iade listelerinde yer alan sanayi ürünlerini ihraç eden firmalara selektif kredi verilmeye

²⁸ A.g.e., s. 120.

²⁹ Narlı, a.g.e., s. 45 ve Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., s. 42.

başlanmıştır. Selektif krediler, sanayi ürünlerinin vergi iade listelerinde yer alış şekline göre değişik oranlarda uygulanmaktaydı. Bir firmanın ikinci bir kredi alabilmesi için ilk kredi borcunu ödemiş ve ilk ihracat taahhüdünün en az %70'ini gerçekleştirmiş olması gerekiyordu. Özel İhracat Fonu ise 1970 yılında 7/1116 sayılı kararla kurulmuştur. Bu fonla, yaş meyve, sebze ve su ürünleri ihracatçılarına ucuz kredi sağlanıyordu. Özel İhracat Fonu'nun kaynağını ithalattan alınan teminatların %50'si oluşturuyordu. Bu fon uygulaması sonucunda yaş meyve, sebze ve su ürünleri ihracatı önemli ölçüde artmıştır³⁰.

Fon Uygulaması: İhracatın finansmanı için ilk fon uygulaması 1969 yılında İthalat Rejimi Kararı ile başlamıştır. Merkez Bankası'nda Özel İhracat Fonu ve Döviz Kazandırıcı Muameleleri Destekleme Fonu hesabı açılmıştır. Bu hesaba ithalat teminatlarının %25'i yatırılmıştır. Söz konusu fondan her mala ihracata hazırlık ve imalat safhalarında kredi desteği sağlanması ve kredili ihracata dayalı yatırım projelerinin finansmanı için düşük faizli ihracat kredisi verilmesi amaçlanmıştır. Bu krediler ihraç bedelinin %40'ı oranında ve ticari bankalar aracılığıyla verilmiştir. Söz konusu krediler mevcut talebi karşılayamadığı için 1.10.1981 tarihinden itibaren Merkez Bankası reeskont kaynağından verilmeye başlanmıştır³¹.

³⁰ Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., s. 32.

³¹ Harlı, a.g.e., s. 47.

933 Sayılı Kararın Bazı Maddelerinin İptali: İhracatı ve yatırımları teşvik amacıyla 1967 yılında kabul edilen 933 Sayılı Kanunun bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. İptal edilen kısımlar, ihracatın teşviki ve döviz gelirlerinin artırılması amacıyla kabul edilen 3. maddesinin ihracatçıya yerleşme, tanıtma, pazar araştırması için verilecek fonla ilgili A bendi, ithal ihtiyacını ikame edecek mallar hakkındaki B bendinin 1. fıkrası, döviz geliri sağlayan hizmetler hakkındaki 2. fıkrası (yurt dışında iş alacak müteşebbislerin teşviki), yurt içinde yabancı turistlere yapılacak harcamalar hakkındaki B fıkrasıdır³².

Kanunun 3. maddesinin A bendine göre, yurt dışında çalışacak Türk iş adamlarına verilecek ödünç paraların, yerli yerinde kullanılmış olup olmadığının, yasama meclisi tarafından denetlenmesi güçlük ve incelik göstermektedir. Bu sebeple fon dağıtımına ilişkin kuralları hakkındaki bu bend Anayasaya aykırı bulunarak iptali istenmiştir³³.

Ayrıca B bendi de kötüye kullanmalara ve kayırmalara elverişli olması sebebiyle anayasaya aykırı bulunarak iptali istenmiştir. Böylece 3. maddenin A ve B bentleri iptal edilmiştir³⁴.

³² Nedim İbrahimhakkıoğlu, *Planlı Dönemde İhracatı Teşvik Politikası*, T.C. HDTM İGEME Yayını, Ankara, 1986, s. 4.

³³ 1969/57 sayılı karar, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi...*, s. 54.

³⁴ Aynı dergi, s. 19.

Yürürlükte bırakılan kısımlar ise ihracatın kalkınma planı ve yıllık programlar çerçevesinde geliştirilmesi ve düzenlenmesi için gerekli tedbirlerin Bakanlar Kurulu Kararı ile alınacağı hakkındaki 3. maddenin C bendi ile, tüm teşvik tedbirlerini yürütmek üzere Başbakanlığa bağlı bir Yatımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu'nun kurulmasını öngören 4. maddesidir³⁵.

3. Maddenin C bendi yalnızca yönetimin düzgün işlemesini sağlamaya elverişli olan tedbirlere ilişkindir. Yürütmenin sahip olduğu bir yetkinin bir kez daha belirtilmiş olmasından başka bir anlamı yoktur. Bu sebeple anayasaya aykırı bulunmamıştır³⁶.

4. maddede anılan yasaların kurallarını uygulamak ve bu amaçla gerekli belgeleri iş sahiplerine vermekle görevli bir büro kurulmasında Anayasa'ya aykırı bir yön görülmemiştir³⁷.

4. maddeye göre çalıştırılan personel ancak geçici süreli görevler için çalıştırılabileceklerinden, görevin geçici nitelikte olup olmadığı da yetkili denetim organlarınca denetleneceğinden Anayasa'ya aykırı bir kural söz konusu değildir³⁸.

İhracatın Teşvikine İlişkin Kararlar: 7/1116, 7/1117 ve 7/17441 sayılı ihracatın teşvikine ilişkin kararlar, ihracatçılara sağlanan döviz tahsislerini genişleterek, belirli esaslara

³⁵ İbrahimhakkıoğlu, a.g.e., s. 4.

³⁶ 1969/57 sayılı karar, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi...**, s. 55.

³⁷ Aynı dergi, s. 55.

³⁸ Aynı dergi, s. 56.

bağlamıştır. Buna göre, döviz tahsisleri, yapılmış ve yapılacak ihracat karşılığı döviz tahsisi olmak üzere iki kategoride toplanmıştır. Burada "yapılmış" kavramı ihracat taahhüdü süresi içinde belirli bir miktar ihracatı gerçekleştirdikten sonrasını, "yapılacak" kavramı ise gerçekleştirmeden öncesini ifade etmektedir. Yapılacak tahsis, ihraç edilen veya edilmiş olan malların, ham ve yardımcı maddeleri, ambalaj malzemeleri, işletmenin ihtiyaç duyduğu madde ve malzemeler, yeni ve tevsi yatırımları için gerekli yatırım malları ile sınırlandırılmıştır. İhracatçılara ve ihracatçıların yan sanayicilerine verilen tahsiste, hem ihraç edilen mamulün bünyesine giren ham ve yardımcı madde ile ambalaj malzemelerinin ithal listelerinde bulunma şartı, hem de ihraç edilecek mamulün vergi iade listelerinde bulunma şartı aranmamaktadır³⁹. Bu karar silah, mühimmat ve uyuşturucu maddeler dışındaki her türlü madde ve malzeme için geçerlidir⁴⁰.

1970'de 7/1118 sayılı Banka ve Müstakrizlere Faiz Farkı Ödemesine Dair Karar yürürlüğe girmiştir. Bu kararla serbest döviz karşılığı yapılacak ihracatın ve ihracat sayılan durumların finansmanı için açılacak krediler için (belgeli ve belgesiz ihracat kredileri ile ihraç mallarının hazırlık ve imalat safhası kredileri için) ilgili mevzuat çerçevesinde banka ve müstakrizlere faiz farkı iade fonundan faiz farkı ödenmesine başlanmıştır. İhracatı geliştirmek amacıyla kurulan ihracatı teşvik fonu ve kurulacak diğer özel fonlardan açılacak kredilere faiz farkı ödemesi

³⁹ Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., ss. 42-43.

⁴⁰ Harlı, a.g.e., s. 47.

öngörölmüştür. Faiz farkı ödemesi taahhüt edilen ihracat gerçekleştirildikten sonra yapılmaktadır. İhracatı Teşvik Fonu'ndan verilen kredilerde faiz farkı tesbit edilip, düşölmektedir. Yani, ayrıca iade yapılmamaktadır⁴¹.

12.3.1971 tarihinde DPT Teşvik ve Uygulama Dairesi'nin teşvik tedbirlerini uygulama yetkisi ve personeli Ticaret Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Merkez Bankası ve DPT arasında dağıtılmıştır. 5.5.1971 tarihinde fiyat yönetmeliği hazırlanarak ihracatın ön fiyat kontrolüne tabi olacağı belirtilmiştir. 19.7.1972 tarih ve 18313 sayılı Gümrük Kanunu'nun 118. maddesi gereğince döviz tahsisi suretiyle bedeli ödenerek ya da bedelsiz olarak yurt dışından geçici kabul yolu ile getirilecek ham ve yarı mamul maddelerden, memleket içinde başka maddeler katılmış olsun veya olmasın, tamamlayıcı veya değerlendirici bir işlem gördükten sonra elde edilecek mamulün en geç iki yıl içinde tekrar yurt dışına çıkarılması ile ilgili geçici kabul işlemlerinin TUB'dan önceden izin almak kaydıyla yapılması esası kabul edilmiştir. İthalatla sağlanması zorunlu olan ham ve yardımcı maddeler üzerindeki gümrük yükleri böylece ortadan kalkmış olmaktadır ve ayrıca geçici kabul rejimi ile bedelsiz olarak ithal edilen maddelerde transfer problemi olmamaktadır.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planında da, aynen I. Beş Yıllık Kalkınma Planında olduğu gibi mamul madde ihracatçılarının rakipleriyle eşit şartlarda ihracat yapabilme imkânı sağlamak

⁴¹ A.g.e., ss. 48-49.

amacıyla ihracat sigortası üzerinde durulacağı ve bu konunun geliştirilmesi için imkânlar araştırılacağı belirtilmiştir⁴². Ancak uygulamada bu plan döneminde de bir gelişme sağlanamamıştır.

2.2.2.3. İhracattaki Gelişmeler

İhracata dönük büyüme stratejisinde sanayileşme ve büyüme için temel dürtü, iç talepten çok dış talepten gelmektedir. Bu stratejinin temel göstergesi ihracat/GSMH oranının büyümeye paralel olarak yükselmesidir. Yani ihracatın yıllık artış hızının GSMH artış hızından yüksek olmasıdır. Ayrıca, sınai mamul ihracatının toplam ihracattaki payı da artmaktadır⁴³. Ancak, bu plan döneminde ihracata dönük büyümeden çok ithal ikamesine dönük büyüme politikası izlenmesi sebebiyle ihracatın GSMH'ya oranında fazlaca artış beklemek pek doğru olmaz. Nitekim, 1968-1972 yılları arasında ihracatın GSMH içindeki payında bir iyileşme olmamıştır. Tablo 4'den de görüldüğü gibi, II. BYKP döneminde bu oran, %4-5 arasında değişmiştir.

Tablo 5'den görüldüğü gibi, bu dönemde dış ticaret açıkları daha da büyümüştür. Bu plan döneminde, I. BYKP döneminin aksine ithalat artış hızı, ihracat artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu beş yılda ihracat artış hızı ortalama yıllık olarak %11,1 iken, ithalat artış hızı yıllık ortalama %17,1 olarak gerçekleşmiştir. İhracat artış hızı 1970'den sonra daha hızlı artmıştır.

⁴² DPT, *Kalkınma Planı: İkinci Beş Yıl 1968-1972...*, s. 120.

⁴³ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. b., İstanbul, 1988, s. 85.

Tablo 4: İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1968-1972)

YILLAR	-Cari fiyatlarla-		(MİLYON TL)
	GSMH	İHRACAT	YÜZDE
	(1)	(2)	(2/1)
1968	112.493	4.468	4,0
1969	124.893	4.832	3,9
1970	147.776	6.408	4,3
1971	192.602	9.090	4,7
1972	240.809	11.869	4,9

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990, Yayın No: 1510, Ankara, 1992, s. 392. (3) nolu sütun, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 5: Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızı (1967-1972)

YILLAR	İTHALAT (M)	İHRACAT (X)	DİŞ TİCARET AÇIĞI (2-1)	(BİN DOLAR)	
				İTHALAT ARTIŞ HIZI (M2-M1)	İHRACAT ARTIŞ HIZI (X2-X1)
	(1)	(2)	(3)	M1	X1
1967	684.669	522.334	-162.335	-	-
1968	763.659	496.419	-267.240	11,5	5,0
1969	747.285	536.834	-210.451	-2,1	8,1
1970	885.779	588.476	-297.303	18,5	9,6
1971	1.088.221	676.602	-411.619	22,9	15,0
1972	1.507.977	884.969	-623.008	38,6	30,8

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990, s.392. Diğer sütunlar, 1. ve 2. sütunlardan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 6: Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1968-1972)

(MİLYON DOLAR)

	1968		1969		1970		1971		1972	
	X	%	X	%	X	%	X	%	X	%
TARIM	406	81,9	405	75,4	443	75,3	491	72,5	607	68,6
MADENCİLİK	26	5,2	35	6,5	45	7,7	49	7,3	50,5	5,7
SANAYİ	64	12,9	97	18,1	100	17,0	137	20,2	227,5	25,7
TOPLAM	496	100,0	537	100,0	588	100,0	677	100,0	885	100,0

Kaynak: TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1990, s. 84, Tablo 59.

Not: X; İhracat rakamını göstermektedir.

Tablo 6'dan da görüldüğü gibi, bu plan döneminde de I. plan döneminde olduğu gibi ihracatın yapısında ürünleri lehine belli bir gelişme gözlenmiştir. Toplam ihracat içinde sanayinin payı, 1968 yılında %13 iken, 1972 yılında %26 olmuştur. Ancak, ihracatın büyük bir bölümünü (1972'de %68,6'sını) yine tarım ürünleri oluşturuyordu. Dolayısıyla ihracatın yapısı tarımsal karakterini korumaktaydı.

II. BYKP'nin temel politikasının birincisinden çok farklı olmadığı görülmektedir. 1969 yılında ihracatın gelişmesi, çeşitlenmesi ve sanayi ürünleri ihracatının artması için yeni tedbirler getirilmiştir. Bu dönemde ihracatçılara düşük faizli kredi temin edilmiş, bankaların bu tür kredileri artırmaları istenmiş, vergi iadesinden yararlanan mal listesi genişletilmiştir. Ancak sanayi ürünleri ihracatında planın beklediği gelişme

görülmemiştir. Bunun en önemli sebebi yurtiçi enflasyonun yüksek olmasından dolayı sanayi malı üretiminin iç piyasaya yönelmesidir. Vergi iadesinin önemli ölçüde yaygınlaşması sağlanırken, ihracatta kredi temini istenen boyutlara ulaşamamıştır. İhraç malları fiyat, kalite ve standart bakımından dış piyasalarda aranan şartlara uyamamıştır. Ayrıca ihracat gelişmiş ülkelerin koruma engellerine de maruz kalmıştır. Bu dönemde şuurlu bir ihracatı teşvik politikası izlenememesi ve firmaların ihracat boyutunun olmaması, ihracatın, özellikle de sanayi ürünleri ihracatının artırılması hedefine ulaşamamasının sebebidir⁴⁴.

1964 yılından itibaren yeni bir enflasyon dönemine girilmesi ve sabit kur sistemi uygulaması sebebiyle Türk Lirası aşırı değerlenmiş hale gelmişti. Aşırı değerlenmiş kur politikası ithalatı artırıcı, ihracatı azaltıcı yönde etkiye bulunur. Türk lirasında görülen bu aşırı değerlenme 1964 yılında %10 iken 1969 yılında %53'e yükselmiştir. Bu dönemde aşırı değerlenmenin ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemesini önlemek için kur ayarlaması yapma yoluna gidilmemiş, bunun yerine, ihracatta vergi iadesine gidilmiş, işçi ve turist dövizlerine prim verilmiştir. Ancak bu katlı kur, prim ve vergi iadesi gibi tedbirler 1970'lerde ödemeler bilançosu bunalımının başlama olasılığını ortadan kaldıramadığı için devalüasyon yapmaya karar verilmiştir. 1970 yılında TL, dolar karşısında %66 oranında devalüe edilmiştir. Her ne kadar dolar gerçek değerine ulaşamamışsa da bu devalüasyonla, ihracat ve işçi dövizleri hızla artmaya başlamış ve 1974 yılında ilk kez cari

⁴⁴ Şahin, a.g.e., s. 122.

işlemler fazlası ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ihracat 1 milyar doları aşmış, işçi döviz girişi de buna yaklaşmış rezerv birikimi ise 2 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Bu olumlu gelişmeler sonucu Mayıs 1974'de 14,15 TL olan dolar kuru 13,50 TL'ye düşürülmüştür. Böylece Türk lirasındaki aşırı değerlenme %69'dan %77'ye yükselmiştir⁴⁵. Muhtemelen bu da ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.

Dış ticaret açığındaki hızlı artışı azaltmak amacı ile ilk iki planda ithalat ikamesi ve ihracatı geliştirme politikaları birlikte uygulanmıştır. I. ve II. plan döneminde ihracatın geliştirilmesi için düşük faizli kredi, proje bazında döviz tahsisi gibi tedbirler getirilmiştir. Ayrıca, hem vergi iadesine konu olan mal çeşidi hem de vergi iadesi oranları artırılmıştır. Toplam ihracat plan hedeflerini aşmıştır. Ancak ihracatın yapısını değiştirme açısından beklenen ölçüde gelişme sağlanamamıştır. İthalatı kısmak için izlenen dış ticaret rejimi planlı dönemde de devam etmiştir. Yani ithalat gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları ile kontrol altında tutulmuştur. Ayrıca ithal ikamesini gerçekleştirecek sanayilere öncelik verilmiştir. Döviz darboğazını gidermek, iç ve dış fiyatlar arasında dengeyi sağlamak amacı ile Ağustos 1970'de Türk parasının değeri yeniden ayarlanmıştır.

⁴⁵ Erdoğan Alkin, "Kur Politikası", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayını, Ankara, 1981, s. 286.

Genel olarak ilk iki plan döneminde döviz kaynaklarının sınırlılığı yüzünden rezervler oldukça ölçülü düzeylerde kalmıştır. Devalüasyonla birlikte işçi dövizlerinin artması, ihracatın yükselmesi ve serbest alanlara yönelmesi nedeni ile, özellikle 1971-1972'de döviz rezervleri artmıştır⁴⁶.

1970 devalüasyonunun ve 1970-1971 yıllarında batı ekonomilerindeki parasal bunalımların da etkisiyle ani yükselmeler göstermiş olan işçi dövizlerinde, ondan sonraki on beş yıllık dönemde hızlı artışlar beklenmemiştir⁴⁷. Döviz gelirlerinde önemli sayılabilecek bir paya sahip olan işçi dövizlerinde hızlı artışlar beklenmediğinden ihracat artışı dolayısıyla da ihracat teşviki önem kazanmaktaydı. Yani, üçüncü plan döneminde ihracatın daha fazla teşvik edilmesi gerekiyordu.

2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973'de uygulanmaya başlanmıştır. Bu plan döneminde ihracat artış hızının yükseltilmesi ve ihracatın yılda ortalama %9,4 oranında artırılması hedef alınmıştır. Bu dönemdeki ihracat artışı, tarım ürünlerinden çok sanayi ürünleri ihracatının artması, toplam ihracat içindeki payının yükseltilmesi ve sanayi ürünleri ihracatı içinde de ara ve yatırım malı ihracatının ağırlık kazanması ile sağlanabilecektir⁴⁸.

⁴⁶ A.g.e., s. 51.

⁴⁷ A.g.e., ss. 142-143.

⁴⁸ DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977, Ankara, 1973, s. 187.

Bunu gerçekleştirmek için çeşitli teşvik tedbirlerinin uygulanması öngörülmüş ve uygulanmıştır. Bu hedeflere de belirli ölçülerde ulaşılmıştır.

2.2.3.1. Öngörülen Teşvikler

Bu planda, ihracatın teşviki amacıyla ihracatta vergi iadesinin devam edeceği, ihracat kredisi ve ihracat hedeflerini gerçekleştirecek yönde teşkilatlanacağı, kamu kuruluşlarının özel sektöre ihracata dönük girişimlerinde yardımcı olmasının sağlanacağı belirtilmiştir.

III. plan hedeflerine ulaşmak için yapılması gerekli olan ithalatın tutarı, döviz gelirlerinin tahmin edilen değerini aşmıştı. Bu sebeple üretimin sürdürülebilmesi ihracatın teşvikinin yanısıra bazı ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesine bağlıydı⁴⁹.

III. plan döneminde geliştirilmeleri hedef alınan ve ihracata dönük sanayilerin himayesi ve teşviki için gerekli düzenlemelerin yapılması ve bu sanayilerin temel hammadde girdilerinden olan ürünlerin yurt içinde üretilmediği takdirde gümrük kolaylığı sağlanarak ithal edilmesi planlanmıştır. Ayrıca anlaşmalı ülkelerle olan dış ticaret ilişkilerinin imkânlar ölçüsünde dünya fiyatları ve serbest döviz esasına göre geliştirilmesi, devlet eliyle ithalat ve ihracat yapan ülkelerle ticari işlemlerde bulunmak üzere bir Dış

⁴⁹ A.g.e., s. 893.

Ticaret Ofisi'nin kurulması imkânlarının araştırılması öngörülmüştür⁵⁰.

III. planda öngörülen ihracat hedefi, önceki dönemde gerçekleşen ihracat artış hızını yükseltmeyi gerektirmekteydi. Geleneksel ürünlerin ihracatını artırma imkânları sınırlıydı. Bu sebeple ihracat artışı ihraç ürünlerinin çeşitlenmesine ve toplam içinde sanayi ürünlerinin payının artmasına bağlıydı. Ancak o günkü koşullarda Türkiye'de sadece tabii kaynaklara ve tarıma dayalı sanayiler ihracata yönelik olacaktı. Genel olarak sanayi ürünleri iç piyasaya yönelik olacaktı. Daha sonra, kalite ve maliyet yönünden elverişli hale gelince dış piyasaya da üretim yapmaya başlayacaktı. Bu nedenle, böyle bir sanayileşme aşamasında ihracata yönelik sanayilerle ithalatı ikame eden sanayiler arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildi. Dolayısıyla ihracatın teşviki ve ithal ikamesi politikaları birbirlerinin alternatifi değil tamamlayıcısı olmaktaydı. İhracatın hızla artırılması ve ihracat yapısının sanayi ürünleri lehine geliştirilmesi için ihracatta vergi iadesini ve dış pazar geliştirme yardımı yapılmasını mümkün kılacak bir politika izlenecekti⁵¹.

2.2.3.2. Teşviklerin Uygulanması

İstihsal Vergisi İadesi: 1956 yılında çıkarılan 6802 sayılı İstihsal Vergileri Kanunu'na istinaden ilk defa bu plan

⁵⁰ A.g.e., s. 896.

⁵¹ A.g.e., s. 892.

döneminde ihraç malı üreten kurumlara istihsal vergisi iadesi sağlanmıştır. Bu kanuna göre mamullerini ihraç eden veya ihraç edilmek üzere ihracatçılara teslim eden imalatçılar, ihraç edilmek üzere ürettikleri malların üretiminde ve ambalajlanmasında kullandıkları madde veya malzemeleri Teşvik ve Uygulama Başkanlığı (TUB)'ndan belge olarak istihsal vergisinden muaf olarak alabilmekteydiler. Bu imalatçıların teşvik belgesi alması zorunluydu. 1.1.1985 tarihinde istihsal vergisi muafiyeti uygulaması K.D.V.'nin yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir⁵².

Vergi İadesi: İhracatta vergi iadesi, GATT kuralları çerçevesinde uygulanmaktadır. Buna göre ihraç malının ilk ve ara üretim safhasında bünyesine giren dolaylı vergilerin, üretimin yapıldığı ülkede bırakılması ilkesi uygulanmaktadır. Bunun amacı, uluslararası piyasada ülkelere eşit rekabet imkânı sağlamaktır. İhracatta vergi iadesi oranı en fazla ihraç mallarının içindeki dolaylı vergi oranı kadar olabilir. 9.9.1975 tarihinde 7/10624 sayılı kararla Türkiye'deki vergi iade rejimi son şeklini almıştır⁵³.

Bu karara göre vergi iadesi vergi yükünü azaltmak için mali yükün tümünü veya bir bölümünü karşılayacak ölçüde olmalıdır. İhraç gücü taşıyan bir mamul vergi iadesi uygulaması kapsamına alınmayabilir. Kullanılmış olarak ihraç edilen mamullerle geçici olarak ihraç edilen mamullere bu karar hükümleri uygulanmaz. Döviz

⁵² Marlı, a.g.e., s. 53.

⁵³ A.g.e., ss. 53-54.

tahsisi yoluyla da olsa, transit ticaret konusu olan mamullere vergi iadesi uygulanmaz.

İhraç bedellerinin tesbiti net döviz girdileri üzerinden yapılmaktadır. Net döviz girdileri, sigorta, komisyon, prim ya da dolaylı ödemeler ihracat karşılığı döviz tutarından indirilerek hesaplanır. Net döviz girdisinin hesaplanmasına dair hükümler Maliye ve Ticaret Bakanlıkları'nca tesbit edilerek bankaya bildirilir. Banka bu konuda gerekli belgeleri istemeye yetkilidir.

Ödenecek vergi iadesinin belirlenmesi için, ihracatın net girdisi olan döviz mamulün gümrük çıkış beyannamesinin tescil tarihindeki cari kur üzerinden TL'ye çevrilir. İhracatçıların vergi iadesinden faydalanabilmesi için gümrük çıkış beyannamesi ile döviz alım borçlarını ibraz etmeleri gerekir. Ancak bakanlık bu konuda her türlü düzenlemeyi yapmaya ve ilave belge istemeye yetkilidir. Banka da bakanlıktan izin almak kaydıyla ek bilgi ve belgeler isteyebilir.

İhracatta vergi iadesi ödemeleri en kısa sürede yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak şüpheli durumlarda araştırma ve inceleme yapılınca kadar ödeme geciktirilebilir veya durdurulabilir.

İhracatta vergi iadesinden yararlanma durumunda bulunan ihracatçılar, ihracatta vergi iadesi kararı ile sonradan değişiklik getiren hükümleri önceden kabul etmiş sayılırlar. Vergi iadesi mevzuatının yanlış uygulanmasından ya da ihracatçı adına yanlış

bilgi ve belge verilmesinden dolayı ödenen vergi iadeleri geri alınır. Banka geri alma işlemlerini sağlamak, kolaylaştırmak ve hızlandırmak için her türlü fiili ve hukuki tedbiri almaya yetkilidir.

İhracatta vergi iadesi kararlarına göre yapılacak ihracat işlemleri gümrük mevzuatına göre yürütülmektedir.

Vergi iade listelerinde yer almayan mamullerin ihracatı halinde, kesin vergi iade listelerine konuldukları zaman aradaki farkın ihracatçılara geri ödenmek ya da geri alınmak üzere vergi iadesi yapılması geçici vergi iadesidir. Geçici vergi iadesinden yararlanacak mamuller ve bunlara uygulanacak oranlar bakanlık tarafından tesbit edilir. Geçici vergi iadesi oranları %5'i geçemez. Geçici vergi iadesinden yararlanan mamuller için sonradan tayin edilen kesin vergi iadesi oranları geçici vergi iadesi oranlarından küçük ise, aradaki fark ihracatçılar tarafından Banka'ya geri ödenir. Geçici vergi iadesi tebliğlerinde bulunan maddeler, üzerinde gerekli incelemeler yapıldıktan sonra kesin vergi iadesi listelerine alınırlar. Ancak mamuller geçici vergi iade listelerine konulmadan da doğrudan doğruya kesin vergi iadesi listelerine alınabilirler.

2.2.3.3. İhracattaki Gelişmeler

ABD'de, Milli İstatistikî Araştırmalar Bürosu (NBER) çerçevesinde, Bhagwati ve Krueger tarafından, on orta gelirli ülke

üzerinde, 1974'e kadar olan yüksek konjonktür dönemini kapsayan bir araştırma yapılmıştır. Buna göre ihracat gelirlerinde %10'luk artış, GSMH'nin artış hızında 1 puanlık artış yaratmaktadır. İncelenen dönemde, ihracata dönük büyüme stratejisini tercih eden ülkelerde, ihracat/GSMH oranı hızla yükselmiştir⁵⁴. Tablo 7'den de görüldüğü gibi, III. plan sonunda (1977 yılında), Türkiye'de ihracatın GSMH içindeki payı %3,6'ya düşmüştür. Bu pay plan başında %5,8 idi. Daha açık bir ifadeyle, 1973 yılında Türkiye'de üretilen malların %5,8'i dış talebe yönelik iken, 1977 yılında %3,6'sı dış talebi karşılamaya başlamıştır.

Tablo 7: İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1973-1977)

-Cari fiyatlarla-		(MİLYON TL)	
YILLAR	GSMH	İHRACAT	YÜZDE (2/1)
	(1)	(2)	(3)
1973	309.829	18.037	5,8
1974	427.098	21.197	5,0
1975	535.771	20.075	3,7
1976	674.986	30.776	4,6
1977	872.894	31.339	3,6

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1990**, Yayın No: 1510, Ankara, 1992, s. 392. (3) nolu sütun, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 8'den de görüldüğü gibi, III. plan döneminde dış ticaret açığı çok büyümüştür. 1973 yılında bu açık yaklaşık 720 milyon dolar iken, 1977 yılında 4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu durumdaki en büyük etken petrol fiyatlarındaki artış sonucu ithalat

⁵⁴ Kazgan, a.g.e., s. 79.

Tablo 8: Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızı (1972-1977)

YILLAR	(BİN DOLAR)				
	İTHALAT (M)	İHRACAT (X)	DIŞ TİCARET AÇIĞI (2-1)	İTHALAT ARTIŞ HIZI (M2-M1)	İHRACAT ARTIŞ HIZI (X2-X1)
	(1)	(2)	(3)	M1	X1
1972	1.507.977	884.969	-623.008	-	-
1973	2.036.656	1.317.083	-719.573	35,1	48,8
1974	3.719.715	1.532.182	-2187.533	82,6	16,3
1975	4.738.559	1.401.075	-3337.484	27,4	-8,6
1976	5.128.647	1.960.214	-3168.433	8,2	39,9
1977	5.796.278	1.753.026	-4043.252	13,0	10,6

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990, s.392. Diğer sütunlar, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 9: Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1973-1977)

	(MİLYON DOLAR)									
	1973		1974		1975		1976		1977	
	X	%	X	%	X	%	X	%	X	%
TARIM	832	63,2	852	55,5	793	56,6	1.254	64,0	1.041	59,4
MADENCİLİK	56	4,3	88	5,7	105	7,5	110	5,6	126	7,2
SANAYİ	429	32,5	592	38,6	503	35,9	596	30,4	586	33,4
TOPLAM	1.317	100,0	1.532	100,0	1.401	100,0	1.960	100,0	1.753	100,0

Kaynak: TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1990, s. 84, Tablo 59.

Not: X: İhracat rakamını göstermektedir.

artış hızının çok büyümesidir. Bu beş yılda ortalama yıllık ihracat artış hızı %14,7 iken, ithalat artış hızı %30,9 ile hemen hemen ihracat artış hızının iki katı olarak gerçekleşmiştir.

Bu dönemde ihracatın yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Tablo 9'dan da görüldüğü gibi, 1973 yılında sanayi mallarının toplam ihracattaki payı %32,5 iken, 1977 yılında %33,4 olmuştur. III. plan döneminde de ihracatın yapısı tarımsal karakterini korumuştur.

III. planın da hedeflerine ulaşamadığı görülmektedir. Bu dönemde ihracatın geleneksel yapısı devam etmiş, sanayi ürünleri ihracatı artırılmamıştır. İhracatın istendiği gibi geliştirilememesinde en büyük etken 1970'lerde görülen durgunluk ve gelişmiş ülkelerin ticarete koydukları sınırlamalar olmuştur. Öte yandan bu dönemde petrol krizi ve ambargo sebebiyle ithalat artmış, dış kredilerde aksamalar olmuş, ithalat fiyatları artmış bu sebeple de döviz kıtlığı görülmüştür⁵⁵.

1971-1973 arasında, spekülatif faaliyetlerden kaynaklanan bir genişleme, Türkiye gibi temelde ham madde ihracatçıları da dahil olmak üzere, yeni gelişen ülkelere (YGÜ) yeni bir sıçrama imkânı vermişse de, bu kısa sürdü. 1973 sonu ve 1974 başında, petrol fiyatları Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından, dört misli artırıldı⁵⁶. 2,5\$ olan petrolün varili, kısa bir süre içinde

⁵⁵ Şahin, a.g.e., s. 125.

⁵⁶ Kazgan, a.g.e., ss. 26-27.

10\$'a yükseldi. Petrol fiyatlarındaki bu artış dünya ekonomisinin bir süre durgunluk içinde kalmasına sebep oldu. Petrol ithal eden ülkeler açısından ucuz petrol sağlama imkânı da sona erdi⁵⁷. Petrol krizi sebebiyle dünyada bir ticaret daralması görüldü. Ülkelerin ödemeler bilançosu önemli ölçüde açık verdi. Az gelişmiş ülkelerin ihracatı geliştirme çabaları da pek ümit verici olmamıştır. Alt yapı eksikliği sebebiyle OPEC'de ticaret daralmasını karşılayacak ölçüde talep yaratamamıştır ⁵⁸. 1979 yılında petrol fiyatları yeniden tırmanışa geçti ve varil başına 40\$'a ulaştı. Bu artış, dünya ekonomisini etkisi bir kaç yıl sürecek bir kriz ortamına sürükledi. Bu krizin yarattığı ağır faturayı petrol ithalatçısı geliştirmekte olan ülkeler ödedi. Bu ülkeler ödemeler bilançosu açıklarını finanse etmek amacıyla borçlanma eğilimlerini hızlandırdılar ve çok geçmeden de ödeme güçlerini kaybettiler⁵⁹. Türkiye'de de ihracat performansının zayıf olmasında muhtemelen bu faktörler etkili olmuştur.

2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı siyasi istikrarsızlıklar ve sık sık yapılan hükümet değişiklikleri sebebiyle, bir yıl gecikmeli olarak 1979 yılında uygulanmaya başlanmıştır.

⁵⁷ Suat Oktar, "Petrolün Bitmeyen Krizleri", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, yıl 28, sayı 1, (Ocak 1991), s. 25.

⁵⁸ Birkan Erdal; Esin Ayanoğlu, *Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme*, (1980-1986), T.C. İKTİ İGEME Yayını, 1987, Ankara, ss. 1-3.

⁵⁹ Oktar, a.g.m., s. 26.

Bu kalkınma planı, hızlı bir sanayileşme ve buna kaynak sağlayacak kurumsal düzenlemeleri, ihracatta önemli atılımları içermekteydi. Bu plan uygulandığında ülkenin çoğu ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması ve diğer ülkelere önemli ölçüde ihracat yapar duruma gelmesi mümkün olacaktı⁶⁰.

Bu plan döneminde çeşitli ihracat teşvikleri uygulanması öngörülmüş ve uygulanmıştır. İhracatta da büyük gelişme sağlanmıştır. İhracattaki gelişme büyük ölçüde, 1980'den sonraki politika değişikliğinin bir sonucudur. Çünkü, 24 Ocak kararlarıyla birlikte, ithal ikamesi politikasının yerini ihracata yönelik politika almıştır.

2.2.4.1. Öngörülen Teşvikler ve İhracat Hedefleri

Öngörülen Teşvikler: İY. Beş Yıllık Kalkınma Planı Stratejisinde Türkiye'nin dış ödeme gücünü artırma ve dış ödemeler dengesine erişmeyi kolaylaştırmanın planın başta gelen görevlerinden olduğu vurgulanmıştır. Bunun için ihracatı artırmak üzere dışarıya satılan ürün türlerinin çoğaltılacağı, sanayi, tarım, hayvancılık ve su ürünlerine sürekli yeni pazarlar aranacağı ve bu ürünlerin üretimlerinin artırılacağı, yatırımların uzun dönemde ihracat imkânı sağlanan pazarlar gözönünde tutularak planlanacağı, AET'ye ihracat imkânlarının artırılmasına özen gösterileceği, dışarıya ihraç edilebilir ürünlerin nitelik,

⁶⁰ DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983, Ankara, 1979, s. 3.

maliyet, fiyat ve standardizasyonuna özen gösterileceği, ihracata yönelik yatırımlar ve yabancı sermaye ortaklıkları için özel kolaylıklar sağlanacağı, ihracatla ilgili bürokratik engellerin ortadan kaldırılacağı, ihracatı geliştirici kredi imkânlarının artırılacağı, ihracatı hızlandırmak için gerekli ulaşım, yükleme, depolama imkânlarına öncelik tanınacağı, üretici kooperatifleriyle birliklerin ihracat imkânlarının genişletilip etkinleştirileceği, komşu ülkelere satılabilecek malların ekonomik gereklere uygun durumlarda bu ülkelere en yakın bölgelerde üretimine özen gösterileceği söylenmiştir⁶¹.

Bu planın ihracat politikası bölümünde yıllık programlar ve dış ticaret rejimi ile ihracı yasaklanacak mallar dışında tüm malların ihracının serbest bırakılacağı, ihracatçı olmak için ihracatçı birliklerine üye olma zorunluluğunun kaldırılacağı, fiyat, kalite ve miktar denetimi dışında hiç bir denetim yapılmayacağı, yeni ihracat sisteminin uygulanabilmesi amacıyla yasal tedbirlerin alınacağı ve gümrüklerde ihraç ürünlerinin kalitesi alanında uzmanlaşmış kadroların oluşturulacağı, ihracatta bürokratik işlemleri azaltmak amacıyla Merkez Bankası ve gümrük denetimi dışında tüm başvuruların kaldırılacağı, liman-antrepo ve ulaşım sisteminin etkin koordinasyonunun sağlanacağı, mevcut ve potansiyel ihraç ürünlerinin yurt dışında tanıtılması amacıyla özellikle fuar ve sergiler vb. etkin araçlardan yararlanılacağı, bazı ürünlerin kararlı düzeyde arzını sağlamak amacıyla yurt dışında depolama imkânları geliştirileceği, ihracatla ilgili

⁶¹ Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., ss. 166-167.

yönetim işlemlerinin kolaylaştırılıp çabuklaştırılacağı ve tek merkezde toplanacağı, bu plan döneminde ihracatçı sanayicilere kendi ihtiyaçları ile ilişkilendirileceği belirtilmiştir⁶². Ayrıca özel kesim ve kamu kesimi ile halk girişimleri ihracatını düzenli bir şekilde artıracak üretici kooperatif ve birliklerin ihracat imkânlarını genişletecek bir amaç güdüleceği belirtilmiş, ihracat potansiyeli olan mallarda dünya pazarlarına yönelik üretim planlaması yapılması ve kamu kuruluşları için yıllık olarak planlarda zorunlu ihracat hedefleri belirlenmesi, ihracat sigortası yoluyla sınai mal ihracının özendirilmesi ve ulaşım problemlerine çözüm bulunması amaçlanmıştır⁶³.

İhracat Hedefleri: Bu plan döneminde ihracatın yılda ortalama %18,6 oranında artırılması öngörülmüştür. Bu artış hızı on beş yıllık planlı dönemde gerçekleştirilen artış hızından daha yüksektir. Büyümenin ve sanayileşmenin getireceği yeni imkânlar, alınacak özendirme tedbirleri, ihracat girişimciliğinde Türkiye'nin sağladığı bilgi ve beceri birikimi ve dünya ekonomisinin büyük bir bunalıma sürüklenmeyeceği varsayımları ile bu hedefe ulaşmanın mümkün olacağı belirtilmiştir. İhracatın 1978 yılında 2300 milyon dolar olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiş, 1983 yılında da 5400 milyon dolara yükselmesi hedeflenmiştir. Bu beş yılda 19.550 milyon dolarlık ihracat yapılacaktır⁶⁴.

⁶² DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983..., s. 266.

⁶³ Narlı, a.g.e., s. 61.

⁶⁴ DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983..., s. 243.

Bu plan döneminde diğer planlarda olduğu gibi ihracatın toplam olarak artırılması yanında, yapısının sanayi ürünleri lehine değiştirilmesi amacı benimsenmiştir. Sanayi ürünleri ihracatının tarım ürünleri ihracatından daha hızlı artırılması ve sanayi ürünleri ihracatı içinde ara ve yatırım malları ihracatı payının yükseltilmesi suretiyle toplam ihracat artırılabacaktır. Özellikle gıda, dokuma-giyim, deri, metaller, kimyasal maddeler ve elektiriksiz makineler ihracatına önem verileceği belirtilmiştir. Bu plan döneminde imalat sanayii ihracatında büyük bir artış öngörülmüştür. Bu sektörde ihracatın yılda %36,1 oranında artırılarak, toplam ihracat içindeki payı 1978'de %30,8 iken, 1983'de %61,4'e yükselecektir. İmalat sanayii ürünleri ihracatı içinde ara malları ve yatırım malları ihracatının artırılması amaçlanmış, ortalama yıllık ihracat artış hızlarının sırasıyla %40,5 ve %63,4 olması öngörülmüştür. Böylece 1978'de toplam ihracat içinde %9,3 olan ara mallarının payı ise, 1983'de %11'e yükselecektir. Bu dönemde tarım ürünleri ihracatının yılda ortalama %6,1 oranında artırılması planlanmıştır. Tarım sektörünün toplam ihracattaki payı 1978'de %64 iken, 1983'de %36,7'ye düşecektir. Madencilik sektörünün de ihracattaki payının azaltılması düşünülmüştür. Bu da madencilik ürünlerinin işlenmiş sanayi ürünü olarak ihraç edilmesi sayesinde başarılacaktır. Madencilik sektörü ihracatının toplam ihracattaki payı 1978'de %5,2 iken 1983'de %1,9'a düşecektir⁶⁵.

⁶⁵ A.g.e., ss. 243-244.

2.2.4.2. Teşviklerin Uygulanması

Dördüncü plan dönemi sona ermeden 24 Ocak 1980'de alınan istikrar tedbirleriyle ekonomi politikasında değişiklik yapılmış; ihracata ekonominin motor sektörü olma görevi verilmiştir. Bu dönemde ihracatta sağlanan gelişme bu karardan sonra gerçekleşmiştir. 24 Ocak kararları ile ihracatta sağlanan gelişmenin önemi dolayısıyla bu kararlar ilerde daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Vergi, Resim, Harç İstisnası ve Vergi İadesi: 261 Sayılı Kanunun, mamullerimize ihraç gücü kazandırmak amacıyla ihraç fiyatlarını etkileyen vergi, resim, harç ve benzeri mükellefiyetleri kısmen ya da tamamen bertaraf etme konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki tanıyan hükmü 24.9.1979 tarihli 34 sayılı Kanun hükmünde Kararname ile genişletilmiştir. Buna göre, hükümete, yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinde vergi yükünü azaltmak için Türkiye'ye gelen net döviz girdisi üzerinden belirlenecek oranda vergi iadesi yapma yetkisi verilmiştir. Bundan başka bir kısım yerli müteahhitlere Merkez Bankası tarafından transfer edilen ve Türkiye'de kalan dövizlerin miktarı üzerinden belirlenecek bir oranda vergi iadesinden yararlandırma yetkisi verilmiştir. Bu vergi iadesinden yararlanacak olan müteahhitler, tümü ya da bir kısmı yabancı kuruluşlarca finanse edilen yatırımlardan uluslararası ihaleye çıkarılanların gerçekleşmesini yüklenen yerli müteahhitlerdir⁶⁶.

⁶⁶ Harlı, a.g.e., s. 63.

İstihsal Vergisi Muafiyeti: 1982 yılında istihsal vergisi muafiyeti uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile ihraç malının üretiminde kullanılan ham madde ve yardımcı maddelerin ve kullanılan ambalaj maddelerinin üretimi istihsal vergisinden muaf tutulmuştur. Bu muafiyetten hem ihracatçı, hem de malını ihracatçıya satan imalatçı yararlanabilecektir⁶⁷.

Teşvik Belgeli İhracat Kredisi Kullanım Esasları: Tüm teşviklerin Başbakanlığa bağlı Teşvik ve Uygulama Başkanlığı tarafından yürütülmesini hükme bağlayan 8/182 sayılı İhracatı teşvik kararı, teşvik belgeli ihracat kredisi kullanma esaslarını belirlemiştir. Bu ve buna bağlı ek kararlar ihracat kredilerine önemli bir yenilik getirmişlerdir. Bu yenilik taahhüt edilen ihracatın en az %50'sinin gerçekleştirilmesi halinde sadece gerçekleştirilmeyen kısma müeyyide uygulanacağıdır. Uygulanacak müeyyidelerden birisi verilen kredi ile ilgili alınmamış her türlü vergi, resim ve harcın tahsilidir. Diğer müeyyideler ise, yine kullanılan kredinin, teminat olarak alınmış %18'inin İhracatı Teşvik Fonu'na irad olarak kaydedilmesi ve normal ticari faiz ile, ihracat kredisi faizi arasındaki farkın ihracatçıdan tahsil edilmesidir. Görüldüğü gibi, taahhüt edilen ihracatın gerçekleşmemesi halinde bu kredinin maliyeti normal ticari kredinin maliyetinden daha yüksek olmaktadır⁶⁸.

⁶⁷ A.g.e., s. 63.

⁶⁸ Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., s. 33.

İhracat Kredisi Muhtevasının Genişletilmesi: 1980'den sonra ihracat kredisinin muhtevası genişletilmiştir. Uygulamada bankaların çok çeşitli adlar altında ihracat kredisi vermelerinden çıkan sorunları çözmek ve bu uygulamaları daha basit hale getirmek amacıyla 30.5.1980 tarihinde belgesiz ihracat kredisi sistemi ile ilgili bir kararname, Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu kararla hiç bir merciden belge almaya gerek kalmaksızın ihracatçının bankaya bizzat başvurması yoluyla kredi alabilmesi sağlanmıştır. Ancak daha sonra bu uygulama mahzurlu bulunarak daraltılmış ve belgeli ihracat tekrar yaygınlaştırılmaya başlanmıştır⁶⁹. Teşvik ve Uygulama Dairesi'nden ihracatı teşvik belgesi aldıktan sonra, bu belge ile bankaya giderek kullanılan ihracat kredisine "Belgeli İhracat Kredisi" denilmektedir⁷⁰.

Bankaların Sınai Mamulleri İhracatı İle İlgili Kredi Tahsisi: İlk defa 1957 ve 1980 yıllarında Merkez Bankası Kanunu'na dayanarak, bankaların plasmanları toplamının belli bir yüzdesini sınai mamulleri ihracatı ile ilgili kredilere tahsis etmesi istenmiştir. Bunda amaç bankaları sınai mamuller ihracatının finansmanına yönlendirmektir. Bankaların kaynak kullanımına getirilen bazı kısıtlamalar ihracat sektörü için hafifletilmiştir. Şöyle ki; bütün sektörlerde uygulanacak krediler, firmaların ödenmiş sermaye ve ihtiyatların %10'u iken, ihracat sektörü için bu oran %25'e çıkarılmış ve bankaların ihracat sektöründe çalışan iştirakçilerine açacağı kredilere hiç bir sınırlama

⁶⁹ Narlı, a.g.e., ss. 63-64.

⁷⁰ İbrahimhakkıoğlu, a.g.e., s. 14.

getirilmemiştir. Merkez Bankası ihracat kesimine uygulanan reeskont faiz hadlerini farklılaştırarak banka kaynaklarının bu yöne yönlendirilmesini sağlamıştır⁷¹.

İhracatı Teşvik Fonu: 1980'den sonra 8/182 sayılı kararlar getirilen bir yenilik de Özel İhracat Fonu'nun adının, İhracatı Teşvik Fonu olarak değiştirilip, kaynakları ve kredi kullanma esaslarının yeniden belirlenmesidir⁷².

İhracatı Teşvik Fonu'ndan krediyi yaş meyve ve sebze ihracatçıları ve bunların konserve ve salamura vs. gibi Teşvik ve Uygulama Dairesi tarafından uygun görülen türlerini imal eden ihracatçılar ile, 8/1173 sayılı ihracatçı sermaye şirketleri kullanabilir. Bu şirketlerin anonim, limited veya sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket olması ve ödenmiş sermaye miktarının en az 500 milyon TL olması veya bir yıl içinde bu miktara ulaşacağını garanti edilmiş olması gerekir. Bu kredinin vadesi bir yıldır. Ancak komple fabrika, tesis ve yatırım mali ihracında ihraç süresine uygun olarak bir defaya mahsus olmak üzere 3 yıla kadar vadeli olabilir. Bu fondan kredi almanın iki şartı daha vardır. Birincisi, kredi için başvuru tarihinden itibaren bir yıl içinde en az 40 milyon dolarlık ihracat yapması, diğeri her yapılacak ihracatın bir önceki yıla göre %10 oranında artmasıdır⁷³. Bu sermaye şirketleri yurt içinde veya dışında döviz hesabı açtırabilirler. Taahhüt edilecek her türlü sınai mamul ve maden

⁷¹ Narlı, a.g.e., s. 64.

⁷² Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., s. 34.

⁷³ Narlı, a.g.e., s. 66.

ihracatını gerçekleştirmek için İhracatı Teşvik Fonu, reeskont veya aracı banka kaynaklı kredi alabilirler. İhraç edecekleri mamullerin bünyesinde bulunan ham madde ve ambalaj malzemelerinin ithali için imalatçı ile ilişkisine bakılmaksızın global döviz tahsisinden faydalanabilirler, geçici ithal hükümlerinden yan sanayici ile ilişkisine bakılmaksızın aynen faydalanabilirler ve sanayici şirket kabul edilirler. Bu şirketler sadece ihracatı geliştirmek amacıyla ambalajlama, paketleme, doldurma, tasnifleme, depolama ile ilgili olarak yatırım yapabilirler, portföy yatırımı da dahil yatırım ve imalat faaliyetlerinde bulunamazlar. Bu şirketlere Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, İthalat ve İhracat Rejimi, İhracatı Teşvik Kararları ile vergi de dahil olmak üzere daha birçok imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyazlar ya bir avantaj olmakta veya bir mükellefiyeti ortadan kaldırmaktadır. Bu şirketlere eğer yapılan ihracat 30 milyon doları aşarsa ihracatın tamamı için %4'lük ek bir vergi iadesi, 50 milyon doları aşarsa yine tamamı için ek bir %6'lık vergi iadesi yapılacaktır. Ayrıca kredili ithalat yapanların ödemek zorunda olduğu %3'lük vergi iadesinden ihracatçı sermaye şirketleri muafır.

Kurumlar Vergisi İstisnasında Yapılan Değişiklik:

24.12.1980 tarih ve 2362 sayılı Kanun ile kurumlar vergisi kanununun 8. maddesi değiştirilerek daha önce sadece, sanayi ürünleri, yaş meyve ve sebze ve su ürünlerine kurumlar vergisi istisnası sağlanırken hizmet ihracatının da teşviki amacıyla yurt dışında yapılan inşaat, onarma ve montaj işleri ile teknik

hizmetlerden sağlanan kazançlar kurumlar vergisinden istisna edilmeye başlanmıştır.

Kurumlar vergisi kapsamına giren işletmelerin yurda döviz getirmek amacıyla yaptıkları her türlü işlem ve faaliyetler döviz kazandırıcı işlemlerdir. Sanayi ürünleri ihracından sağlanan kazançlar, yurt dışında yapılan inşaat, montaj ve teknik hizmetlerden sağlanan kazançlar, yağ meyve, sebze ve su ürünlerinden sağlanan kazançlar, turizm müessesesi ve seyahat acentelerinin hizmetlerinden sağlanan kazançlar döviz kazandırıcı işlem mahiyetindedir. Sadece kurumlar vergisi mükelleflerine tanınan bu istisnanın amacı şirketleşmeyi yaygınlaştırmak ve üretici kurumları ihracata yöneltmek için teşvik etmektir.

Bu planda da ihracat sigortası uygulaması getirileceği belirtilmiş ancak bu konuda herhangi bir gelişme sağlanamamıştır⁷⁴.

2.2.4.3. İhracattaki Gelişmeler

İlk üç planın uygulandığı dönemde ihracata bakıldığında GSMH içindeki payının giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu pay 1963 yılında %5 iken, bazı yıllar hariç, esas itibariyle gittikçe azalarak 1979 yılında %3,4'e düşmüştür. Bu durum ilk üç planda ihracatın artırılmasına dair öngörülen hedeflere ulaşılamadığını, ithal ikamesi politikasının ihracat sektörü aleyhine işlediğini ve onun gelişmesini önlediğini göstermektedir. Ayrıca, 1979 yılında

⁷⁴ A.g.e., ss. 67-69.

ihracat/GSMH oranı en düşük olan ülke Türkiye'dir. Çünkü bu yılda, bu oran Hollanda'da %42,7, İsviçre'de 27,9, İngiltere'de %22,7, Almanya'da %22,5, İtalya'da %22,3, Fransa'da %17,2, Yunanistan'da %11,6, Japonya'da %10,6, Birleşik Amerika'da %7,6'dır⁷⁵. Bu oranın Türkiye'de %3,4 olması, OECD ülkelerine nazaran, Türkiye'de üretilen malların daha büyük kısmının yurt içinde tüketildiğini, ihracat sektörünün gelişmediğini gösterir. Diğer yandan ithalat ve ihracat oranlarının çok düşük oluşu ithal ikamesi politikasının içe dönük karakterini açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Tablo 10: İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1979-1983)

-Cari fiyatlarla-

(MİLYON TL)

YILLAR	GSMH	İHRACAT	YÜZDE (2/1)
	(1)	(2)	(3)
1979	2.199.520	75.743	3,4
1980	4.435.153	221.498	5,0
1981	6.553.596	530.716	8,1
1982	8.735.010	937.311	10,7
1983	11.551.860	1.298.945	11,2

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1990**, Yayın No: 1510, Ankara, 1992, s. 392. (3) nolu sütun, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 10'dan da görüldüğü gibi Türkiye'de 1980'den sonra ihracata yönelik sanayileşme politikası izlenmesiyle birlikte ihracatın GSMH'deki payı artmaya başlamıştır. 1980 yılında bu pay %5 iken, 1983 yılında %11,2 oranıyla, Yunanistan'ın 1979'daki

⁷⁵ Şahin, a.g.e., s. 140.

rakamına yaklaşmıştır. Bu oranın yükselmesi ise alınan ihracatı teşvik tedbirleriyle sağlanmış olabilir. İhracatın GSMH'daki payının artması, eskisine nazaran üretilen malların daha büyük kısmının ihraç edildiğine, dolayısıyla daha az bir kısmının yurt içinde tüketildiğine ve ihracat sektörünün gelişmeye başladığına işaret eder. Ayrıca, ihracatın GSMH'ya oranındaki artış, Türk ekonomisinin dışa açılmaya başladığını da gösterir.

Tablo 11'den de görüldüğü gibi, IV. BYKP döneminde de dış ticaret açıkları devam etmiştir. Özellikle, 1979 yılında petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte bu açık da büyümeye başlamıştır. Bu sebeble, 1980 yılında ithalat %56 oranında artmış dış ticaret

Tablo 11: Dış Ticaret Dengesi ve İhracat ve İthalat Artış Hızı (1978-1983)

(BİN DOLAR)

YILLAR	İTHALAT (M)	İHRACAT (X)	DİŞ TİCARET AÇIĞI (2-1)	ARTIŞ HIZI	
				(M2-M1) M1	(X2-X1) X1
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1978	4.599.024	2.288.163	-2.310.861	-	-
1979	5.069.432	2.261.157	-2.808.275	10,2	-1,2
1980	7.909.444	2.910.122	-4.999.322	56,0	28,7
1981	8.933.366	4.702.934	-4.230.432	13,0	61,6
1982	8.842.665	5.745.973	-3.096.692	-1,0	22,2
1983	9.235.001	5.727.833	-3.507.168	4,4	-0,3

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990, s.392. Diğer sütunlar, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

açığı da 5 milyar dolara yaklaşmıştır. Ancak, büyük bir ihtimalle, 1980'de alınan ihracatı teşvik kararlarının uygulanması sonucunda, 1981 yılında ihracat artış hızı %61,6 oranına yükselmiş ithalat artış hızı ise %13'e düşmüş ve dış ticaret açığı azalma eğilimine girmiştir. Ancak 1983 yılında bu açıkların tekrar arttığı görülmektedir. Bu beş yıllık dönemde ortalama ihracat artış hızı %20,1 iken, ortalama ithalat artış hızı %15 olmuştur.

Sektörlere göre yıllık ihracat değeri ilk üç plan döneminde %20-30 civarında olan sanayi sektörünün ihracattaki payı, ihracata yönelik sanayileşme politikasının uygulandığı bu plan döneminde ilk defa önemli artışlar göstermiştir. Tablo 12'den de görüldüğü gibi, 1979 yılında bu pay %35 iken, 1983'de %64'e çıkmıştır. Bu da ihracatın yapısının sanayi ürünleri yönünde değişme gösterdiğinin

Tablo 12: Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1979-1983)

(MİLYON DOLAR)

	1979		1980		1981		1982		1983	
	X	%	X	%	X	%	X	%	X	%
TARIM	1.344	59,5	1.672	57,4	2.219	47,2	2.141	37,3	1.881	32,8
MADENCİLİK	132	5,8	191	6,6	194	4,1	175	3,0	189	3,3
SANAYİ	785	34,7	1.047	36,0	2.290	48,7	3.430	59,7	3.658	63,9
TOPLAM	2.261	100,0	2.910	100,0	4.703	100,0	5.746	100,0	5.728	100,0

Kaynak: TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1990, s. 84, Tablo 59.

Not: X: İhracat rakamını göstermektedir.

işaretidir. Bu başarı 1980'de yaygın olarak uygulanmaya başlanan ihracata dönük gelişme politikasının eseri olabilir. Ancak ihracata yönelmesi sağlanan üretim kapasitesi, ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulandığı dönemlerde oluşmuştur. Nitekim sanayi sektöründe kapasite kullanım oranı 1980'de %51 iken 1982'de %67'ye 1984'te %72'ye yükselmiştir⁷⁶.

2.2.4.4. Türkiye'de 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirlerini Hazırlayan Ortam ve Politika Değişikliğinin Nedenleri

Ocak 1980 İstikrar programı Türkiye'nin ekonomik tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. 1970'lere kadar izlenen ithal ikamesi politikası ülkeyi 1977-1978'de döviz krizi ve borç ertelemesine neden olmuştur. Türkiye, 1978-1980 arasında toplam borçların yaklaşık %60'ını ertelemeyi başarmasına rağmen döviz krizinden kurtulamadı. Zorunlu ithal girdilerin çoğu yoktu, ve ithal cephesindeki bu sıkıntı 1979 yılında, Türkiye'nin GSMH'sının %4 azalmasına yol açmıştır. Hayat standartının önemli bir göstergesi olan kişi başına GSMH %2,5 dolayında düştü. İktisadi çöküş, politik istikrarı da bozdu. 1979'daki hükümet değişikliğinden sonra yeni bir ekonomik program hazırlandı. Programın temel felsefesi, iç piyasada liberalizasyon ve dış ticarete dışa açılma olarak karakterize edilebilir. %80 civarında olan enflasyonla mücadelede program, reel harcamaları kısıp, KİT fiyatlarını dondurup kamu sübvansiyon ihtiyacını azaltarak kamu kesimi açıklarının kapatılması ve paranın sıkı kontrolünü öngörmekteydi. Program,

⁷⁶ Dura, a.g.e, s. 217.

ayrıca, özel sektör üzerindeki fiyat kontrollerinin kaldırılmasını da öngörmekteydi. Böylece el altından satışların yol açtığı kıtlığın ve karaborsanın önüne geçilecekti. Program dış sektör için, gerçekçi döviz kurlarının belirlenmesini ve tüm ithalat kısıtlamalarının kaldırılmasını içermekteydi⁷⁷.

Türkiye'de 1970'li yılların sonlarına doğru etkisi iyice artan ekonomik kriz, yurt içinde uygulanan politikanın yanısıra 1973-1974 'de petrol fiyatlarında görülen ani yükselmeler, dünyada durgunluğun devam etmesi, gelişmiş ülkelerde enflasyon ve giderek artan işsizlik gibi dış gelişmelerden de etkilenmiştir.

Dünyadaki Durum: 1970'lerde büyüyen petrol faturasıyla yeterli enerji kaynağına sahip olmayan pek çok ülke ödemeler dengesi açıklarıyla karşılaşmıştır. Büyük bir petrol tüketimine sahip olan gelişmiş ülkelerin dış ticaret fazlaları erimiş ve ihracatlarını artırma zorunluluğu doğmuştur. İhracatın hangi ülkelere yönelerek artacağı sorun olmuştur. Çünkü çok sayıda gelişmiş ülke de aynı durumdadır. 1980 yılında, gelişmiş ülkeler toplam olarak 50 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir. Bu sebeple, gelişmiş ülkeler arasında ticareti artırmak ve sorunu bu yolla çözmek mümkün olmadı. Az gelişmiş ülkeler de satın alma güçlerinin büyük bölümünü petrol alımında kullandıkları için diğer ihtiyaç duydukları malların ithalatını artırma imkânı bulamıyorlardı. Petrol ihraç eden ülkelerin de iç pazarları

⁷⁷ Branko Milanović, *Export Incentives and Turkish Manufactured Exports, 1980-1984*, World Bank Working Paper, No: 768., Washington, D.C., 1986, ss. 1-2.

küçüktü. Dolayısıyla dünya talebindeki daralmayı karşılayacak ölçüde ithalat artışı sağlayamıyorlardı⁷⁸.

Aynı anda çok sayıda ülke ihracatını artırmak isterken ithalatını da kısmak istiyordu. Böylece toplam olarak dünya ticareti daralıyordu. Dış ticaret fazlaları ile kolayca finanse edebildikleri için serbest ticaretten yana olan gelişmiş ülkeler, bu gelişmeler sonucunda ithalata çeşitli kısıtlamalar getirmişlerdir.

Az gelişmiş ülkeler özellikle, tekstil, gıda maddeleri gibi sanayi mamullerinde gelişmiş ülkeler ile rekabet edebilecek mallar üretmeye başlamışlardı. Ancak gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelerin ihracat artışıyla karşılayacak ölçüde talep yaratmadığı için bu ülkeler yeni pazarlar aramak zorunda kalmışlardır.

Belirtildiği gibi hem petrol fiyatlarındaki artışlar hem de gelişmiş ülkelere ithal edilen yatırım malı ve teçhizatın fiyatına petrol fiyatlarındaki artışın yansıtılması sebebiyle Türkiye'nin ithalatı 1973'de 2 milyar dolara yükselmiştir. 1977'de 5,8 milyar dolara fırlamıştır. Daha sonraki yıllarda dış kaynak bulmak zorlaştığı için ithalat biraz gerilemiştir⁷⁹.

⁷⁸ Atilla Bağrıaçık, "Gelişen Dünya Ekonomik Koşulları ve Türkiye'de İhracatın Önemi", 2. Türkiye İktisat Kongresi: Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayını, İzmir, 1984, s. 12.

⁷⁹ Bkz. Tablo 8.

Türkiye'nin İthalata Bağımlılığı: Türkiye'nin mevcut üretimini ve refah seviyesini muhafaza edebilmesi için ithalatını sürdürmesi gerekiyordu. Savaş sonrası dönemde Türk ekonomi politikası, doğrudan himayecilik ve döviz kuru politikası yoluyla ithal ikameci bir sanayileşmeye yönelmiştir. Bu politikanın sonucunda ise ihracat sürekli olarak ihmal edilmiş, ithalat sürekli artış göstermiştir. İthalat içinde tüketim mallarının payı çok düşük olduğu için (1979'da %1,3), ithalatta kısıntıya gitmek mümkün olmamakta idi. Bir başka deyişle yatırım ve ara malları ithalatının payı yüksek olduğu için (1979'da sırasıyla %31,5 ve %66,6)⁸⁰, üretim, yedek parça, yarı mamul, yatırım malları bakımından ithalata bağımlı haldeydi. Dolayısıyla üretimi sürdürebilmek için ithalatı da sürdürmek gerekiyordu. Ayrıca petrol dışındaki enerji kaynakları bakımından zengin olunmasına rağmen bunların kullanıma hazır hale getirilmesi için de yatırım yapılması ve dışardan yatırım ve ara malları ithal edilmesi gerekiyordu. Aynı zamanda artan refah seviyesi, şehirleşme ve dış ülkelerle olan ilişki ve haberleşme imkânlarının artışı, yurtiçi talep yapısını dışarda kullanılan sınai mamuller lehine etkilemiştir. Böylece ülkenin ithalat talebi sürekli artmıştır.

Dış Borçları: Ayrıca, 1980 yılı itibariyle, dövizle ödenmesi gerekli dış borçların toplamı, 17 milyar 795 milyon dolar olmuştur. Süresi biten borçlara ait ana para ve faizi ödemek için daha fazla dövize ihtiyaç duyulmuştur. Bu da ödemeler dengesi üzerine önemli baskılar yaratmakta idi. Türkiye'nin dış ticareti

⁸⁰ Şahin, a.g.e., s. 144, Tablo 4.3.11.

sürekli açık veriyordu. 1973 yılında 720 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1974'de yaklaşık üç misli artarak 2 milyar 188 milyon dolara yükselmiş, 1977 yılında ise 4 milyara çıkmıştır⁸¹. Başlangıçta işçi dövizleri sayesinde biriken rezervlerden ve dünya para piyasasında Türkiye'nin sahip olduğu güvenceye dayanarak alınan dış borçlarla dış ticaret açıkları finanse edilebiliyordu. Daha sonra normal para kaynaklarından kredi temini olanaksız hale gelmiştir. 1979 dan itibaren IMF ve OECD ülkelerinden dış borç temin edilebilmiş ancak yeterli olmamıştır. Çünkü ödeme açıkları büyük boyutlarda idi ve borç istenilen ülkeler de ödeme açıklarıyla karşı karşıyaydı⁸².

Bütün bu sebeplerden dolayı Türkiye'de ödemeler dengesi açığı finansmanının ancak ihracatı artırmakla mümkün olacağı düşünülmüştür.

İç Piyasanın Cazip Hale Gelmesi: İç piyasadaki enflasyon sebebiyle, uluslararası piyasa ile karşılaştırıldığında iç piyasa üreticiler için daha cazip geliyordu. Bu yüzden de ihracat imkânlarını geliştirmenin yollarını aramıyorlardı. Enflasyon sebebiyle iç piyasanın cazip hale gelmesinin sebebi döviz kurunun aşırı değerlenmiş halde olmasıdır. Döviz kurunun aşırı değerlenmiş halde olması, ihracatın kârlılığını azalttığı için yeterince gelişmemesinde de önemli rol oynar. Sabit döviz kurunun uygulandığı bir ülkede enflasyon artarsa ihraç mallarının nisbi

⁸¹ Ekz. Tablo 8.

⁸² Bağrıaçık, a.g.m., s. 14.

fiyatı yükselecek, uluslararası ticarete konu olan malların tüketimi ucuz hale gelecektir. Bunun sonucunda ise, ithalat artacak, ihracat ise olumsuz yönde etkilenecektir. Dolayısıyla, yerli paranın aşırı değerlenmesi sonucu dış ticaret dengesi açık verecektir. 1970'li yılların başları hariç tutulursa, Türkiye'nin döviz kurları hep aşırı değerlenmiş durumda olmuştur. İthalatçılar ve ithal ikamesine konu olan mal üreticileri bu aşırı değerlenmeden kârlar elde etmişlerdir. Ancak ihracat ve işçi dövizini girişleri bundan büyük ölçüde etkilenmiş, işçi dövizini girişleri büyük dalgalanmalar göstermiş, ihracatla ilgili kâr beklentilerinde belirsizlik yaratmıştır. Döviz kurundaki bu aksaklığa ilave olarak, düşük büyüme hızı, artan himayecilik ve diğer az gelişmiş ülkelerin yarattığı rekabet gibi dünyadaki gelişmeler de ihracatı artırmayı güçleştirmiştir.

Kısacası, döviz darboğazı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler dengesi açığı ve harcamalarla tasarruflar arasındaki açık sebebiyle ortaya çıkan enflasyon, 1970'lerin sonlarında Türkiye'de iki önemli sorun olmuştur. Bunların sonucunda ise, 1980 yılının başında geniş bir ekonomik tedbirler paketi uygulamak durumunda kalınmıştır.

2.2.4.5. 24 Ocak Kararları İle Alınan İhracat Teşvik Tedbirleri

Daha önce de bahsedildiği gibi, 24 Ocak kararlarından önce Türkiye'nin üç temel sorunu vardı; enflasyon, fiyat mekanizmasına ve faiz hadlerine aşırı müdahale ve yanlış kur uygulamaları.

Türkiye'nin bu sorunlarına doğru teşhis konulamadığı için ihracat yeterince gelişemedi ve sanayide yapısal bozukluklar meydana geldi⁸³. 24 Ocak kararlarıyla bu yapısal bozuklukları gidermek amacıyla çeşitli tedbirler alındı.

24 Ocak 1980 tarihli bu istikrar tedbirleri paketi ile enflasyonu durdurmak, üretimi artırıp tüketimi kısarak bozulmuş olan makro dengeyi yeniden sağlamak amaçlanıyordu. Bu sebeple dışa açılarak ve iç kaynakları harekete geçirerek, enflasyona, döviz ve üretim darboğazına çözüm getirilmesi öngörülmüştü⁸⁴. Bu tedbirlerle verimliliğin artırılması, kaynak dağılımının iyileştirilmesi ve sürekli bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacı, hükümet düzenlemelerinden ve kontrollerinden ziyade ekonomik politikada piyasa güçlerine, dış yatırıma ve dış rekabete ağırlık verilmesi gerektiği ortaya konmuştur⁸⁵. Ayrıca, ithal rejimine getirilen liberasyon ile de, ihraç malı üretim maliyetlerinin düşmesi sağlanmıştır. İhracatçıları, özellikle de çiftçileri desteklemek amacı ile, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu Kurulmuştur.

Ekonominin genel istikrarı için alınan çeşitli tedbirlerin ihracat için yarattığı olumlu ortandan başka, ihracatın gelişmesine özel bir önem verilerek, ihracata ilave tedbirler de getirilmiştir.

⁸³ Çarıkçı, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de...*, s. 131.

⁸⁴ Suat Öksüz, Eskişehir Sanayi Odası Tarafından Düzenlenen "25 Ocak Kararları Sonrasında Kur Politikası ve Ödemeler Dengesi", 25 Ocak Kararlarının Birinci Yılında Türk Ekonomisi Konulu Seminer'e Sunulan Tebliğ, Eskişehir, (11-12 Şubat 1981), s. 4.

⁸⁵ Erdoğan, *24 Ocak Ekonomik İstikrar...*, s. 25.

Devalüasyon: 24 Ocak kararları ile başlatılan istikrar programında Türkiye'nin ödemeler dengesi ile ilgili olarak alınan tedbirlerin başında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 25 Sayılı Karar altında yapılan devalüasyon gelmektedir. Bu devalüasyonla Türk Lirası dolar karşısında %33 oranında değer kaybetmiştir. Serbest piyasada 1\$=55TL iken, resmi döviz kuru 1\$=70TL olarak belirlendi. Gübre ham maddeleri, zirai ilaç ve ham maddeleri dışında, diğer mallar için tek kur sistemi getirilmiştir. Böylece, bazı istisnalar dışında katlı kur sisteminden uzaklaşılıyordu. Bu kararlar çerçevesinde Merkez Bankası nezdinde bir Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kurulmuştu. Bu fonun kaynağını, desteklemeye tabi olan ve geleneksel olarak ihraç edilen mallardan, Para ve Kredi Kurulu tarafından belirlenecek oranda, spesifik veya ad valorem olarak alınacak destekleme ve fiyat istikrar primleri oluşturulacaktır⁸⁶.

İhracatı Teşvik Kararı Çerçevesinde Getirilen Teşvik Esasları: Tedbir paketinde devalüasyona ek olarak dış ödemeler dengesini iyileştirici yönde bir başka önemli karar İhracatı Teşvik Kararı'dır. Bu karar Başbakanlığa bağlı Teşvik ve Uygulama Dairesi tarafından yürütülecektir⁸⁷. Teşvik ve Uygulama Dairesi, ihracat projelerinin tutarlılığını ve ülke ekonomisi üzerine, özellikle de ödemeler dengesi üzerine etkilerini dikkate alarak, taahhüt edilen ihracatın şartlara uygunluğunu maliyet, kalite ve pazar açısından gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığını inceleyerek projenin kısa

⁸⁶ Öksüz, a.g.e., ss. 4-5.

⁸⁷ A.g.e., s. 5.

sürede değerlendirmesini yapıp uygun görülen teşviklerden yararlanılmasını sağlayacaktır⁸⁸. İhracatı Teşvik Kararı çerçevesinde getirilen birçok teşvik aracı ile ihracatın özendirilmesi ve artırılması amaçlanmıştır. Bu teşvik araçlarının başında vergi, resim ve harç istisnası, döviz transfer kolaylıkları, döviz tahsisi, ihracatı teşvik fonu yer almaktadır. İhracatçıya düşük faizli kredi verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu tedbirlere ek olarak, Temmuz ayında banka faiz oranlarının serbest bırakılmasından sonra, Merkez Bankası tarafından 27 Eylül'de yayınlanan bir tebliğ ile banka kaynaklarının belirli ölçüde sınai mamul ihracatı finansmanına yönlendirilmesi amacıyla, banka plasmanları toplamının en az %15'ini sınai mamul ihracatı ile ilgili kredilere tahsis etme zorunluluğu getirilmiştir. 2 Temmuz'da ihraç edilen malların üretiminde kullanılan ara ve yatırım mallarının ithalinde kullanılmak üzere, ihracatçılara ihraç badelinin %60'ı oranında döviz tahsisi yapılması karara bağlanmıştır⁸⁹.

24 Ocak 1980 Kararları ile uygulanmaya başlanan teşvik araçları biraz daha ayrıntılı açıklanacaktır⁹⁰:

Kredi Tahsisi: İhracat, ihracata yönelik hazırlık, imalat, operasyon ve yatırımlar için T.C. Merkez Bankası ve aracı bankalar tarafından kendi kaynaklarından düşük faizli ve reeskontlu, kısa,

⁸⁸ Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., s. 32.

⁸⁹ Üksüz, a.g.e., s. 5.

⁹⁰ Erdoğan, 24 Ocak Ekonomik İstikrar..., ss. 32-36.

orta ve uzun vadeli kredi tahsis edilmektedir. Bu krediler İhracatı Teşvik Fonu gibi özel fonlardan da temin edilebilecektir.

Vergi, Resim ve Harç Muafiyeti: Her türlü ihracat, ihracata hazırlık amacıyla yapılan satınalma ve ithalatlar, faiz farkı iadesi fonundan verilen faiz farkı iadeleri, bankaların, sigorta şirketlerinin, noterlerin ve diğer ilgili kamu kuruluşlarının ihracatla ilgili olarak yaptıkları bütün hizmetler ve işlemler için her ne ad altında olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Damga Vergisi ve diğer kanunlarda yer alan her türlü resim ve harçlardan muaftır. Aynı muafiyet ihraç malının bünyesinde kullanılacak ham madde, yardımcı madde ve ambalaj malzemesi ithali sırasında ödenmesi gereken vergi, resim ve harçlar için de uygulamaya konulmuştur. Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri ile ilgili olarak yatırılacak teminat mektupları da vergi, resim, harç muafiyetinden yararlandırılmıştır.

Faiz Farkı İadesi: İhracatı finanse etmek amacıyla veya ihracat sayılan durumlar için tahsis edilen belgeli veya belgesiz ihracat kredileri ile ihraç mallarının hazırlık ve imalatı için verilen krediler faiz farkı iadesinden yararlanacaktır.

Döviz Transfer ve Tahsisinde Öncelik: İhracatçılar adına düzenlenen ihracatı teşvik belgesi ile ilgili olarak yapılan döviz transferi ile, transit ticaret için yapılacak döviz tahsislerine T.C. Merkez Bankası tarafından öncelik tanınacaktır.

İhracatı Teşvik Fonu: İthalat Rejimi Kararı çerçevesinde alınan teminatların %50'si Merkez Bankası'nda açılacak olan İhracatı Teşvik Fonu'na aktarılacaktır. İhracata yönelik hazırlık ve yapım safhası harcamaları ile kredili ihracatlar için gerekli finansmanın sağlanmasında, bu fondan tahsis edilecek düşük faizli krediler kullanılacaktır.

Geçici İthal İzni: Geçici kabul rejimi ile, ihraç edilecek bir malın üretiminde kullanılacak ham madde, yarı mamul veya mamul materyallerin geçici olarak ithaline izin verilmektedir. Bu yolla ithal edilen mallar Türkiye'de belli bir katma değer eklenerek iki yıl içinde tekrar ihraç edilecektir.

Yeni Devalüasyonlar: 24 Ocak tarihinden sonra 1980 yılı içerisinde ikişer ay arayla "mini" veya "kademeli" kur ayarlamaları yapılmıştır. 2 Nisan'da döviz kuru 1\$=73,70TL'ye yükseltilmiştir. İki ay sonra 9 Haziran'da tekrar devalüasyon yapılarak 1\$=82,70TL'ye, 26 Ekim'de 1\$=84,80TL'ye, 10 Aralıkta'da 1\$=89,25TL'ye yükseltilmiştir. Böylece 1980 yılı içerisinde yaklaşık %50 oranında bir devalüasyon gerçekleştirilmiş oldu.

1980 yılında, yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmıştır. Bunun yanında İhracatı Teşvik Kararı çerçevesinde teşvik tedbirlerine bazı esaslar getirilmiştir. Kredi tahsisi, vergi, resim ve harç istisnası ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiş, faiz farkı iadesi, döviz transfer ve tahsisinde öncelik sağlanması, İhracatı Teşvik Fonu, geçici ithal izni verilmesi gibi, teşvik

sistemine bazı yenilikler getirilmiştir. 1980 yılı, Türkiye açısından bir dönüm noktası olmuştur. İhracatın teşvikine özel bir önem verilmeye başlanmıştır. İhracat da daha hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır.

24 Ocak 1980 kararlarından sonra, özellikle dış ticarete liberalleşmeyi etkileyen ikinci bir dizi tedbir, 1984 yılı başında alınmıştır. 1983 yılı sonunda iktidara gelen hükümet, 1984 yılı başında, özellikle ithalat ve ihracat rejimlerinde liberalleşmeye büyük ağırlık veren bir programı yürürlüğe koymuştur ve bu program çerçevesinde ithalatımız ve ihracatımız da büyük ölçüde liberalleşmeye gidilmiştir⁹¹. Bu şekilde, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine girilmiştir.

2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, bir yıl gecikmeli olarak 1985 yılında uygulamaya konmuştur. GATT anlaşması gereğince, mali teşviklerin azaltılması gereken bir döneme rastlayan bu plan, çeşitli ihracat hedeflerine ulaşmayı öngörmüştür. Uygulamada da, teşviklerde bazı değişiklikler gözlenmiştir. İhracatta da çeşitli gelişmeler olmuştur.

⁹¹ Uğur Ercan, "Son On Yılda İhracatımızın Yapısal Analizi ve Gelecek On Yılın Gelişme Yönleri" **Verimlilik, İhracat, Kalkınma Sempozyumu**, İPM Yayını, No: 351, Ankara, 1987, s. 51.

2.2.5.1. İhracat Hedefleri ve Öngörülen Teşvikler

Bu planda Türkiye'nin ihraç ürünlerinin, coğrafi açıdan uzak bulunan pazarlarda tanıtılmasına gayret edileceği, potansiyel pazarların değerlendirileceği, bu amaçla ihracatçılara gerekli desteğin sağlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca potansiyel ihracat gücü olan malları teşvik tedbirleriyle rekabet gücüne kavuşturulmasına çalışılması, ihracatın uluslararası ticarete karşılaşacağı engellere karşı korumak için düzenlemeler yapılması ve ihracatçıya yardımcı olunması öngörülmüştür. Bundan başka bu plan döneminde döviz kuru politikası, dış rekabet gücünü devam ettirecek ve rasyonel bir teşvik sisteminin oluşturulmasına katkıda bulunacak biçimde yürütülecek ve plan dönemi içinde tedricen serbest döviz kuru sistemine geçiş ortamı hazırlanacaktır⁹².

Bu planda ihracatın teşvikinde ana amaç, ihracat hacminin artırılması, artışın süreklilik kazanması, ihraç ürünlerinin çeşitlenmesi ve toplam içinde özellikle sinai ürünlerin payının artırılmasıdır. Bu amaçla teşvik mevzuatının tek yasada toplanarak, birbirini tamamlayan ve değişen iç ve dış piyasa şartlarına uyum sağlayabilecek esneklikte bir teşvik sistemi getirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca haberleşme araçlarının ihracatçılara öncelikle sağlanması konusunda yapılacak düzenlemelere paralel olarak bu konuda alt yapının finansmanının teşvik edileceği belirtilmiştir. Özellikle dayanıklı tüketim mallarının dışarıda

⁹² DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989, Ankara, 1985, s. 30.

pazarlanmasında, satış sonrası bakım hizmetlerinin devamlılığını temin etmek için depolama, büro, acentelik, bayilik ve temsilcilik kurulması yolunda devletçe gerekli her türlü desteğin sağlanacağı vurgulanmıştır⁹³.

2.2.5.2. Teşviklerin Uygulanması

Uygulanmasına Son Verilen Teşvikler: 15.12.1984 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ve 1.1.1985'te yürürlüğe giren 84/8891 sayılı İhracatı Teşvik Kararı ile düşük faizli selektif ihracat kredileri, faiz farkı iadesi ve vergi, resim, harç istisnasına son verilmiştir. Bu tarihten itibaren finansman ihtiyacı prefinansman veya döviz kredisi yoluyla sağlanmaya başlanmıştır. Daha sonra vergi, resim ve harç istisnası yeniden yürürlüğe girmiştir⁹⁴.

Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu: 1984 yılında kaldırılan teşviklerin yerine ihracatı teşvik etmek amacıyla Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu kurulmuştur. Bu fon 15.12.1984 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ve 1.1.1985'te yürürlüğe giren 84/8860 sayılı kararla oluşturulmuştur. Bu kararla ihracatçılara ve yatırımcılara ihtisas bankaları tarafından kullandırılan krediler sebebiyle bankalara fondan yapılacak destekleme primi ödemelerinin esas ve şartları düzenlenmiştir. Serbest döviz karşılığı ihracat yapan ihracatçılar Kaynak Kullanımını Destekleme Priminden yararlanırlar⁹⁵. Fonun kuruluş amacı ihracat veya yatırımlara mali

⁹³ A.g.e., ss. 32-33.

⁹⁴ Narlı, a.g.e., ss. 70-71.

⁹⁵ Narlı, a.g.e., s. 71.

destek sağlayarak banka kaynaklarının bu alanlara yönlendirilmesini sağlamak ve ihtisas kredilerinde kredi maliyetlerini azaltmaktır. Bu uygulama 1986 yılı sonunda ortadan kaldırılmıştır. Ancak önceden yapılan taahhütler sebebiyle ödeme bir süre daha devam etmiştir⁹⁶.

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu'ndan ihracatçılara 1985'de 45.530 milyon TL, 1986'da 146.209 milyon TL, 1987'de 78.220 milyon TL, 1988'de 11.548 milyon TL, 1989'da 3.724 milyon TL, olmak üzere toplam 285.231 milyon TL, prim ödenmiştir⁹⁷. Ancak diğer teşviklerde olduğu gibi bunda da bir süreklilik ve istikrar görülmektedir.

KDV İstisnası: 1985 yılında katma değer vergisi uygulamasına geçişle birlikte istihsal vergisi kaldırılmıştır. İstihsal vergisi istisnasının yerini ihracatta KDV istisnası almıştır⁹⁸. 3065 sayılı Katma Değer Kanunu'nun ilgili maddelerinde ihracat teslimleri ve teslimlerle ilgili hizmetler ile yurt dışındaki müşteriler için yapılan hizmetler vergiden istisna edilmiştir. Ancak teslimin yurt dışındaki bir müşteriye yapılması ve malın Türkiye'nin gümrük sınırları dışındaki bir ülkeye ulaşması şartı aranmaktadır. Döviz kazandırıcı hizmetlerin ise yurt dışındaki bir müşteriye yapılması ve yurt dışında yararlanılması zorunludur⁹⁹.

⁹⁶ Işın Çelebi, *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, e Yayınları, 1. b., İstanbul, Aralık 1991, s. 93.

⁹⁷ DPT, *TÜB Faaliyet Raporu 1990*, Ankara, Haziran 1991, Tablo No: 224.

⁹⁸ Aktan, a.g.m., s. 4.

⁹⁹ Narlı, a.g.e., ss. 73-74.

Dış Ticaret Sermaye Şirketleri ve Avantajları: 1985 yılında genel olarak teşviklerin azaltılmasına paralel olarak Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS) de kendilerine sağlanan bir çok avantajı kaybetmişlerdir. DTSS'ne önemli avantajlar sağlayan, en az 50 milyon dolar ihracat yapma koşuluyla orta vadeli kredi kullanabilme imkânı ve dış ticareti devletleştirilmiş ülkelerden ithalat yapma tekeli kaldırılmıştır. 1988 yılında en az 100 milyon TL ihracat gerçekleştirmiş olmak koşuluyla yüzde 2 oranında prim ödemesi imkânı getirilmiştir. 1989 yılında vergi iadesinin kaldırılmasıyla birlikte bu şirketlerin ek vergi iadesinden yararlanma imkânı da ortadan kalkmıştır. DTSS'e sağlanan kolaylıklarla ihracatta uzmanlaşmış büyük sermaye şirketlerinin oluşturulması amaçlanmıştır. Fakat uygulamada beklenen bu amaçlara ulaşılamadığı görülmüştür. Bu şirketler ek teşvik oranlarından yararlanabilmek için belirlenen ihracat miktarını aşmak için küçük ihracatçıların ihracatlarını üstlenmişlerdir. Bir alanda uzmanlaşmak yerine çok çeşitli mallar ihraç etmişlerdir. Hatta diğer sermaye şirketleriyle rekabet edebilmek amacıyla malını pazarladıkları ihracatçı aleyhine fiyat indirimi yaptıkları görülmüştür¹⁰⁰.

İhracat Kredileri: Belgeli İhracat Kredisi, Belgesiz İhracat Kredisi, İhracat Teşvik Fonu, Tütün Finansmanı, Vesikalı Senet Kredileri olmak üzere beş grupta yürütülmekte olan spesifik ihracat kredilerinden Tütün Finansmanı dışındakilerin uygulamasına, 1985 yılı başında son verilmiştir. 1986 yılı sonunda TCMB ihracat

¹⁰⁰ Aktan, a.g.e., s. 7.

reeskont kredisi tekrar uygulamaya kondu¹⁰¹. İhracat reeskont kredisi ihracat taahhüdü karşılığı kullandırılmak üzere aracı bankalara tahsis edilmeye başlandı. Bu krediler vergi, resim ve harç istisnalarından yararlanacaklardı. Kredi taleplerinin kabul edilmesi için yılda 1 milyon dolardan az olmamak şartıyla son üç yılda toplam 5 milyon dolarlık ihracat yapıldığının gümrük çıkış beyannameleri ve döviz alım belgeleri ile belgelendirilmeleri gerekiyordu¹⁰². Kısa vadeli ihracat kredisi uygulaması 1987 yılında Eximbank'ın kuruluşu ile bu bankaya devredildi. 1988 yılında Özel İhracat Reeskont Kredisi yürürlüğe kondu. Bu kredi 1989 yılında Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Reeskont Kredisi adını aldı ve Eximbank kanalıyla yıllık ihracatı 100 milyon doları aşan dış ticaret sermaye şirketlerine verilmeye başlandı¹⁰³.

Vergi İadesi: 1984 den başlayarak vergi iade oranları sistematik olarak azaltıldı. 1987'de liste sayısı 10'dan 5'e indirildi¹⁰⁴. 3.2.1988 tarih ve 88/12565 sayılı kararla ihracat karşılığı dövizlerin kademeli olarak yurda getirilmesi halinde ödenmesi gereken vergi iade miktarları dövizlerin erken getirilip bozdurulması halinde artmakta, getirme sürelerinin gecikmesi halinde azalmaktadır. 31.3.1988 tarih 88/12813 sayılı kararla Nisan 1988 tarihinden itibaren yıl sonuna kadar her ay için vergi iade listelerindeki oranların 1/10 nisbetinde düşürülmesi kararlaştırıldı¹⁰⁵. 1989'da ise vergi iade uygulamasına son

¹⁰¹ A.g.e, s. 3.

¹⁰² Narlı, a.g.e., s. 76.

¹⁰³ Aktan, a.g.m., s. 3.

¹⁰⁴ A.g.m, s. 2.

¹⁰⁵ DPT, **Döviz Kazandırıcı Faaliyetlerin...**, s. 16.

verildi. 1985'de Türkiye'nin GATT'ın sübvansiyon anlaşmasını imzalaması bu politika değişikliğinde önemli bir rol oynamıştır¹⁰⁶.

Toplam ihracat içinde sanayi malları ihracatı payının 1980'de %36'dan 1989'da %80'lere yükselmesinde vergi iadesi uygulamasının büyük bir payı olmuştur. Nitekim 1980-1987 yılları arasında ortalama genel vergi iade oranı toplam ihracat tutarının %16'sı dolayında gerçekleşmiştir¹⁰⁷.

Destekleme ve Fiyat İstikrar

Fonu (DFİF): DFİF, 24 Ocak 1980 tarihli İstikrar Tedbirlerinin bir parçası olarak oluşturulmuştur. Bu fonun kaynakları 1987 yılı başına kadar genellikle tarım kesimindeki bazı girdilerin ve devletçe destekleme alımı yapılan ürünlerin finansmanında kullanılmıştır. Ancak, 1986 yılı ihracatının 1985 yılı ihracatına göre azalma göstermesi sebebiyle, 13 Aralık 1986 tarihinde yayınlanan bir kararname ile bazı malların ihracatında DFİF'den ödeme yapılmaya başlanmıştır. DFİF ödemeleri, ihracatta vergi iadesi uygulamasına benzemektedir. GATT ile imzalanan anlaşma uyarınca uluslararası rekabeti önleyecek türde doğrudan parasal teşviklerin kaldırılması gerektiğinden, Ekim 1991 yılından itibaren DFİF ödemelerinin kademeli olarak kaldırılmasına karar verilmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Aktan, a.g.m., s. 2.

¹⁰⁷ DPT, *Döviz Kazandırıcı Faaliyetlerin...*, s. 27.

¹⁰⁸ Çelebi, a.g.e., ss. 94-95.

Kur Politikası: Türkiye'de döviz kuru, Mayıs 1981'den Ağustos 1988'e kadar, Merkez Bankası tarafından hergün belirlenerek ilan edildi. Ağustos 1988'den itibaren de bankalararası piyasa biçiminde örgütlenen Döviz Piyasasında belirlenip yine Merkez Bankası tarafından hergün ilan edilmektedir¹⁰⁹. 11 Ağustos 1989 tarihinde, 30 sayılı kararın yerine yürürlüğe giren TPKK Kanunu hakkındaki 32 Sayılı Karar, kambiyo rejimi ve Türk Lirasının kovertibilitesi açısından daha ileri bir adım oluşturmuştur. Bu Karar ve bunda daha sonraları yapılan değişikliklerle, ödemeler bilançosunun cari işlemler ve sermaye hesabı akımları büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Fiili ihrac tarihinden itibaren 90 gün içinde ihracatçıların yurda getirip bankalara ya da özel finans kurumlarına satmaları gereken döviz miktarı da %80'den %70'e düşürüldü. İhracat bedelinin yüzde %30'u ise ihracatçıların serbest kullanımına bırakıldı¹¹⁰.

1980 yılından beri uygulanan kur politikasında temel amaç, iç ve dış nisbi fiyatlarındaki değişmelerin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktır. Ayrıca kur değişmeleri, ihracat için önemli bir teşvik, ithalat için de daraltıcı bir unsur olarak görülmektedir. Bu çerçevede kur değişim oranları, Türk lirasını aşırı değerlenmişlikten kurtarmış hatta düşük değerlenmeye bile sebep olmuştur¹¹¹.

¹⁰⁹ Emin Çarıkçı, "Türkiye'de İhracatı Teşvik Politikası Uygulamaları ve Sonuçları" *Dış Ticarete Durum*, Turkrade Yayın No: 23-24, (Ocak 1991), s. 30.

¹¹⁰ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat...*, s. 663.

¹¹¹ TOBB, *İktisadi Rapor 1989*, Ankara, 1989, s. 208.

2.2.5.3. İhracattaki Gelişmeler

Tablo 13'den de görüldüğü gibi, V. BYKP döneminde, diğer dönemlere nazaran, ihracatın GSMH'daki payı artış göstermiştir. 1986 yılında ihracat teşviklerindeki azalışa paralel olarak bu pay da azalmış ancak daha sonra tekrar artış göstererek bu beş yılda ortalama %15 civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 13: İhracatın GSMH İçindeki Payının Değişimi (1985-1989)

-Cari fiyatlarla-		(MİLYON TL)	
YILLAR	GSMH	İHRACAT	YÜZDE
	(1)	(2)	(2/1)
			(3)
1985	27.796.757	4.152.927	14,9
1986	39.369.505	5.012.346	12,7
1987	58.564.782	8.844.331	15,1
1988	100.582.185	16.809.242	16,7
1989	170.412.370	24.819.337	14,6

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1990**, Yayın No: 1510, Ankara, 1992, s. 392. (3) nolu sütun, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türk ekonomisinin yapısı ancak bu seviyede bir ihracata izin vermektedir. Ülke ekonomisi, devamlı genişleme eğilimi gösteren bir iç talep yapısına ve arz esnekliğinin düşük olduğu bir üretim yapısına sahiptir. Böyle bir ekonomik yapı ancak GSMH'ın %15'i

civarında bir ihracat için üretim fazlası oluşturmaktadır. Bu durumda ihracat artışı, üretim artışına ve ekonomideki büyüme ve gelişmeye bağlıdır¹¹².

Tablo 14: Dış Ticaret Dengesi, İhracat ve İthalat Artış Hızı (1984-1989)

YILLAR	İTHALAT (M)	İHRACAT (X)	DIŞ TİCARET AÇIĞI (2-1)	(BİN DOLAR)	
				İTHALAT ARTIŞ HIZI (M2-M1)	İHRACAT ARTIŞ HIZI (X2-X1)
	(1)	(2)	(3)	M1	X1
1984	10.756.922	7.133.602	-3.623.320	-	-
1985	11.343.375	7.958.002	-3.385.367	5,5	11,6
1986	11.104.770	7.456.724	-3.648.046	2,1	6,3
1987	14.157.805	10.190.047	-3.967.758	27,5	36,7
1988	14.335.396	11.662.021	-2.673.375	1,3	14,5
1989	15.792.000	11.625.000	-4.167.000	10,2	-0,3

Kaynak: (1) ve (2) nolu sütunlar, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1990, s.392. Diğer sütunlar, 1. ve 2. sütundan yararlanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 14'den de görüldüğü gibi, bu beş yıllık plan döneminde de dış ticaret açıkları varlığını sürdürmüş ve 1985 yılından 1988 yılına kadar artma eğilimi göstermiştir. Ancak 1988 yılında ithalat artış hızınının %13'e düşmesi sebebiyle dış ticaret açığı da 2,7 milyar dolara düşmüştür. Bu yılda ithalat azalışının sebebi büyük ölçüde döviz kurunun (%9,7 oranında) düşük değerlenmiş olmasından kaynaklanmış olabilir¹¹³.

¹¹² Ömer Abuşoğlu, **Dünyada ve Türkiye'de Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler**, konulu panelde ileri sürülen görüş ve öneriler, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası yayını, Yayın No: 1990/2, Mart 1990, s. 33.

¹¹³ Bkz. Tablo 18.

1989 yılında ise, dış ticaret açığı tekrar artarak, 4 milyar dolara çıkmıştır. Bunda en büyük etken ihracattaki düşüş olmuştur. Bu düşüş ise, 1989 yılında ihracata uygulanan teşviklerin azalmasından ve döviz kurunun (%29 oranında) tekrar aşırı değerli hale gelmesinden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir¹¹⁴. Bu beş yılda ortalama ithalat ve ihracat artış oranları da düşüş göstermiştir. İhracat artış hızı %12,7, ithalat artış hızı %8 olmuştur.

Tablo 15: Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değeri (1985-1989)

(MİLYON DOLAR)

	1985		1986		1987		1988		1989	
	X	%	X	%	X	%	X	%	X	%
TARIM	1.719	21,6	1.886	25,3	1.853	18,2	2.341	20,1	2.126	18,2
MADENCİLİK	244	3,1	247	3,3	272	2,7	377	3,2	413	3,6
SANAYİ	5.995	75,3	5.324	71,4	8.065	79,1	8.944	76,7	9.086	78,2
TOPLAM	7.958	100,0	7.457	100,0	10.190	100,0	11.662	100,0	11.625	100,0

Kaynak: TOBB, *Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1990, s. 84, Tablo 59.

Not: X: İhracat rakamını göstermektedir.

1984 yılında alınan yeni teşvik tedbirlerinin de etkisiyle, sanayi malları ihracatının toplam ihracat içindeki payı, 1983'den 1985'e 11 puan artış göstererek %75'e ulaşmıştır. 1989 yılında da

¹¹⁴ Bkz. Tablo 18.

%80'e yaklaşmıştır¹¹⁵. Teşvik tedbirlerinin bu sektörde yoğunlaşması sebebiyle böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Sanayi malları ihracatının toplam ihracattaki payının %80'lere yaklaşması Türkiye'nin ihracat yapısının sınaileştiğini gösterir.

Bir ülkenin ihracat yapısının sınaileşmesi, tarımsal ihracata aşırı bağıllılığın gelişme üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi açısından çok önemlidir¹¹⁶. Türk ihracatının yapısının sanayi ürünler lehine değişmesinde ihracatın teşvikinin önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

1980 yılına kadar vergi iadesi, ihracat kredisi, döviz tahsisi gibi, ihracatı teşvik etmek amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu dönemde ayrıca, ithal ikamesi politikası uygulanarak ilerki yıllarda ihraç edilecek malların kapasitesi yaratılmış oldu. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte ihracata yönelik sanayileşme politikası takip edilmeye başlanmıştır. Bu politika doğrultusunda, ihracatı teşvik sisteminde köklü değişiklikler yapılmıştır. 1984 yılından itibaren sübvansiyon niteliği taşıyan teşviklerin aşamalı olarak azaltılmasına karar verilmiştir. 1980 yılına kadar uygulanan döviz kuru politikası ilerde görüleceği gibi, ihracatı teşvik edici niteliktedir. Türkiye'de uygulanan ihracatı teşvik tedbirleri incelendikten sonra artık, teşviklerin ihracatı ne yönde etkilediğini incelemeye geçebiliriz.

¹¹⁵ Bkz. Tablo 12 ve 15.

¹¹⁶ Dura, a.g.e., s. 215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAZI TEŞVİK TEDBİRLERİNİN İHRACAT ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

Ocak 1980 tedbirleri Türkiye'deki teşvik sistemine önemli düzeltmeler getirerek sanayi ürünleri ihracatının hızla genişlemesine katkıda bulunmuştur¹. Bu sebeple, bu bölümde, 1980 yılı sonrası için ihracat teşviklerinden bazılarının sanayi ürünleri ihracatını ne yönde etkilediği incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu değişkenler vergi iadesi, düşük faizli Merkez Bankası ihracat kredileri ve döviz kurudur.

3.1. Vergi İadesinin İhracat Üzerine Etkisinin Analizi

Bilindiği gibi ihracatta vergi iadesi ilk defa 1964 yılında uygulanmaya başlanmıştır. 1980 yılından sonra da iade oranları artırılarak ve kapsamı genişletilerek uygulanmaya devam edilmiştir. Ayrıca bir takvim yılı içerisinde belirli ihraç limitlerinin aşılması halinde uygulanan ilave vergi iadesi daha avantajlı duruma

¹ Bela Balassa, "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", *Dışa Açılmada Kambiyo Politikası (II)*, Mekan Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi Yayını, 1981, s. 18.

getirilmiştir. Ancak 1984 yılından itibaren vergi iade oranlarının kademeli olarak düşürülmesine karar verilmiş ve Nisan 1989'dan itibaren ihracatta vergi iadesi uygulaması kaldırılmıştır².

1980'den başlayarak uygulamaya konan dış ticaretle ilgili politikalar ilk defa ihracatı ön plana almasıyla, 1980 öncesi politikalardan önemli bir şekilde ayrılmaktadır. Bu sebeple analiz 1980 yılı sonrası için yapılmıştır.

Vergi iadesi sistemi ihracatın artırılması, ihracata konu olan malların çeşitlendirilerek tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru yönlendirilmesinde ve ihracat piyasalarının genişletilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır³. Bu sebeple vergi iadesinin ihracatın artırılmasında ne ölçüde etkili olduğu, regresyon analizi ile denenmeye çalışılmıştır. Vergi iadelerinin tamamına yakın kısmının sanayi ürünleri ihracatına verilmesi sebebi ile bağımlı değişken olarak, toplam ihracat yerine sanayi ürünleri ihracatı alınmıştır. Tablo 16'da görüldüğü gibi sanayi ürünleri ihracatı dolar bazında alınmış olup, vergi iade rakamları da enflasyonun etkisinin bertaraf edilmesi açısından dolar bazına çevrilmiştir. Dalara çevirirken cari fiyatlarla vergi iade rakamları, Merkez Bankası'nın döviz kurlarına bölünmüştür.

Vergi iadesiyle sanayi ürünleri ihracatı arasında ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı iki regresyon denklemi ile

² Çelebi, a.g.e., ss. 72-73.

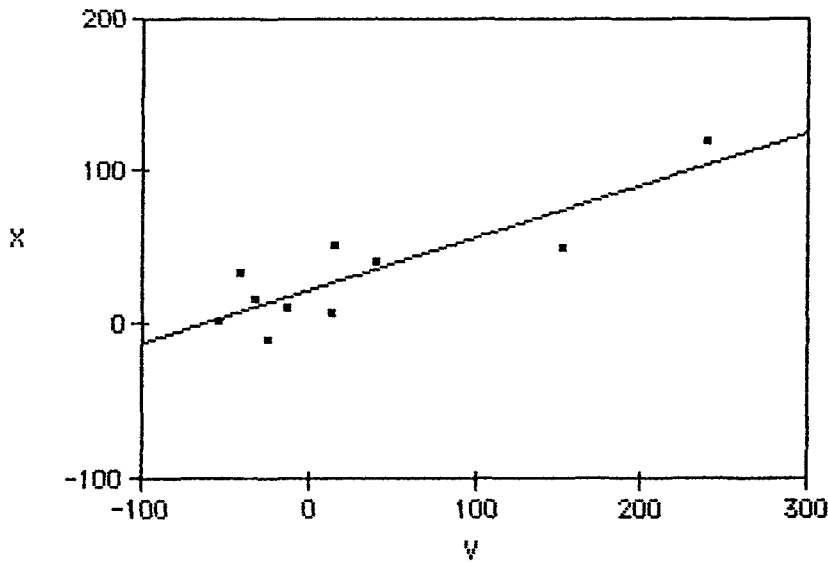
³ Halil Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan Kitabevi Yayınları, No: 12, Ankara, 1982, s. 111.

denenmiştir. Birincisinde, bu iki değişkenin artış hızı alınmıştır. İkincisinde ise, logaritmik denklem kullanılmıştır. Bu tablolarda α ilgili parametrenin F veya t testini en düşük hangi anlamlılık seviyesinde geçtiğini göstermektedir. Tablo 20 ve 21'den görüldüğü gibi en anlamlı ilişki artış hızı şeklinde alınan modeldir. Buna göre;

$$X = 21,95 + 0,34 V \quad R^2 = 0,75 \quad (20.1)$$

(6.60) (0.07) DW = 2,62

regresyon denklemi elde edilmiştir. R^2 (determinasyon katsayısı) bağımlı değişkendeki toplam değişimin ne oranda bağımsız değişken ile açıklandığını gösterir. Buna göre ihracattaki değişimin %75'i vergi iadesiyle açıklanabilmektedir. İhracatla vergi iadesi arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

Şekil 1: Vergi İadesi ve İhracat ($X = 21,95 + 0,34 V$ denkleminde ilişkin regresyon doğrusu ve gözlem değerleri.)

Şekil 1'deki regresyon doğrusundan da görüldüğü gibi ihracatla vergi iadesi arasında artan doğrusal bir ilişki vardır.

Ayrıca otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi ile test edilmiştir. $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde $d_U=1,320$, $4-d_U=2,680$, $d_U < 2,62 < 4-d_U$ olduğu için otokorelasyon olmadığı sonucuna varılabilir.

Ayrıca t testine göre, $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde model anlamlıdır. Böylece, vergi iadesinin ihracat üzerine etkili olduğu hipotezi doğrulanmaktadır. Bu modelde değişkenlerin artış hızı kullanıldığı için, vergi iadesi parametresi ihracatın vergi iadesi esnekliğini göstermektedir. Buna göre, vergi iadesindeki %1'lik artış, ihracatta %0,3'lük bir artışa sebep olmaktadır.

Tablo 16: Sanayi Ürünleri İhracatı, Vergi İadesi ve Merkez Bankası İhracat Kredisi (1980-1990)

Yıllar	Sanayi Ürünleri İhracatı (X) (Milyon \$) (1)	Vergi İadesi (Milyon \$) (Y) (2)	Merkez Bankası İhracat Kredisi (K) (Milyon \$) (3)
1980	1047,4	54959,7	538935,5
1981	2290,2	186342,7	856386,9
1982	3429,5	469529,6	544077,8
1983	3658,3	532106,8	648214,2
1984	5144,6	743636,2	75932,2
1985	5994,3	500414,6	12195,1
1986	5324,2	373456,4	5165,5
1987	8065,2	430574,3	53616,1
1988	8943,5	372197,9	189021,6
1989	9087,6	168522,0	255043,5
1990	10280,6	8233,8	78233,6

Kaynak: (1) nolu sütun, DPT, **Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler**, Muhtelif Sayıları. (2) nolu sütun, DPT, **TÜB Faaliyet Raporu 1990**, Haziran 1991, Tablo 218. (3) nolu sütun, T.C. Merkez Bankası **Üç Aylık Bülten**, Nisan-Haziran 1991, Ankara, s. 261.

3.2. Merkez Bankası İhracat Kredilerinin İhracat Üzerine Etkilerinin Analizi

Düşük Faizli ihracat kredisi de, ihracatı teşvik etmede kullanılan araçlardan biridir. Düşük faizli kredi sağlamadaki amaç, ihracatçıların dünya piyasalarında rekabet edebilmelerini mümkün kılmak için, üretim safhasında gereksinim duyulan fiziki girdileri

finanse etmektedir⁴. Bu sebeple bu kredilerdeki artışla ihracat artışı arasında doğru yönlü bir istatistikî ilişki beklenmektedir. Analiz, 1980-1990 yıllarını kapsamaktadır. Bağımlı değişken olarak yine sanayi ürünleri ihracatı alınmıştır. Bu değişken dolar bazında olduğundan kredi rakamları da Merkez Bankası'nın nominal döviz alış kurları esas alınarak dolar bazına çevrilmiştir. Söz konusu değişkenlerin logaritması ve artış hızı alınarak iki regresyon denklemi oluşturulmuştur. Logaritmik denklemde kredi parametresi eksi işaretini alarak teorik beklentiye ters düştüğü için diğer denklem incelenecektir. Buna göre:

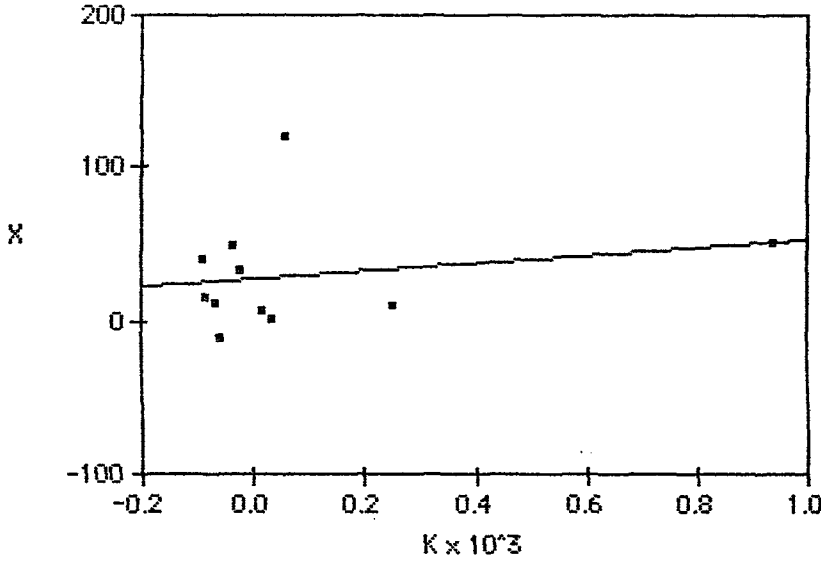
$$\ln X = 28,02 + 0,02 \ln K \quad R^2 = 0,04$$

$$6,60 \quad 0,07 \quad DW = 1,51 \quad (21.2)$$

regresyon denklemi elde edilmiştir.

Bu regresyon denkleminde ihracat kredilerinin ihracat üzerine etkili olmadığı görülmektedir. t testine göre $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde K'nın parametresinin sıfır olduğu kabul edilebilir. Bir başka deyişle bu model reddedilebilir. Ayrıca R^2 'nin 0,04 olması da ilişkinin çok zayıf olduğunu göstermektedir. Mevcut veriler ışığında düşük faizli ihracat kredilerinin ihracat üzerine etkili olmadığı söylenebilir. Bu durum Şekil 2'deki regresyon doğrusundan da kolayca görülmektedir.

⁴ Sübidey Togan; Hasan Olgun ve Halis Akder, **Report on Developments in External Economic Relations of Turkey**, Turktrade Research Center, 2. b., Ankara, 1988, s. 43.

Şekil 2: İhracat Kredisi ve İhracat ($X = 28,02 + 0,02 K$ denkleminde ilişkin regresyon doğrusu ve gözlem değerleri.)

Tablo 17: Ticari Banka ve Reeskont Kredilerinin Faiz Oranı

YILLAR	Ticari bankaların faiz oranı (yüzde) (a)	Reeskont kredilerinin faiz oranı (yüzde) (b)	F $\left(\frac{b}{a}\right)$
1980	18,50	15,3	0,83
1981	27,00	24,5	0,91
1982	29,25	31,5	1,08
1983	29,00	35,0	1,21
1984	44,00	45,0	1,02
1985	60,00	52,0	0,87
1986	57,00	38,0	0,67
1987	51,00	35,0	0,69
1988	83,90	35,0	0,42
1989	66,00	35,0	0,53
1990	60,00	43,0	0,72

Kaynak: Işın Çelebi, a.g.e., s. 78.

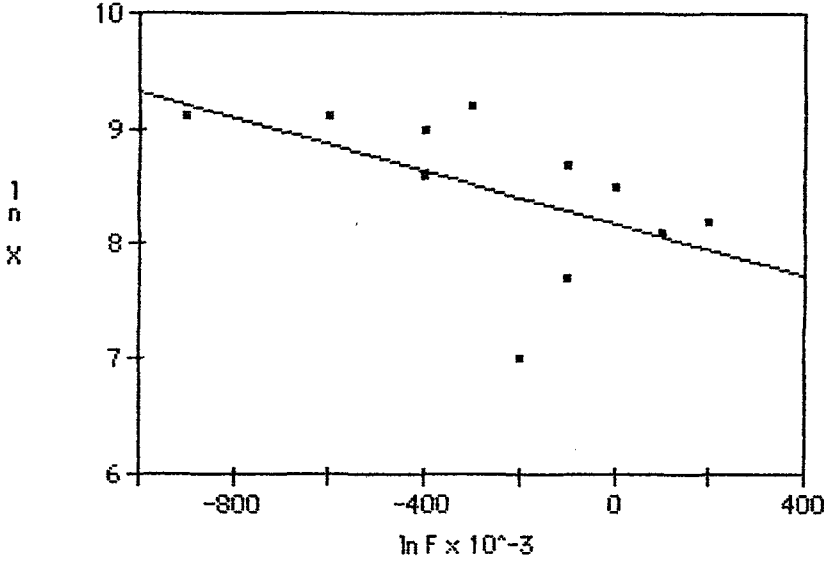
İhracat kredilerini sadece sanayi ürünlerine uygulanan bölümü ayırt edilemediği için düşük faizli olarak uygulanan bu ihracat

kredilerinin sanayi ürünlerine etkileri başka bir açıdan ele alınarak incelenmiştir. Bu incelemede kredilere uygulanan faiz oranları bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Sanayi ürünleri ihracatı yine dolar bazındadır. Faiz oranı ise; tablo 17'de görüldüğü gibi, reeskont kredisi faiz oranının nominal faiz oranına bölümünden elde edilen rakamlardır. Kanımıza göre, faiz oranının bu şekilde alınması iki yönlü yarar sağlamaktadır. Bu oran hem ihracat kredisi faizlerinin düşmesinin hem de nominal faizle ihracat kredisine uygulanan düşük faiz arasındaki farkın büyümesinin etkisini yansıtmaktadır. Buna göre söz konusu fark ne kadar büyürse veya ihracat kredisi faizi ne kadar düşerse ihracatın da o kadar artması beklenmektedir. Yani ihracatla, bu faiz oranları arasında negatif yönlü bir istatistiki ilişki beklenmektedir. Artış hızı tablosundaki (Tablo 20) regresyon denkleminde parametrenin işareti beklentiye uymamaktadır. Logaritmik denkleme F parametresinin işareti beklentiye uymaktadır. Buna göre;

$$\ln X = 8,19 - 1,13 \ln F \quad R^2 = 0,28$$

$$(0,24) \quad (0,60) \quad DW = 1,53 \quad (21,3)$$

denklemini elde edilmiştir.

Şekil 3: Faiz Oranları ve İhracat ($\ln X = 8,19 + 1,13 \ln F$ denkleminde ilişkin regresyon doğrusu ve gözlem değerleri.)

İhracat kredilerine göre biraz daha iyi durumda olmasına rağmen, düşük faiz ile sanayi ürünleri ihracatı arasında da kuvvetli bir ilişki görülmemektedir. Şekil 3'den de sanayi ürünleri ihracatı ile faiz oranları arasındaki ilişkinin, azalan doğrusal bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. t testine göre, $\alpha=0,10$ anlam seviyesinde faiz oranı parametresinin anlamlı olduğu kabul edilebilir. Faiz oranlarının sanayi ürünleri ihracatının %28'ini açıklayabildiği söylenebilir. $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde $du < DW < 4-du$ olduğu için, D-W testine göre otokorelasyon olmadığı sonucuna varılabilir.

Bu regresyon modeline göre, sanayi ürünleri ihracatının %28'i faiz oranları tarafından belirleniyor denebilir. İlişkinin kuvvetli olmamasının sebebi dış borçlanmada döviz kontrollerinin liberalize

edilmesi olabilir. Dış borçlanmada döviz kontrollerinin liberasyonuna kadar ihracat kredilerinin düşük faizli olarak verilmesi ihracatçılar için önemli bir teşvik olarak sayılmasına rağmen, dövizde liberasyona gidilmesiyle birlikte, bu imkân değerini bir ölçüde yitirmiştir. Bir çoğu bu imkandan yararlanmaya devam etmesine rağmen bazı ihracatçılar bu kredinin kullanımından tamamen vazgeçmiştir⁵.

3.3. Döviz Kuru Politikasının İhracat Üzerine Etkisinin Analizi

Türkiye'de ihracatı artırmak amacıyla alınan kararlardan biri de enflasyon oranı kadar hatta daha fazla oranda döviz kurunu ayarlamak olmuştur. 1980'den önce Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin yüksek tutulması yani Türk parasının aşırı değerlenmesi, ihracat potansiyeline sahip sektörlerden yeterince yararlanılamaması sonucunu doğurmuştur. 1980'den sonra aşırı değerlenmenin giderilmesi, bunun da ötesinde ihracata ek bir teşvik vermek maksadıyla Türk Lirasının düşük değerlenmesi (değerinin altında tutulması) politikası uygulanmıştır⁶.

Devalüasyondan daha çok, sanayi ürünleri ihracatı etkilenir. Tarım ürünlerinin fiyat talep esnekliği düşük olduğundan, döviz

⁵ Anne O. Krueger; Okan H. Aktan, *Swimming Against The Tide. Trade and Economic Policy in Turkey in the 1980s.*, San Francisco, California, 1992, s. 82.

⁶ DPT, *1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler*, Ankara, 24 Temmuz 1990, s. 17.

kurunun ayarlanması yoluyla oluşacak olan fiyat değişikliğinden bu ürünlerin ihracat miktarı fazlaca etkilenmeyebilir⁷. Sanayi ürünlerinin fiyat esnekliği birden büyüktür. Buna bağlı olarak sanayi ürünleri fiyatındaki küçük bir değişiklik talep miktarını daha büyük oranda değiştirir. Ayrıca maliyet yüksekliği dolayısıyla dış piyasalarda rekabet gücü olmayan sanayi ürünlerine fiyat avantajı sağlayacağı için de önemli bir teşvik unsurudur. Türk Lirasının düşük değerlendirildiği satınalma gücü paritesine göre, reel döviz kuru itibariyle test edilebilir. Satınalma gücü paritesinde; döviz kuru hesaplanan iki ülke arasındaki enflasyon farkları dikkate alınmaktadır. Bu sebeple döviz kuru iki ülke enflasyon hızları arasındaki farka eşit olmaktadır. Reel döviz kuru hesaplanırken ise; karşı ülkenin enflasyon oranı dikkate alınmamaktadır. Buna göre;

$$S(A/B) = (1+P_A)/(1+P_B) \text{ dir.}$$

$S(A/B)$, kurda beklenen yüzde değişmeyi,

P_A , A ülkesinde beklenen enflasyon artış hızını,

P_B , B ülkesinde beklenen enflasyon artış hızını göstermektedir.

Örneğin, 1993'de, Türkiye'de beklenen enflasyon hızı %50, ABD'de %5 ise, TL 1993 yılında dolar karşısında $1,5/1,05=1,429$ yani %42,9 oranda değer yitirmelidir⁸.

⁷ Bkz., Berksoy, a.g.e., ss. 232-233.

⁸ Uğur Korum, "Enflasyon, Kur, Faiz ve Körfez", Dış Ticarete Durum, Turktrade Yayını, No: 23-24, (Ocak 1991), s. 35.

Türkiye'nin başlıca ticaret ortakları OECD ülkeleridir. Bu ülkelerdeki yıllık enflasyon hızları da genellikle %3-8 arasında değişmektedir⁹. Ancak dolara karşı reel döviz kuru hesaplanırken ticaret ortağı ülkelerdeki enflasyon artış hızı sıfır olarak kabul edilmiştir.

$$RDK = \frac{NDK}{1 + P_T} \text{ formülünden yararlanarak reel döviz kuru hesaplanmıştır.}$$

RDK, reel döviz kurumu,

NDK, nominal döviz kurumu,

P_T , Türkiye'deki enflasyon hızını göstermektedir.

Reel devalüasyonların, iç ve dış nisbi fiyatlar yapısını ihracatın kârlılığını artıracak şekilde değiştirmek suretiyle ihracatı aşırı derecede uyaracağına hem teoride hem de günlük hayatta inanılmaktadır¹⁰. Bu sebeple hesaplanan reel döviz kurları ile sanayi ürünleri ihracatı arasında ilişki olup olmadığı regresyon analizi şeklinde denenmeye çalışılmıştır.

$$\ln X = 5,11 + 0,57 \ln RDK \quad R^2=0,94$$

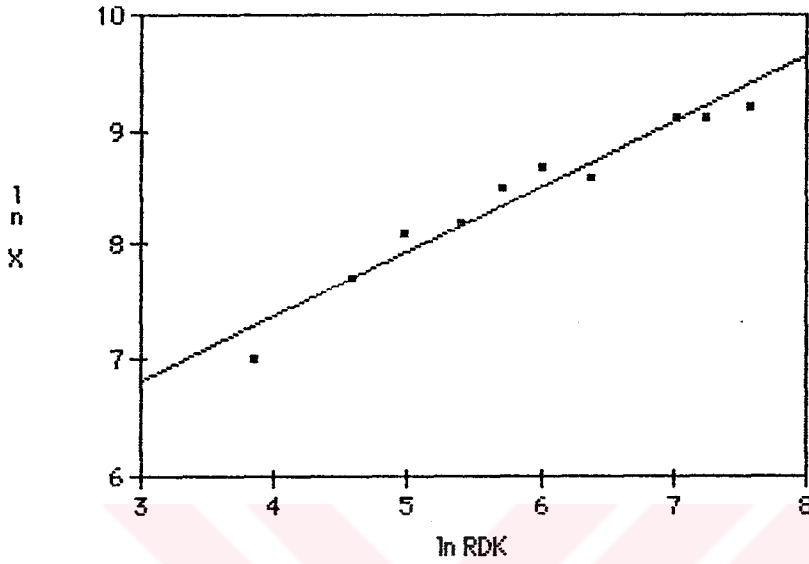
$$(0,28 \quad 0,05) \quad DW=1,98 \quad (21.4)$$

Bu regresyon denklemine göre reel döviz kurları sanayi ürünleri ihracatınının %94'ünü açıklamaktadır. Buradan ihracatla reel

⁹ Çarıkçı, Türkiye'de Ekonomik Güçlükler..., s. 118.

¹⁰ Abuşoğlu, Döviz Kuru Politikası..., s. 118.

döviz kurları arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ilişkinin ne kadar kuvvetli olduğu Şekil 4'de de görülmektedir.

Şekil 4: Reel Döviz Kuru ve İhracat ($\ln X = 5,11 + 0,57 \ln RDK$ denkleminin regresyon doğrusu ve gözlem değerleri.)

$\alpha=0,05$ anlam seviyesinde, $du < DW < 4-du$ olduğundan DW testine göre otokorelasyon yoktur. Bu sebeple regresyon modelinin doğru seçildiği sonucuna varılabilir.

Ayrıca, t testine göre model $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde anlamlıdır. Yani reel döviz kurlarının ihracat üzerine etkili olduğu kabul edilebilir. Reel döviz kuru parametresi ihracatın reel döviz kuru esnekliğini vermektedir. Buna göre, RDK'deki %1'lik artış sanayi ürünleri ihracatını %0,57 artırmaktadır.

Döviz kurunun ihracatı teşvik edici bir araç olabilmesi için düşük değerlenmiş durumda olması gerekir. Yani ülke içi ve ülke

dışı enflasyon farkından daha yüksek oranda, ülke parasının değer kaybetmesi gereklidir. Böylece, ihracatçılara ek bir avantaj sağlanır. 1980 öncesinde Türkiye'de döviz kurları aşırı değerlenmiş durumdaydı. Bu ise, ihracatçılar açısından dezavantajlı bir durumdur. Ancak, 1980'den sonra bu durum tersine dönerek, bir kaç yıl hariç döviz kurları düşük değerlenmeye tabi tutulmuştur. Bunun görülebilmesi için döviz kurunun hangi oranda düşük değerlemeye tabi tutulduğu hesaplanmaya çalışılmıştır. Bunun için önce döviz kurunun gerçekte olması gereken değeri hesaplanmıştır. Buna olması gereken kur denmiştir.

$OGK_{t_1} = NDK_{t_0} \times TEF E_{t_1} / 100$ formülü kullanılmıştır.

OGK_{t_1} , t_1 yılı olması gereken kurunu,

NDK_{t_0} , t_0 yılı nominal döviz kurunu,

$TEFE_{t_1}$, ise t_1 yılı zincirleme toptan eşya fiyatları indeksini göstermektedir.

Burada, yine diğer ülkelerin enflasyon oranları sıfır kabul edilerek analize dahil edilmemiştir. Düşük değerleme indeksi,

$DDE = \frac{OGT_{t_1}}{NDK_{t_1}} - 1$ formülünden hesaplanmıştır.

Tablo 18: Nominal ve Reel Döviz Kurları, Düşük Değerlenme İndeksi

Yıllar	NDK (TL/\$)	TEFE (Zin. İndeks)	OGK (TL/\$)	DDE	RDK
1980	89,25	190,3	66,60	+25,38	46,90
1981	132,30	134,1	119,68	+ 9,54	98,66
1982	184,90	127,4	168,55	+ 8,84	145,13
1983	280,00	128,1	236,86	+15,41	218,58
1984	442,50	146,4	409,92	+ 7,36	302,25
1985	574,00	141,7	627,02	- 9,24	405,08
1986	775,00	127,5	731,85	+ 3,07	592,16
1987	1018,35	139,2	1050,96	- 3,20	731,57
1988	1813,02	160,2	1637,51	+ 9,68	1127,50
1989	2311,37	165,0	2991,48	-29,42	1400,83
1990	2927,13	149,6	3757,81	-18,13	1956,64

Kaynak: NDK, T.C. Merkez Bankası, *Üç Aylık Bülten*, Nisan-Haziran 1991, Ankara, s. 88. TEFE, TOBB, *Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1990, s. 31, Tablo 26 ve İTO, *Aylık Ekonomik Veriler*, Mayıs 1992, s. 46. OGK, DDE, RDK tarafımızdan hesaplanmıştır.

Not: Burada (+) işareti düşük, (-) işareti aşırı değerlemeyi ifade etmektedir.

Tablo 18'den de görüldüğü gibi, 1985, 1987, 1989 ve 1990 yılları hariç döviz kurları belli oranda düşük değerlemeye tabi tutulmuştur. Regresyon denkleminde görüldüğü gibi, bu durum da ihracat üzerinde olumlu sonuçlar vermiştir. 1989 ve 1990 yıllarında döviz kurları aşırı değerli hale gelmiştir. 1989 Ağustos ayında konvertibiliteye geçilmesiyle birlikte döviz kuru piyasaya

bırakılmış ancak tablo 18'den de izlendiği gibi TL'de aşırı değerlenme ortaya çıkmıştır¹¹.

Türkiye'de teşvik sisteminde döviz kuruna daha büyük önem verilmesi gerekmektedir. Döviz kuru aracı basitlik, otomatiklik ve saydamlık avantajına sahiptir. Türkiye'nin ihracat potansiyeline sahip bütün ihraç mallarının üretim faaliyetlerini döviz kuru etkiler. Ürünlerin ve girdilerinin fiyatlarını aynı anda etkilemek suretiyle üretim sürecindeki katma değere de yön verir¹².

3.4. Sanayi Ürünleri İhracatı İle Vergi İadesi, İhracat Kredileri ve Reel Döviz Kuru İlişkisi

İhracatı artırmak amacıyla verilen teşvikler çok çeşitli olmakla birlikte, vergi iadesi, reel döviz kurları ve faiz oranlarının ihracatı en çok etkilediği varsayılarak ihracat ile bu değişkenler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmek istenmiştir.

Bu amaçla 1980-1989 yılları arasında gerçekleşen sanayi ürünleri ihracatı ile vergi iadesi rakamları, faiz oranları ve reel

¹¹ Türkiye için döviz kuru döviz arz ve talebine göre piyasa tarafından belirleniyor demek pek doğru olmaz, çünkü arz edilen dövizlerin çoğu ihracat, turizm ve taşıma gelirleri gibi Türkiye'nin döviz kazanma kabiliyetinden kaynaklanmamıştır. Bunlara ek olarak sermaye girişi özellikle bazı yıllarda "sıcak para" girişleri de etkili olmuştur. Sıcak para girişlerinin sebebi, TL'nin yıllık getirisi olan faiz haddi ile dövizlerin yıllık değişim oranı arasındaki farktır. Dolayısıyla, döviz artışı suni bir artıştır. Bu artış orta ve uzun vadede devam etmeyeceğinden piyasanın belirlediği kur gerçekçi bir denge kuru kabul edilemez. Denge döviz kuru enflasyon oranına yakın bir kur ayarlamasıyla ortaya çıkar.

¹² Balassa, a.g.m., s. 18.

döviz kurları alınmıştır. Mevcut verilere göre reeskont kredilerinin sanayi ürünleri ihracatı üzerine etkili olmadığından bu değişken modele dahil edilmemiştir.

Tablo 20 ve 21'de de görüldüğü gibi, rakamlar artış hızı şeklinde alındığı zaman faiz oranları ve reel döviz kuru parametrelerinin teorik beklentilere uygun olduğu halde, t testine göre bu iki parametrenin $\alpha=0,05$ anlam düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olmadığı kabul edilebilir. O sebeple logaritmik model denenmiştir. Buna göre;

$$\ln X = 4,18 + 0,18 \ln Y + 0,01 \ln F + 0,55 \ln RDK$$

(0,26) (0,07) (0,21) (0,07) $R^2 = 0,99$
 $DW = 3,17$
 $F = 143 (21.5)$

denklemini elde edilmiştir.

F testine göre $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde bu model anlamlıdır. Ancak parametreler tek tek ele alındığında faiz oranının katsayısının hem işareti teorik beklentiye terstir, hem de $\alpha=0,05$ anlam seviyesinde istatistiki olarak anlamsızdır. Bu parametrenin böyle olmasının sebebi, faiz oranları ile RDK arasında çoklu doğrusal bağıntı probleminin bulunmasıdır. Faiz oranları ile RDK arasındaki çoklu doğrusal bağıntı olduğunu bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının $-0,68$ olmasından anlıyoruz. Korelasyon katsayısı bire (1'e) ne kadar yaklaşırsa çoklu doğrusal bağıntı o kadar kuvvetli demektir. Çoklu doğrusal bağıntı

sebebiyle faiz oranları regresyon modelinden çıkarılmıştır. Böylece aşağıdaki model elde edilmiştir:

$$\ln X = 4,2 + 0,2 \ln V + 0,55 \ln RDK$$

(0,2) (0,0) (0,0)

$R^2 = 0,99$
 $DW = 3,17 (21,6)$
 $F_h = 143$

Faiz oranlarının modelden çıkarılmasıyla, modeldeki diğer parametre değerleri fazla değişmedi. Ayrıca, t ve F testi açısından daha uygun hale geldi. Bu modelde $4 - d_U < DW < 4 - d_L$ olduğundan pozitif otokorelasyon olup olmadığını söylemek zordur. Yani kararsızlık bölgesindedir.

Model sanayi ürünleri ihracatındaki değişmelerin %99'unu açıklamaktadır. Bu modele göre, vergi iadesinde %1'lik bir artış sanayi ürünleri ihracatında %0,2'lik bir artışa sebep olmaktadır. Ayrıca, RDK'deki %1'lik artış sanayi ürünleri ihracatında %0,5'lik bir artışa sebep olmaktadır. Buradan RDK'nin ihracatı belirlemedeki etkisinin V'den daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Reel döviz kurumun ihracat açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

Hangi yıllar arasında hangi teşvik tedbirlerinin etkili olduğunun görülebilmesi açısından analizde kullanılan faiz oranı dışındaki değişkenlerin artış hızı alınarak bir tablo oluşturulmuştur (Tablo 19). Bu tablodan 1981 yılında sanayi ürünleri ihracatı artış hızının %119 olmasında büyük oranda vergi

iadesinin etkili olduğu gör÷lmektedir. 1983-1984 yıllarında vergi iadesi artış hızı ile birlikte ihracat artış hızı da yavaşlamıştır. İhracat kredileri ve faiz oranları incelendiğinde ihracat üzerinde fazla etkili olmadıkları gör÷lmektedir. Ancak Tablo 19'a göre, 1987 ve 1988 yıllarındaki ihracat artışında da ihracat kredilerinin etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 19: Sanayi Ürünleri İhracatı, Vergi İadesi, İhracat Kredileri, Reel Döviz Kuru Artış Hızları ve Faiz Oranları

Yıllar	Sanayi ürünleri ihracatı artış hızı (X)	Vergi iadesi artış hızı (Y)	İhracat kredileri artış hızı (K)	Faiz oranları (F)	Reel döviz kuru artış hızı (RDK)
1980	33,4	-41,5	-22,4	0,83	134,61
1981	118,7	239,0	58,9	0,91	110,36
1982	49,7	152,0	-36,5	1,08	50,14
1983	6,7	13,3	19,1	1,21	50,61
1984	40,6	39,8	-88,3	1,02	38,28
1985	16,5	-32,7	-83,9	0,87	34,02
1986	-11,2	-25,4	-57,6	0,67	46,18
1987	51,5	15,3	938,0	0,69	23,54
1988	10,9	-13,6	252,5	0,42	54,12
1989	1,6	-54,7	35,0	0,53	24,24
1990	13,1	-95,1	-69,3	0,72	39,68

Kaynak: DPT, Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler, Muhtelif Sayıları; DPT, TÜB Faaliyet Raporu 1990..., Tablo 218; T.C. Merkez Bankası, Üç Aylık Bülten..., s.88 ve s. 161; TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi..., s.31, Tablo 26; İTO, Aylık Ekonomik Veriler..., s.46; Çelebi, a.g.e., s.78'deki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

1980 yılında enflasyon %90 iken, reel döviz kuru %135 artmıştır. 1981 yılında enflasyon %34 iken, reel döviz kuru %110 artmıştır. Dolayısıyla bu iki yıldaki %33 ve %119'luk sanayi ürünleri ihracatı artış hızını belirlemede döviz kuru politikası etkili olmuştur denebilir.

Buraya kadar yapılan analizlerden de anlaşıldığı gibi, vergi iadesi gibi ihracata yapılan doğrudan mali teşvikler ile döviz kurunun düşük tutulması ihracatı önemli ölçüde artırmaktadır. Ancak, düşük faizli ihracat kredileri ihracat üzerinde, pek etkili görünmemiştir.

1988'den beri uygulanan yanlış kur politikası ve 1989'da kaldırılan vergi iadesi sonucunda; 1989 yılı sonunda ihracat artışının durduğu ileri sürülmektedir. Vergi iadesinin kaldırılması ve konvertibilitenin bazı yükümlülükler getirmesi sonucunda dışa dönük yatırımların ve ihracatın özendirilmesinde kur politikasının doğru uygulanmasının önemini daha da artırmıştır.

Tablo 20: Artış Hızı Verilerine İlişkin Regresyon Sonuçları ve İlgili İstatistikler

Denklem No:	Sabit (α) Terim (SE)	Y (SE)	K (SE)	F (SE)	RDK (α) (SE)	R ²	R	DW	F (α)	SEE
20.1	21,95 (0,01) (6,60)	0,34 (0,001) (0,07)				0,75	0,86	2,62	23,46 (0,001)	19,65
20.2	23,02 (0,033) (11,59)		0,02 (0,543) (0,04)	0,6 (0,465) (0,3)		0,04	0,21	1,51	0,40 (0,543)	36,79
20.3	-11,4 (0,877) (71,1)				0,49 (0,123) (0,29)	0,10	0,20	2,10	0,50 (0,465)	63,20
20.4	12,94 (0,880) (19)				0,30 (0,1) (0,16)	0,24	0,49	2,94	2,81 (0,119)	32,82
20.5	2,12 (0,550) (10,86)	0,31 (0,001) (0,06)	0,04 (0,032) (0,02)			0,37	0,93	2,44	12,23 (0,005)	16,48
20.6	23,63 (0,407) (26,93)	0,33 (0,004) (0,03)		-0,17 (0,552) (0,31)	0,22 (0,236) (0,20)	0,80	0,99	3,07	7,96 (0,016)	20,37

Kaynak: Tablo 19'daki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Not: Değişkenlere ait semboller Tablo 19'la aynıdır. SE, Standart Hata; R², Determinasyon Katsayısını; R, Korelasyon Katsayısını; DW, Durbin Watson İstatistiğini; F İstatistiğini; α, F veya t testine göre modelin anlamlı olduğu en düşük anlamlılık seviyesini; SEE, tahmini standart hatayı vermektedir.

Tablo 21: Logaritmik Regresyon Sonuçları ve İlgili İstatistikler

Denklem No:	Sabit (α) (SE)	ln Y (α) (SE)	ln K (α) (SE)	ln F (α) (SE)	lnRDK (α) (SE)	R ²	R	DW	F (α)	SEE
21.1	5,52 (0,005) (1,46)	0,50 (0,008) (0,25)				0,33	0,58	0,20	4,00 (0,082)	0,58
21.2	9,45 (0) (0,60)		-0,2 (0,12) (0,12)			0,25	0,50	0,86	2,98 (0,111)	0,62
21.3	8,19 (0) (0,24)			-1,12 (0,091) (0,60)		0,28	0,53	1,53	3,57 (0,087)	0,61
21.4	5,11 (0) (0,28)				0,57 (0) (0,05)	0,94	0,97	1,98	147,15 (0)	0,17
21.5	4,18 (0) (0,20)	0,13 (0,005) (0,07)		0,01 (0,977) (0,21)	0,55 (0) (0,07)	0,99	0,99	3,17	143,00 (0)	0,10
21.6	4,2 (0) (0,2)	0,2 (0,002) (0)			0,5 (0) (0)	0,99	0,99	3,20	250,20 (0)	0,10
21.7	4,3 (0,001) (0,8)	0,7 (0,001) (0,1)		-1,5 (0,002) (0,3)		0,80	0,90	2,50	18,20 0,002	0,30
21.8	4,9 (0) (0,3)			0,3 (0,241) (0,2)	0,6 (0) (0,1)	0,99	0,99	1,80	79,00 (0)	0,20
21.9	4,1 (0) (0,3)	0,2 (0,003) (0)	0 (0,514) (0)		0,6 (0) (0)	0,99	0,99	3,20	149,60 (0)	0,10
21.10	4,28 (0,001) (0,81)	0,66 (0,001) (0,14)				0,84	0,92	2,49	18,18 (0)	0,31

Kaynak: Tablo 16, 17 ve 18'deki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.
 Not: Değişkenlere ait semboller sözkonusu tablolarla aynıdır. Diğer semboller için Tablo 20'ye bakınız.

SONUÇ

İthal ikamesi politikasıyla oluşturulan üretim yapısının büyümeyi sürdürmesi ve hızlandırması ihracata bağlıdır. Çünkü ihracat yapmak suretiyle ölçekler genişletilebilir, ithalat finanse edilebilir.

Türkiye'de 1980'den önce uygulanan kalkınma planlarında ihracatın artırılması konusuna yer verilmiş ve bu alanda bazı tedbirler de alınmıştır. Ancak, bu dönemde temel sanayileşme stratejisi ithal ikamesi olmuş, ihracata yönelik tedbirler bu sanayileşme stratejisini değiştirecek önem ve kapsamda olmamıştır. III. planda ihracat teşviki ve ithal ikamesi politikalarının birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olmaları gerektiği söylenmiştir. Dördüncü plan dönemine girerken ithal ikamesi politikasının sonuna gelindiği için, ihracata daha fazla ağırlık verilmiştir.

24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikamesine yönelik politika bir tarafa bırakılarak, ihracatın geliştirilmesine ve ekonominin dışa açılmasına yönelik bir politika benimsenmiştir. Bu politikanın temel amaçlarından biri, ihracatın büyümeye öncülük ettiği bir sanayileşme politikası uygulayarak Türk ekonomisinin Dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamaktır. Bu çerçevede 1980-1990 arasında ihracat politikasının genel karakteri ve ana hedefleri özetle şunlar olmuştur:

- İhracatta sınai mamul payının artırılması,
- dış piyasalarda fiyat ve kalite rekabetinin gerçekleştirilmesi,
- ihracata elverişli ürün fazlasının oluşturulması.

Bu amaçla, büyük oranda bir devalüasyon yapılmış ve döviz kurunun ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek biçimde aşırı değerli tutulması uygulamasına son verilmiştir. Daha sonra da döviz kurlarına esneklik kazandırılmıştır. Ayrıca, istikrar programı çerçevesinde ihracatı özendirme amacıyla; vergi iadesi, sübvansiyonlu kredi, gümrük vergisi muafiyeti döviz tahsis kolaylıkları, günlük kur uygulaması gibi tedbirler etkili bir şekilde uygulanmaya başlandı.

Türkiye'de 1980'den sonra hangi teşvik tedbirlerinin ihracat üzerinde daha etkili olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla yapılan analizde, düşük değerlenmiş kur politikası ve ihracatçıya sağlanan doğrudan parasal teşviklerin ihracatı önemli ölçüde teşvik ettiği sonucuna varılmıştır. Ancak GATT Anlaşmasına göre doğrudan parasal teşvik verilemeyeceği için ihracatı teşvik etmede izlenecek kur politikası önem kazanmıştır.

Her ne kadar bu çalışmadan döviz kuru ve vergi iadesi ile ilgili ihracat tedbirlerinin ihracatı artırmada etkili olduğu sonucu çıkmaktaysa da bu sonuca dayanarak, ihracatın artırılmasında esas etkili unsurun izlenen iktisadi politika olduğu görüşünün yanlış olduğu sonucuna varmak doğru olmaz. Bu dönemde uygulanan

iktisadi politikanın, iç tüketimi kısarak enflasyonu önlemeye ve yaratılan arz fazlasını ihraç edip döviz darboğazını aşmaya yönelik olduğu iddiaları vardır.

Türkiye'de uygulamaya konulmuş tedbirlerde sık sık değişikliğe gidilmiştir. İhracatçının daha uzun vadeli işlemlere daha da güvenli bir şekilde girebilmesi için uygulamaya konulmuş ve konulacak teşviklerde sık sık değişiklik yapılmamalı istikrar sağlanmalıdır. Primlerin, fonların ve diğer teşviklerin bürokratlar tarafından gerçekçi bir biçimde saptanması çok zordur, hatta mümkün değildir. Rekabete dayalı piyasa ekonomilerinde imtiyazlara yer verilmemelidir. İmtiyaz olduğu takdirde kaynak dağılımında israflar meydana gelmekte ve dolayısıyla verimlilik de düşmektedir. Bu sebeple aşırı teşviklere gidilmeden, sınırlı bir teşvik politikası izlenmelidir. Fiyat mekanizmasını işletecek yani iç ve dış nisbi fiyat yapısını ve rekabet gücünü koruyacak gerçekçi kur politikasına işlerlik kazandırılmalıdır.

Dönem boyunca uygulanan teşvikler yapıları itibarıyla ihracatta sınai mamul payının artırılması ve ihraç malının fiyat ve kalite rekabetinin gerçekleştirilmesi amaçlarına hizmet edebilir niteliktedir. Ancak, ihracata elverişli ürün fazlasının oluşturulması hedefinin gerçekleştirilmesine dönük önemli etkilere sahip olmamıştır. Bu tür etkinin piyasa mekanizması yoluyla kendiliğinden ve uzun vadede gerçekleşmesi beklenmiştir. Bu bakımdan kanımızca Türkiye'de ihracatın teşvikine yatırım aşamasından başlanması etkin teşvik sisteminin ilk şartı

olmaktadır. Ayrıca üretim aşamasındaki teşvik üzerinde de durulması gerekmektedir.

Kanımızca, mevcut teşvik sistemi ihracatı sınırına getirmiştir. Bazı iktisatçılar tarafından bu sınırın da genellikle GSMH'nın %15'i civarında olduğu kabul edilmektedir. GSMH'daki artışlar ile uygulanan makro ekonomik politikalar (daraltıcı veya genişletici politikalar) ihracat artış hızını belirleyecektir. Bunun da ötesinde ihracat daha hızlı artırılmak isteniyorsa; mutlaka yatırım ve üretim bazında seçilmiş sektörlerden ihracatın teşvikine başlanılmalıdır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Abuşoğlu, Ömer, **Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi, 1980-1988 Dönemi**, TOBB Yayını, No: 154, Ankara, 1990.

_____, **Dünyada ve Türkiye'de Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler**, Konulu Panelde İleri Sürülen Görüş ve Öneriler, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Yayın No: 1990/2, Mart 1990.

Alpar, Cem, **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Turhan Kitabevi Yayınları, No: 11, 2. b., Ankara, 1982.

_____, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1980.

Altıntaş, Ünal; Bahtiyar Uzunoğlu ve İsmail Belgin, **Dışsatım Kredi Sigortası ve Uygulama Yöntemi**, DPT Yayını, No: DPT:1691-İPD: 409, Ankara, 1979.

Berksoy, Taner, **Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, Belge Yayınları, 1. b., İstanbul, 1982.

Chen, Edward K. Y., **Hyper-Growth in Asian Economies: A Comparative Study of Hong Kong, Japan, Korea, Singapore and Taiwan**, The Macmillan Press Ltd., London, 1979.

Çarıkçı, Emin, **Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları**, Adım Yayınları, Yayın No: 22, 1. b., Ankara, 1991.

_____, **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1983.

Çelebi, Işın, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, e yayınları, 1. b., İstanbul, Aralık 1991.

DPT, **Döviz Kazandırıcı Faaliyetlerin Teşviki Politikaları**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Yayın No: DPT:2199-ÖİK:349, Ankara, 1990.

Dura, Cihan, **Türkiye Ekonomisi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 19, Kayseri, 1991.

Erdal, Birkan; Esin Ayanoglu, **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme, (1980-1986)**, T.C. HDTH İGENE Yayını, Ankara, 1987.

Erdoğan, Engin, **24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Heydana Getirdiği Yapısal Değişim**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 1988.

_____, **Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 110, Eskişehir, 1985.

Gerni, Cevat, **Dış Ticaretin Finansmanı**, TOBB Yayını, Ankara, 1990.

İbrahimhakkıoğlu, Nedim, **Planlı Dönemde İhracatı Teşvik Politikası**, T.C. HDTH İGENE Yayını, Ankara, 1986.

İncekara, Ahmet, **Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Uygulanması-Nezuatı**, Temel Yayınları, No:18, İstanbul, 1986.

Karlık, Rıdvan, **İhracatta Vergi İadesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1984.

_____, **Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:237/158-1981, Eskişehir, 1981.

_____, **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, 3. b. İstanbul, 1991.

Kazgan, Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. b., İstanbul, 1988.

Krueger, Anne O.; Okan H. Aktan, **Swimming Against The Tide. Trade and Economic Policy in Turkey in the 1980s.**, San Francisco, California, 1992.

Milanoviç, Branko, **Export Incentives and Turkish Manufactured Exports, 1980-1984**, World Bank Working Paper, No.768., Washington, D.C., 1986.

Narlı, Ayşenur, **İhracatı Teşvik Tedbirlerinin Tarihsel Gelişimi**, Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1989.

Pekin, Tefik; Temel Ergun, **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, No: 6, İzmir, 1984.

Seyidoğlu, Halil, **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi Yayınları, No: 12, Ankara, 1982.

_____, **Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Uygulama)**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1990.

Şahin, Mehmet, İthal İkamesi Politikasının Başarısızlığı Üzerine Bir Tahlil Denemesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Kayseri Üniversitesi İşletme Fakültesi, Kayseri, 1982.

Tezel, Y.Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

Toğan, Sübidey; Hasan Olgun, ve Halis Akder, **Report on Developments in External Economic Relations of Turkey**, Turtrade Research Center, 2. b., Ankara, 1988.

Yayan, Veysel, **İhracatı Teşvik Tedbirleri ve Türkiye'de İhracatın Teşviki**, DPT Yayını, No: 1757 SPD:332, Ankara, 1981.

Makaleler

Aktan, Okan, "GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye'nin İhracatı Teşvik Politikası: Geçmişi ve Geleceği" **3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, Dış Ekonomik İlişkiler, Cilt 1, İzmir İktisat Kongresi, 1991, ss. 1-25.**

Alkin, Erdoğan, "Kur Politikası", **2. Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayını, Ankara, 1981, ss. 279-300.**

Bağrıaçık, Atilla, "Gelişen Dünya Ekonomik Koşulları ve Türkiye'de İhracatın Önemi", **2. Türkiye İktisat Kongresi: Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayını, İzmir, 1984, ss. 11-16.**

Balassa, Bela, "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", **Dışa**

Açılımda Kambiyo Politikası (II), Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi Yayını, 1981, ss. 1-22.

Bener, Erhan, "Türkiye'de Dış Ticaret Rejimi", **Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul, 1969, ss. 162-184.

Çarıkçı, Emin, "Türkiye'de İhracatı Teşvik Politikası Uygulamaları ve Sonuçları" **Dış Ticarete Durum**, Turktrade Yayını No: 23-24, (Ocak 1991) ss. 26-33.

Ercan, Uğur, "Son On Yılda İhracatımızın Yapısal Analizi Ve Gelecek On Yılın Gelişme Yönleri" **Verimlilik, İhracat, Kalkınma Sempozyumu**, NPM Yayını, No: 351, Ankara, 1987, ss. 48-57.

"İhracatın Finansmanı ve Resmi İhracat Kredi Bankaları", **Dış Ticarete Durum**, Turktrade Yayını, No: 13, (Kasım Aralık 1988), ss. 34-35.

Korum, Uğur, "Enflasyon, Kur, Faiz ve Körfez", **Dış Ticarete Durum**, Turktrade Yayını, No: 23-24, (Ocak 1991), ss. 34-37.

Oktar, Suat, "Petrolün Bitmeyen Krizleri", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 28, Sayı 1, (Ocak 1991), ss. 25-29.

Onursal, Erkut, "İhracatı Teşvik Politikası ve Gelişmiş Bazı Ülkelerde Teşvik Tedbirleri Uygulaması", **Dış Ticarete Durum**, Turktrade Yayını, No: 23-24, (Ocak 1991), ss. 6-23.

Öksüz, Suat, "25 Ocak Kararları Sonrasında Kur Politikası ve Ödemeler Dengesi", Eskişehir Sanayi Odası Tarafından Düzenlenen 25 Ocak Kararlarının Birinci Yılında Türk Ekonomisi Konulu Seminer'e Sunulan Tebliğ, Eskişehir, (11-12 Şubat 1981), ss. 1-9.

Diğer Kaynaklar

Anayasa Mahkemesinin 23, 24 ve 25.10.1969 tarih ve E.1967/41, K. 1969/57 sayılı kararı, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, S. 8.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1990**, Yayın no: 1510, Ankara, 1992.

DPT, **Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıl, 1963-1967**, Ankara, 1963.

DPT, **Kalkınma Planı: İkinci Beş Yıl, 1968-1972**, Ankara, 1967.

DPT, **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977**, Ankara, 1973.

DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983**, Ankara, 1979.

DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989**, Ankara, 1985.

DPT, **1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler**, Ankara, 24 Temmuz 1990.

DPT, **TÜB Faaliyet Raporu 1990**, Ankara, Haziran 1991.

DPT, **Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler, Muhtelif Sayıları**.

İTO, **Aylık Ekonomik Veriler**, Mayıs 1992.

T.C. Merkez Bankası, **Üç Aylık Bülten**, Ankara, Nisan-Haziran 1991.

TOBB, **İktisadi Rapor 1989**, Ankara, 1989.

TOBB, **Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1990.

